Roland Barthes

GÖSTERGEBİLİM İLKELERİ

KÜLTÜR BAKANLIĞI

Kültür Bakanlığı Yayınları : 337
Bilim Dizisi : 8

Onay : 23 Mayıs 1979 gün ve 831.0 - 711 sayı.
Baskı sayısı : 6.000
Meteksan Ltd. Şirketi, ANKARA - 1979

ROLAND BARTHES

GÖSTERGEBİLİM İLKELERİ

Çevirenler

Berke Vardar — Mehmet Rifat

Kültür Bakanlığı Yayınları

Birinci baskı, Haziran 1979

Günümüzün insanı, bildikleriyle yetinmeyen, hızla değişen koşullarda kendini yenileyebilen, özgür, barışçı, insancıl, hoşgörülü, toplumuyla bütünleşmiş, kendi kişiliğini geliştirirken başkalarının gelişmesine de çalışan toplumsal bir varlık olmak durumundadır.

Bu, çağın gereklerine uygun, ama kendi benliğinden, geçmişinden, toplumunun öz kaynaklarından kopmamış bir insandır. Çünkü insan, ancak ulusal özelliklerini koruduğu oranda, çağdaş uygarlığa, evrensel kültür değerlerinin oluşmasına ve zenginleşmesine katkıda bulunabilir.

İnsan, içinde yetiştiği çevrenin bir ürünüdür. Benzer koşulları paylaşanlar benzer biçimde düşünürler. Kültür, toplumu oluşturan bireylerin duyuş, düşünüş ve davranış birliğidir. Duyuş, düşünüş ve davranış birliği ise, bir ulusun, bir toplumun öbür toplumlardan değişik olan koşullarının etkisiyle oluşur. Bu anlamda kültür, ulusal bir nitelik taşımaktadır; ama özellikleri çok başka olan toplumların bile birbirlerine benzeyen bazı koşullara sahip olması ve çağdaş dünyada bu benzer koşulların hızla artması, kültürün evrensel yanını ortaya çıkarır.

Uluslar arasındaki kültür alışverişinin artması, insanların birbirlerini daha iyi anlamalarına, ortak yanlarını bulmalarına, evrensel barışın oluşmasına katkıda bulunur. İşte, bu nedenle kitap, iletişimi kuran araçlardan biri olduğu gibi, kültürün ulusallıktan evrenselliğe ulaşmasında da en önemli etkendir.

Kitap, insanlığın belleğidir. Zaman içinde her şey unutulabilir. Ama yazıya geçmiş her şey belge niteliği taşır. "Söz"ü sonsuzlaştıran, kitaptır. İnsanlık tarihinin gerçek anlamda değer bulması, "yazı"nın bulunmasından sonradır. Tarihi yaratan insan, kendini tarih içinde yazıyla, "kitap"la var etmiştir.

İnsan kendi çevresinin bilgilerini sindirdiği oranda dünyadaki bilgi birikimlerinin de farkında olmalıdır. Bununla yetinmeyip, kendi çağından önceki bilgileri de kavramalıdır. Ancak böylece "zaman"ı aşar, bütün zamanları kavramış gerçek bir "aydın" olabilir.

Geçmişten geleceğe doğru gelişen düşünsel ürünleri saptayıp topluma ulaştırmak, bizim çalışma alanımızı çizmektedir. Klasik ve çağdaş yapıtlarla kültür alanını canlı tutmak gerekir. Öncelikle ele alınması gerekli geçmiş ve çağdaş kendi yaratı ürünlerimizin yanı sıra, başka toplumların benzer ürünlerini de değerlendirmek, kültür anlayışımızın doğal bir sonucudur.

Kültür Bakanlığının yayınları, özlemi duyulan insanın, Türk insanının, bu anlayış içinde oluşmasına katkıda bulunma amacını gütmektedir.

Doç. Dr. Ahmet Taner Kışlalı
Kültür Bakanı

İÇİNDEKİLER

Göstergebilim, Barthes ve Göstergebilim İlkeleri IX - XXIII
Giriş ... 1

I. DİL VE SÖZ ... 3
I. 1. *Dilbilimde* ... 3
I. 1. 1. Saussure'de ... 3
I. 1. 2. Dil ... 4
I. 1. 3. Söz ... 5
I. 1. 4. Dil-Söz eytişimi ... 6
I. 1. 5. Hjelmslev'de ... 7
I. 1. 6. Sorunlar ... 9
I. 1. 7. Kişisel kullanım ... 11
I. 1. 8. Çift yapılar ... 12
I. 2. *Göstergebilimsel Bakış Açıları* ... 14
I. 2. 1. Dil, Söz ve insan bilimleri ... 14
I. 2. 2. Giysi ... 17
I. 2. 3. Besin ... 19
I. 2. 4. Otomobil, mobilya ... 19
I. 2. 5. Karmaşık dizgeler ... 21
I. 2. 6. Sorunlar (I): Dizgelerin kökeni ... 22
I. 2. 7. Sorunlar (II): Dil/Söz bağıntısı ... 23

II. GÖSTEREN VE GÖSTERİLEN ... 26
II. 1. *Gösterge* ... 26
II. 1. 1. Göstergelerin sınıflandırılması ... 26
II. 1. 2. Dilsel gösterge ... 30
II. 1. 3. Biçim ve Töz ... 31
II. 1. 4. Dilsel olmayan gösterge ... 33
II. 2. *Gösterilen* ... 35
II. 2. 1. Gösterilenin öz niteliği ... 35
II. 2. 2. Dilsel Gösterilenlerin sınıflandırılması ... 36
II. 2. 3. Dilsel olmayan Gösterilenler ... 38
II. 3. *Gösteren* ... 40
II. 3. 1. Gösterenin öz niteliği ... 40
II. 3. 2. Gösterenlerin sınıflandırılması ... 41
II. 4. *Anlamlama* ... 41

II. 1. 3. Biçim ve Töz 33
II. 4. 1. Anlamsal bağlılaşım 41
II. 4. 2. Dilbilimde Buyrultusallık ve Nedenlilik 43
II. 4. 3. Göstergebilimde Bayrultusallık ve Nedenlilik 45
II. 5. *Değer* 48
II. 5. 1. Dilbilimde Değer 48
II. 5. 2. Eklemleme 50

III. *DİZİM VE DİZGE* 52
III. 1. ***Dilin İki Ekseni*** 52
III. 1. 1. Dilbilimde dizimsel ve çağrışımsal bağıntılar 52
III. 1. 2. Jakobson'da Eğretileme ve Düzdeğişmece ... 54
III. 1. 3. Göstergebilimsel bağış açıları 55
III. 2. *Dizim* 56
III. 2. 1. Dizim ve Söz 56
III. 2. 2. Kesintililik 59
III. 2. 3. Değiştirim sınaması 60
III. 2. 4. Dizimsel birimler 62
III. 2. 5. Birleşimsel zorunluklar 64
III. 2. 6. Dizimsel birimlerin özdeşliği ve bunlar arasındaki uzaklık 66
III. 3. *Dizge* 67
III. 3. 1. Benzerlik ve benzemezlik;*Ayrılık* 67
III. 3. 2. Karşıtlıklar 69
III. 3. 3. Karşıtlıkların sınıflandırılması 71
III. 3. 4. Göstergebilimsel karşıtlıklar 76
III. 3. 5. İkicilik 78
III. 3. 6. Yansızlaşma 80
III. 3. 7. Kuralın çiğnendiği durumlar 84

IV. *DÜZANLAM VE YANANLAM* 86
IV. 1. Kaymalı dizgeler 86
IV. 2. Yananlam 87
IV. 3. Üstdil 89
IV. 4. Yananlam ve Üstdil 90

Sonuç: Göstergebilimsel araştırma 92

Dizin 97

Türkçe-Fransızca Terimler Dizelgesi 101

GÖSTERGEBİLİM, BARTHES VE «GÖSTERGEBİLİM İLKELERİ»

I. *Gösterge* terimi dilbilim alanında bir *gösterilen* ya da kavram ile bir *gösteren* ya da işitim imgesi arasındaki birleşimden doğan öğeyi belirtmek için kullanılır;[1] daha genel olarak da «kendi dışında bir şey gösteren öğe» anlamına gelir.

Göstergebilim, göstergeleri, gösterge dizgelerini ele alan, çok değişik, kimi durumlarda da çelişik yaklaşımları kucaklayan, devinim içinde bulunan geniş bir daldır. Kimi bilginler doğal dilleri de göstergebilimin alanına katarken kimi bilginler söz konusu etkinlik düzlemini salt dil dışı gösterge dizgeleriyle sınırlandırır. Göstergebilimi yalnızca bilinçli ve amaçlı bildirişim edimlerine, bu açıdan kavranabilecek anlatım yöntemlerine indirgeyenler de vardır, her türlü anlam aktarma ve anlamlama sürecini bu dal çerçevesinde algılamaya çalışanlar da vardır. Bundan ötürü de, birbiriyle yer yer çakışan, ama daha çok da çatışan görüşlere, uygulamalara tanık olmaktadır bu alan. Sınırlarının oynak, yöntemlerinin kaypak oluşunun nedeni budur.

(1) Buradaki dilbilim terimleri için *bkz. Başlıca Dilbilim Terimleri*, İstanbul, İ.Ü. Yabancı Diller Yüksek Okulu yay., 1978.

Birbirinden çok ayrı özellikler sunan anlatım yöntem ve araçlarının, belli bir anlam içeren düzen ve gerçekliklerin birer gösterge dizgesi olmaları bakımından ortak yönler sundukları, onun için de benzer kavram ve işlemlerle açıklanabilecekleri sezilince geniş kapsamlı bir bilimsel etkinlik düzleminin tasarlanması olanak kazanmıştır. Doğrudan doğruya doğal dillerin içinde de değişik göstergesel katmanlar algılanmaya başlanınca, olguların tek dizgeye indirgenemeyeceği, ikincil nitelikli kullanımların kendilerine özgü birtakım dizgeler oluşturduğu belirlenmiştir. Gerek bu türlü ikincil dillerin, gerekse dil dışı gösterge dizgelerinin dilbilimcilerce oluşturulan işlemsel kavramlarla açıklanabileceği anlaşılınca, bir göndericiyle bir alıcı arasında özel bir düzgü aracılığıyla bildiri alışverişine rastlanan her yerde olduğu gibi salt anlam ve anlamlama içeren durumlarda da göstergesel yaklaşımlar geçerlik kazanmıştır. Böylece, yeni bir inceleme alanı belirmiştir : Değişik biçimlerde yorumlanan, kimine göre dilbilimin yanında ama dışında yer alan, kimine göre dilbilimin kapsadığı, kimine göre de dilbilimce kapsanan bir inceleme alanı.

Genellikle doğal diller incelenirken kullanılan kavram ve yöntemler çeşitli uyarlamalarla, yer yer de zorlamalarla yeni alanda etkin bir işlev üstlenmiştir. Kapsam konusunda olduğu gibi yöntem açısından da büyük bir çeşitliliğe rastlanması, göstergebilimin hem kuram hem uygulama yönünden matematiksel-mantıksal yoğun bir biçimselleştirme çabasından en kişisel yorum ve yaklaşımlara değin uzanan geniş bir eksen üstüne oturması bu dalın oluşum içinde bulunduğunu,

bugüne değin gelişimini bütünleyemediğini tanıtlar. Çeşitli önerileri ortak bir paydaya indirgemeye olanak bulunmadığından, göstergebilim yerine göstergebilimlerden söz etmek belki gerçeği daha iyi yansıtır.

Yüzyıllar boyunca göstergelere ilişkin düşünceler dille ilgili görüşlerle karışıp kaynaşmıştır. Özellikle Stoacılarla Ortaçağın anlam ve anlamlama biçimlerini ele alan kuramcılarında[2] göstergebilimsel nitelikli gözlemlere rastlanır. Göstergebilim ilk kez J. Locke'ta (1690) nesnelerin anlaşılmasını ve bilgilerin iletişimini sağlayan göstergeler öğretisi olarak belirlenirse de, dil felsefesinin sınırları aşılamaz o dönemde[3].

XIX. yüzyılın son yıllarında bir Amerikalıyla XX. yüzyılın ilk yıllarında bir İsviçreli ayrı ayrı ve değişik biçimlerde göstergebilimin zorunluğu üstünde durmuşlar, sonraları birçoklarınca benimsenecek genel çerçeveler sunmuşlardır: Mantıkçı Charles Sandres Peirce (1839 - 1914) ile çağcıl dilbilimin kurucusu Ferdinand de Saussure (1857 - 1913).

Peirce'e göre mantık göstergebilimin bir başka adı dır[4]. Üstüne eğildiği her konuyu bu bilgin bir göster-

(2) «Skolastik filozoflar da Stoacılar gibi dili gerçekliğin yapısını incelemeye yarayan bir araç olarak görüyorlardı. Onun için de, anlam ya da anlamlama sorununu en önemli sorun saymışlardır. «Anlamlama Biçimleri» (De Modis significandi) adını taşıyan o denli çok sayıda yapıt yazılmıştır ki bu dönemin dilbilgicilerine çoğu kez Modus'çu denir.» J. Lyons, *Linguistique générale*, Fransızca çeviri, Paris, Larousse, 1970, s. 15.

(3) Bkz. O. Ducrot - T. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Seuil, 1972, s. 113.

(4) Bkz. A. Tümertekin, «Peirce'in Gösterge Anlayışının Ana Çizgileri», *FDE* 2, 1978, s. 140.

gebilim olgusu olarak görmüş, matematiksel uslamla madaki kesinliğe yaklaşan biçimsel bir **gösterge kuramı** tasarlamıştır. Ona göre «gösterge herhangi bir kimse için herhangi bir ölçüde ve herhangi bir amaçla herhangi bir şeyin yerini tutan herhangi bir şeydir... Gösterge herhangi bir kimseye seslenir. Başka deyişle, bir kimsenin zihninde kendisiyle eşdeğerde ya da gelişkin bir gösterge yaratır. Bu yaratılan göstergeye Peirce, birinci göstergenin yorumlayanı adını verir. Öte yandan, gösterge herhangi bir şeyin yerini tutar. Göstergenin yerini tuttuğu şey, göstergenin nesnesidir», «gösterge, nesnesinin yerini belirli bir alana dayanarak tutar» : «gösterge alanı»[5]. Göstergeleri üç tane üçlüye indirger Peirce; örneğin nesneleri açısından varlıksal bağlantı, benzerlik ya da saymacalık içermelerine göre belirti, görüntü ve simge biçiminde bölümler, dili bu genel çerçeve içinde simgesel türe bağlar. Peirce'in düşünceleri[6] birçok göstergebilimciyi (örneğin Ch. Morris'i, bkz. aşağıda) etkileyecektir.

Değindiğimiz göstergebilim anlayışının mantıksal özellikli olmasına karşın Saussure'ün öngördüğü göstergebilim toplumsal niteliklidir. XX. yüzyıl dilbiliminindeki gösterge anlayışının kaynaklandığı Saussure, göstergebilimi «göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bir bilim»[7] olarak tasarlar ve dilbilimin yerini belirlemek için gereksinim duyar ona. Şöyle der

(5) Agy., s. 141.

(6) Peirce özellikle 1932'de *Collected Papers* yayımlanmaya başlayınca güncellik kazanmıştır.

(7) *Genel Dilbilim Dersleri*, Türkçe çeviri, I, Ankara, T.D.K. yayınları, 1976, s. 36.

İsviçreli bilgin : «Göstergebilim, göstergelerin öz niteliğini, hangi yasalara bağlı olduğunu öğretecek bize. Henüz yok böyle bir bilim. Onun için... nasıl bir şey olacağını söyleyemeyiz. Ama kurulması gerekli; yeri önceden belli. Dilbilim, bu genel nitelikli bilimin bir bölümünden başka bir şey değil. Onun için, göstergebilimin bulacağı yasalar dilbilime de uygulanabilecek. Böylece, insana ilişkin olgular bütünü içinde dilbilim iyice belirlenmiş bir alana bağlanabilecek»[8]. Bunun da nedeni şu : «Dil, kavramları belirten bir göstergeler dizgesidir. Onun için de yazıyla, sağır-dilsiz alfabesiyle, kutsal nitelikli simgesel törenlerle, bir toplumda incelik belirtisi sayılan davranış biçimleriyle, askerlerin bildirişim belirtkeleriyle, vb., vb. karşılaştırılabilir. Yalnız, dil bu dizgelerin en önemlisidir»[9].

Bu iki öncüden sonra ve onların özelliklerine uygun olarak değişik iki doğrultu izler çalışmalar; karma nitelikli yaklaşımlara da rastlanır.

Mantıkla dil arasındaki çeşitli bağıntıları inceleyenler göstergebilimden bilimsel bilgiye ulaşılmasını sağlayacak üstdiller, kavramsal simge dizgeleri oluşturmasını beklerler. Bu düzlemde özellikle R. Carnap, B. Russell, E. Cassirer, A. Tarski gibi bilginlerle Ch. Morris'in çalışmaları dikkati çeker. Morris[10], Peirce'in

(8) Agy., s. 37.

(9) Agy., s. 36.

(10) Bkz. Morris'in başlıca yapıtı *Signs, Language, and Behavior* (New York, Prenticehall, 1946)un bir eleştirisi için G. Mounin, *Introduction à la sémiologie*, Paris, éd. de Minuit, 1970, s. 57 ve ötesi.

yanı sıra simgesel mantıkla davranışçılıktan esinlenen bir yaklaşımla üç bölüm ayırt eder göstergebilim içinde: Göstergelerle «konuşan birey»ler arasındaki bağıntıları inceleyen edimbilim, göstergelerle «gösterilen nesne»ler arasındaki bağıntıları ele alan anlambilim ve göstergelerin kendi aralarındaki biçimsel bağıntılar üstüne eğilen sözdizim. Burada belirtilen etkenler göstergesel oluş ya da anlamlamanın içerdiği üç temel öğedir.

Özellikle yapısalcı dilbilimciler (N. Trubetskoy, R. Jakobson, L. Hjelmslev, E. Benveniste, vb.) göstergesel bakış açısını göz önünde tutarak dilin gösterge dizgeleri içindeki yerini belirlemeye çalışmışlardır[11]. Hjelmslev (1899 - 1965) dile benzer bir yapıyla karşılaşılan tüm düzlemleri kucaklayan salt nitelikli bir bütün olarak yorumlamıştır göstergesel alanı. Ona göre göstergebilim, konudili bilimsel olmayan bir dil, bir üstdildir; konudillerini göstergebilimlerin oluşturduğu bilimsel bir üstdil ise bir üstgöstergebilimdir[12]. Ne var ki Saussure çıkışlı göstergebilimin gelişebilmesi için uzun yıllar geçmesi gerekmiştir. Saussure'ün ulam larını kullanan E. Buyssens'in çabaları[13] uzun süre tekil ve tikel kalmıştır. Roland Barthes'm, çevirisini sunduğumuz yapıtta «göstergebilim henüz kurulmuş değil» diye söze başlamasını yadırgamamak gerekir:

(11) Bkz. D. Ducrot - T. Todorov, agy., s. 117.

(12) Bkz. *Prolégomènes à une théorie du langage,* Fransızca çeviri, Paris, éd. de Minuit, 1968, s. 155 ve ötesi.

(13) Buyssens'in *Le Langage et les discours* (Bruxelles, Office de publicité, 1943) adlı çığır açıcı yapıtının gerçek değeri ancak uzun bir süre sonra anlaşılmıştır.

1964'lerde bile durumun kökten değişmemiş olduğunun tanıtıdır bu gözlem. Ama aynı yıllarda, bu doğrultudaki çabaların belli bir yoğunluğa ulaştığını, özellikle Fransa'da göstergebilimin yeni bir yaklaşım niteliği kazandığını, Fransız yapısalcılığının çok elverişli bir ortam hazırladığını da belirtmeliyiz.

Esinlenilen yöntemlerin, örneklerin, yorum biçimlerinin çeşitliliği günümüzde de ürünleri büyük ölçüde etkilemekte, birlik sağlanmasını engellemekte, alanın ufalanmasına yol açmaktadır. Genellikle bildirişim kavramının değişik yorumlarından kaynaklanmaktadır bu durum. Gerçekten de, kimileri bilinçli ve amaçlı insansal bildirişimin dışına çıkmayarak bildiri iletme işlevinin göstergesel yaklaşım bakımdan zorunlu olduğunu belirtirken (örneğin, E. Buyssens'i izleyen işlevselci G. Mounin, L. Prieto ve onlara yakın görünen J. Martinet[14]). P. Guiraud «bilinçsiz amaç» kavramına dayanarak söylenceleri, bilinçaltının çeşitli ürünlerini bu alana katmakta, R. Barthes ise toplumsal yaşamın sunduğu çok geniş bir olgular bütününü (örneğin, giyim ve moda, mobilya, otomobil, vb. ne ilişkin olguları) bildirişim amacı içermemekle birlikte anlam taşıması, anlamlama eylemine konu olması bakımından göstergebilimsel etkinliğin yönelebileceği bir düzlem olarak görmektedir. Günümüzde en yoğun göstergebilim çalışmalarının çevresinde odaklaştığı ve kimi yönlerden Hjelmslev geleneğine bağlanan A. —J. Greimas (doğumu : 1917) da, toplumsal göstergebilim sınırlarını çok aşmakla birlikte, bildirişim ve anlamlama iki-

(14) Bkz. *Clefs pour la sémiologie*, Paris, Seghers, 1975.

lemi karşısındaki tutumuna bakılarak burada anılabilir. Bu bilgine göre, göstergebilim hem «dünyanın insan için», hem de «insanın insan için» taşıdığı anlamı araştırır, insan bilimlerinin bakış açılarını yenilemek, dilbilimle mantıktan yararlanarak yöntemsel önerilerde bulunmak, yorumlama örnekleri sunmak amacını benimser, bir üstbilim niteliği taşır. Onun için de, somut gerçekliklere değil, soyut içeriklere, tüm oluşlara yön veren temel düzeneğe çevirmelidir bakışlarını. Her türlü anlamsal bütün ancak böyle kavranabilir, her türlü çözümleme ve bireşim ancak bu koşulla anlam kazanabilir. Bu nedenle, soyut içeriği ortaya koyabilecek, dizgeleştirebilecek, tümü kapsayıcı özel bir dil, bir üstdil oluşturmak gerekir[15]. Yukarda da değinildiği gibi, Greimas göstergebilim kuramını her şeyden önce bir anlamlama kuramı olarak tanımlar[16].

Görüldüğü gibi, Saussure'ün bu konudaki düşünsel kalıtı, Prag Dilbilim Çevresinin yanı sıra A. Martinet'nin (doğumu: 1908) işlevsel dilbiliminden esinlenen bir bildirişim göstergebilimiyle Hjelmslev'den kaynaklanan, mantıksal göstergebilimden de kimi açılardan etkilenen bir anlamlama göstergebilimi çerçevesinde birbirinden çok ayrı yorum ve önerilere konu olmakta, bu akımlardan her biri de kendi içinde büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Hızlı bir büyüme ve

(15) Bkz. «Entretien avec A. — J. Greimas», *Dlbilim* I, 1976 ve A. — J. Greimas, *Sémiotique et sciences sociales*, Paris, Le Seuil, 1976.

(16) Bkz. A. — J. Greimas — J. Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris, Hachette. 1979.

yayılma döneminin doğal sonucu olarak görmek gerekir bu durumu.

II. Rolan Barthes[17] göstergebilimin önde gelen

(17) R.B. 12 Kasım 1915'te Cherbourg'da doğmuştur. Orta ve yüksek öğrenimini (klasik yazm) Paris'te yapmıştır. Gençlik yıllarının en önemli olayı - sonradan da sık sık üsteleyecek olan - verem hastalığıdır. Macaristan'da (Debrecen, 1937), Biarritz'de (1939 - 1940), Paris'te (1940 - 1941), Bükreş'te (1948 - 1949), İskenderiye'de (1949 - 1950) yazın öğretmenliği, okutmanlık yapmıştır. İskenderiye Üniversitesinde bir süre birlikte çalıştığı A. — J. Greimas dilbilime yönelişinde çok etkili olmuştur. 1950 - 1952 arasında Ekinsel İlişkiler Genel Yönetmenliğinde görev aldıktan sonra C.N.R.S. (Bilimsel Araştırma Ulusal Merkez) de sözcükbilim araştırma yetişmenliği (stajyerliği) yapmış (1952 - 1954), kısa bir süre Arche yayınlarının yazm danışmanlığında bulunmuş, 1955'de yine C.N.R.S.'e girmiş, 1959'a değin toplumbilim uzmanı olarak çalışmıştır. (Aynı yıl R.B. İstanbul'a gelerek biri toplumsal söylenceler, biri de tiyatro üstüne olmak üzere iki konuşma yapmıştır). 1960'tan 1976'da Collège de France'a atanıncaya değin Ecole pratique des hautes études'de çalışacaktır: Önceleri (1960 - 1962) tutumsal ve toplumsal bilimler alanında, sonra da gösterge, simge ve tasarımlar toplumbilimi konusunda. (B.B.'ın 1977 yılında Collège de France'ta verdiği dersler için bkz. O. Senemoğlu, «R. Barthes ve Birlikte Yaşama», *Dilbilim* III, 1978.). *Başlıca Yapıtları: Le Degré zéro de l'écriture*, Paris, éd. du Seuil, 1953; *Michelet par lui-même*, Paris, éd. du Seuil, 1954; *Mythologies*, Paris, éd. du Seuil, 1957; *Sur Racine*, Paris, éd. du Seuil, 1963; *Essais critiques*, Paris, éd. du Seuit, 1964; «Eléments de sémiologe», *Communications* 4, 1964, sonra *Le Degré zéro de l'écriture*'le birlikte, Paris, Gonthier, 1965; *Critique et vérité*, Paris, éd. du Seuil, 1966; *Système de*

sözcülerindendir; kendisi yadsısa da[18] bu böyledir. Collège de France'ın «Yazınsal Göstergebilim» kürsüsüne atanmasıyla (açış dersi : 7.1.1977) bu özelliği bir bakıma genelgeçerlik kazanmıştır. Kendine özgü bir «dil» ya da göstergeler dizgesi olarak gördüğü yazın alanındaki çalışmalarıyla, özellikle de Ecole pratique des hautes études'deki seminerleri, Michelet, Racine, Sade, Fourier, Balzac, vb.ni ele alan çalışmaları ve çeşitli denemeleriyle yazınsal göstergebilime önemli katkılarda bulunmuştur Barthes. «Yeni Eleştiri»nin başlıca sözcüleri arasına girmiş, yazınsal yaratımı dilbilimden esinlenerek incelemiş, yapısal bir yaklaşımla yapıtlardaki anlamlı ilişkilere ağırlık vermiştir. Bilinçaltı bir süreçle davranışları etkileyen coşkusal güçle dolu toplumsal tasarımlar olan çağcıl söylence incelemeleriyle toplumsal göstergebilime ilginç bakış açıları getirmiş, bu arada bir de kuramsal göstergebilim yapıtı yazmıştır : *Eléments de sémiologie* (bkz. aşağıda, III).

Tüm etkinliklerini birer deneme olarak görür Barthes: «Uzun süre bilim alanında (yazın, sözcük, toplumbilimi) yer almasını istedim çalışmalarımın; ama yal-

---

la mode, Paris, éd. du Seuil, 1967; *S/Z*, Paris, éd. du Seuil, 1970; *L'Empire des signes*, Genève, Skira, 1970; *Sade, Fourier, Loyola*, Paris, éd. du Seuil, 1971; *Nouveaux essais critiques, Le Degré...* ile birlikte, Paris, éd. du Seuil, 1972, *Le Plaisir du texte*, Paris, éd. du Seuil, 1973; *Roland Barthes par Roland Barthes*, Paris, éd. du Seuil, 1975; *Fragments d'un discours amoureux*, Paris, éd. du Seuil, 1977; *Leçon*, Paris, éd. du Seuil, 1978; *Sollers écrivain*, Paris, éd. du Seuil, 1979.

(18) Bkz. *Leçon*, Paris, éd. du Seuil, 1978, s. 7-8.

nızca denemeler ürettiğimi kabul etmeliyim» der ve denemeyi, yazıyla incelemenin boy ölçüştüğü bulanık bir tür olarak görür. Yazarın 7 Ocak 1977 günü Collège de France'ta verdiği açış dersinde söylediği bu sözler T. Yücel'in 1976'da *Dilbilim* dergisinde yazdıklarını kesin bir biçimde doğrular: «Bütün bunlar Roland Barthes'in başarısızlığını mı gösterir?» diye sorar. Yücel «Roland Barthes ve Deneme» adlı yazısında şu yanıtı verir: «Hayır, tam tersine, türlü görünüşler altında, «yazı»sını belirleyen temel türün bir gereği olarak hiçbir zaman konusunu tüketmek savında bulunmayan bir yazar olmakla kalmayıp onun tükenmezliğini kanıtlayan, gerçek bir denemeci olduğunu gösterir. Başlıca öğreticiliği, başlıca üstünlüğü de, en büyük denemecide olduğu gibi, nesnede öznenin tümlüğü yönünde harcadığı, bitmez, tükenmez çabadır belki»[19].

Göstergebilim bir tür serüvendir Barthes için: 1953'lerde tutkusal bir atılımla başlayan bir serüven. Bir göstergebiliminin toplumsal eleştiriyi canlandıracağını, Sartre'ın, Brecht'in, Saussure'ün böyle bir tasarıda el ele verebileceğini düşünmüştür başlangıçta. Toplumun kendi yarattığı birtakım kalıpları nasıl olup da doğal anlamlar gibi gördüğünü ve kullandığını anlama, anlarken de betimleme uğraşını iş edinmiştir kendine. Seçkin bir söylence avcısıdır Barthes, toplumsal söylenceleri kovalar her yerde. Kendine özgü birtakım «diller» ya da anlatım yöntemleri üstüne bir dildir göstergebilim ona göre ve işlemsel kavramları açısından dilbilimden kaynaklanır; sınır tanımaz, çünkü

(19) *Dilbilim* I, 1976.

tüm göstergelerin bilimidir. Dil, söylem, söz anlamlı her birim ya da bireşim için kullanılabilir: İster salt dilsel olsun, isterse salt görsel nitelik taşısın yalnızca. Nesneler de bir anlam içeriyorsa söze dönüşebilir. «Söylence de bir bildirişim dizgesi, bir bildiridir», «bir nesne, bir kavram, bir düşün değil, bir anlamlama türü, bir biçimdir». Her şey söylence olabilir, toplumsal kullanıma bu yoldan katılabilir. Anlama, anlamlamaya rastlanan her yerde de göstergebilimsel etkinlik geçerlik kazanır. Göstergebilim tüm özdekleri aşarak anlamlama biçimlerine ulaşmaya çalışır[20].

Büyük bir çeşitlilik sunar Barthes'ın yapıtları[21], eleştirel denemelerden moda diline değin uzanan geniş bir alanı kucaklar. Yazar, tek alana ilişkin bir düşünce dizgesi oluşturmak yerine değişik alanlardan derlediği kavramları başka başka düzlemlerde sınamaya yönelir, gözüpek kavramsal aktarmalar yapar. Saussure, Hjelmslev ve dilbilimin yanı sıra Marx, Freud, Merleau-Ponty, insanbilim, toplumbilim, ruhbilim, felsefe, vb. onun gerçeklikleri kavrayış çabasında el ele verir. Bir başka deyişle seçmeci bir arayış söz konusudur burada ve yazar hiçbir zaman tek yönlü, katı açıklama ve yorumlarda sıkışıp kalmaz; «deneme»lerinde düşünsel devingenlik ve esnekliğe önem verir. Bu sürekli değişkenlik içinde değişmeyen bir yan varsa, o da, bakışlarını bir an bile ve bir türlü üstünden ayıramadığı dil sorunsalı, neredeyse her şeyi indirgediği dil gerçekliğidir. *Roland Barthes par Roland Barthes* adlı yapıt-

(20) Bu altbölüm için bkz. *Mythologies*, Paris, éd. du Seuil, 1957.

(21) Bkz. not 17.

ta şöyle der: «Bir hastalığım var: Dili *görüyorum*»[22]. Bu söz, dil karşısındaki özel ve öznel tutumunu değişik bir açıdan ortaya koyar.

Roland Barthes'ın renkli kişiliği övgüye olduğu kadar yergi ve eleştirilere de alabildiğine açık bir alan olarak karşımıza çıkar. Dilbilim açısından en sert eleştirileri kendisine G. Mounin yöneltir : Dilbilim kavramlarını, örneğin gösterge, bildirişim terimlerini gerektiği biçimde kullanmamasından yakınan Mounin, Barthes'in incelediği öğelerin gerçekte gösterge olmayıp simge ve belirti niteliği taşıdığını savunur[23]. Burada terimsel bir kapsam sorunu söz konusu olduğu gibi, yazarın yukarda değinilen kimi özellikleri de işe karışmaktadır kuşkusuz. Gerçekten de Barthes terimleri amacına uygun olarak çoğu kez geniş kapsamlı biçimde kullanmaktadır; dilbilimden aktardığı öğelerle yer yer eğretilemeli bir anlatım yarattığı bile söylenebilir. Öte yandan, her etkinliğinde denemeci yanının ağır bastığı da unutulmamalıdır.

Bütün bu yönleriyle Roland Barthes belli bir ekinsel-toplumsal çevreye ilişkin bir «yazısal söylence» incelemesinin neredeyse başkişisi olmaya adaydır.

III. Çevirisini sunduğumuz *Eléments de sémiologie* ilk kez 1964 yılında *Communication* dergisinde (sayı 4) yayımlanmış, 1965 yılında yazarın *Le Degré zéro de l'écriture* adlı yapıtının ikinci baskısıyla bir arada sunulmuştur[24] okurlara. Kuramsal bir yapıttır bu. Ya-

(22) Paris, éd. du Seuil, 1975, s. 164.
(23) Bkz. agy., s. 189 ve ötesi.
(24) Bkz. not 17.

zar, her türlü gösterge dizgesini inceleyecek bilimin oluşumuna katkıda bulunmak, bu bilimin dilbilimsel temellerini belirlemek, başlıca kavramlarını (Dil ve Söz, Gösteren ve Gösterilen, Dizim ve Dizge, Düzanlam ve Yananlam) sunmak, aynı zamanda da yeni bilime özgü yol ve yöntemleri irdelemek amacını güder. Dilbilim kavramlarından yola çıkar Barthes, dilbilimi örnek olarak benimser, yapısalcı dilbilimcilerin doğal dillere uyguladıkları yöntemlerden esinlenir. Ama bu arada, ele aldığı kavramların değişik uygulamalara, üstüne eğildiği alanın özelliklerine göre değişik yorum ve işlemlere konu olabileceğini de vurgulamaktan geri kalmaz. Yananlam üstüne özenle eğilir, dilbilimin gelecekte bir yananlam bilimine dönüşeceğini büyük bir güvenle belirtir. Göstergesel evrene bir giriş niteliği taşıyan tüm yapıt boyunca «kendi dışında bir şey gösteren öğeler»i çeşitli örnekleriyle gözler önüne sermeye çalışır.

Yazarın, dilbilimin göstergebilime değil de, göstergebilimin dilbilime bağlandığı, onun bir bölümü olduğu sonucuna varması üstünde çok durulmuştur. *Système de la mode*'da da Barthes'ın, Saussure'ün öngördüğü tersine çevirip göstergebilimin dilbilimin bir bölümü olduğunu söylemesinden sonra[25], bu önerinin yer aldığı satırlara yapılan göndermeler yoğunlaşmıştır çeşitli araştırmacılarda. Ne var ki, gerçekte Saussure'ün önerisini tersine çevirmek söz konusu değildir hiçbir biçimde: Çünkü çağcıl dilbilimin kurucusu, *konusu* bakımından göstergebilime bağladığı dilbilimin *yöntem*

(25) *Système de la mode*, Paris, éd. du Seuil, 1967, s. 9.

açısından «her türlü göstergebilimin genel örneği»[26] olabileceğini de belirtmekten geri kalmamıştır.

Göstergebilim İlkeleriyle bir çerçeve çizmiştir Barthes. Sonradan çeşitlilik getirecektir bu çerçeveye, yetinmeyecektir onunla. Ama bir yadsıma da söz konusu olmayacaktır.

Yapıtta yer alan ve özellikle dilbilime, dilbilimin çeşitli alanlarına ilişkin olan birçok değinme 1964'teki durumu, bu durumdan kaynaklanan düşünce ve gözlemleri yansıtmaktadır. Okuma ve yorumlama eleminde bu gerçek göz önünde bulundurulmalıdır.

B. V.

(26) F. de Saussure, agy., s. 62.

GİRİŞ

Göstergebilim henüz kurulmuş değil. Onun için, bu inceleme yönteminin hiçbir elkitabı bulunmaması doğal. Bir de şu var: Göstergebilim geniş kapsamından ötürü - çünkü tüm gösterge dizgelerinin bilimi niteliği taşıyacak - ancak bütün bu dizgeler görgül yoldan belirlenip oluşturulduğunda öğretici yapıtlara konu olabilecek. Ne var ki, bu çalışmayı adım adım ileri götürebilmek için, belli bir bilgi birikimi de zorunludur. Hem ürkek, hem de gözüpek bir hazırlayıcı bilgiyle aşılması gereken bir kısırdöngü bu. Ürkek diyoruz, çünkü bugün için göstergebilimsel bilgi, dilbilimsel bilginin ancak bir öykünütüsü olabilir; gözüpek diyoruz, çünkü, hiç değilse tasarı olarak, dilsel olmayan konulara da şimdiden uygulanabilmelidir.

Burada sunulan *İlkeler*'in tek amacı, dilbilime dayanarak çözümsel kavramlar[1] ortaya koymak: *Önsel olarak* bunların göstergebilimsel araştırmayı başlatabilecek ölçüde genel nitelikli olduklarını dü-

(1) «*Bir kavram, kuşkusuz, bir nesne değildir, ama onun yalnıza kavranışı da değildir. Kavram bir araç ve tarihtir, başka bir deyişle, yaşanmış bir dünyada yer alan bir olanak ve engeller demetidir.*» (G.G. GRANGER: *Méthodologie économique*, s. 23).

şünüyoruz. Söz konusu kavramları bir araya getirirken, bunların araştırma sırasında olduğu gibi kalacağı görüşünden yola çıkmıyoruz; göstergebilimin dilbilim örneğini her zaman yakından izleyeceğini de söylemek istemiyoruz [2]: Bir dizi terim önerip açıklamakla yetiniyor, bu terimlerin anlam aktarıcı olguların oluşturduğu karışık yığına - geçici de olsa - bir ilk düzen getirmesini diliyoruz. Sonuç olarak, sorunları sınıflandırmaya ilişkin bir ilke söz konusu burada.

Bu Göstergebilim İlkelerini, yapısal dilbilimden kaynaklanan dört büyük başlık altında toplayacağız : I. *Dil ve Söz;* II. *Gösterilen ve Gösteren;* III. *Dizge ve Dizim;* IV. *Düzanlam ve Yananlam.* Görüldüğü gibi bu başlıklar ikili karşıtlıklar biçiminde ortaya çıkmakta. Kavramların ikili karşıtlıklar biçiminde sınıflandırılmasına yapısal düşüncede sık rastlandığı söylenebilir[3] : Sanki, dilbilimcinin üstdili, betimlediği dizgenin ikili yapısını değişik bir düzleme indirgeyerek yansıtıyormuş gibi. Çağdaş insan bilimlerindeki söylemde, ikili sınıflandırmanın üstünlüğünü incelemenin de, kuşkusuz çok öğretici olacağını geçerken belirtelim. Bu bilimlerdeki sınıflandırmanın iyi bilinmesi, çağımızın düşünsel imgeler evreni diye adlandırabileceğimiz olguların kavranmasını kesinlikle sağlayacaktır.

---

(2) Cl, Levi-STRAUSS bu tehlikeyi belirtmiştir (*Anthropologie structurale,* s. 58).

(3) M. COHEN bu özelliğe kuşkuyla değinmiştir («Linguistique moderne et idéalisme»: *Recherches internationales,* Mayıs 1958, sayı 7).

I. DİL VE SÖZ

I. 1. *Dilbilimde.*

I.1.1. İkili *Dil/Söz* kavramı Saussure'de temel kavramdır ve kuşkusuz daha önceki dilbilime oranla büyük bir yenilik olarak ortaya çıkmıştır: Bu dilbilim, tarihsel değişimin nedenlerini, öncelikle, söyleyişteki kaymalarda, kendiliğinden çağrışımlarda ve örnekseme eyleminde bulmaya çalışıyor, onun için de bir bireysel edim dilbilimi niteliği taşıyordu. Bu ünlü ikili kavramı oluşturmak için, Saussure, dilyetisinin «pek çok biçime bürünme» ve «karmakarışık olma» özelliğinden yola çıkmıştır. Dilyetisi ilk bakışta sınıflandırılamaz bir gerçeklik niteliği taşır[4]; hem fiziksel, fizyolojik ve anlıksal, hem de bireysel ve toplumsal özellikler içerdiğinden, birlik sağlanamaz bu düzlemde. Bu karmakarışık toplaşmadan, bildirişim için zorunlu uzlaşımların dizgeli bütünü olan, salt toplumsal nitelikli bir konu belirleyip ortaya çıkarırsak bu düzensizlik de sona erer. Dilyetisinin bu toplumsal bölümü, kendisini oluşturan belirtkelerin *özdek*'inden

(4) Dilin ilk tanımının sınıflandırıcı düzleme bağlandığını belirtelim: Bir sınıflandırma ilkesidir bu.

bağımsızdır ve *dil* diye adlandırılır : *Dil* karşısında *söz*, dilyetisinin yalnızca bireysel kesimini (seslemeyi, kuralların uygulanmasını ve göstergelerin olası birleşimlerini) kapsar.

I. 1.2. Demek ki *Dil*, bir bakıma, dilyetisi eksi Sözdür : Hem bir toplumsal kurumdur, hem de bir değerler dizgesidir. Toplumsal kurum olarak, hiçbir biçimde edim değildir dil; her türlü önceden tasarlamanın dışında kalır; dilyetisinin toplumsal bölümüdür. Birey onu tek başına ne yaratabilir, ne de değiştirebilir. Özü bakımından, toplumsal bir sözleşmedir dil, bildirişim sağlayabilmek için tümüyle uymak gerekir ona. Dahası da var : Bu toplumsal ürün, kuralları olan bir oyun gibi özerktir; çünkü, kullanabilmek için öğrenmek gerekir onu. Değerler dizgesi olarak Dil, her biri hem görece geçerliği olan bir birim, hem de ayrımsal olarak başka bağlılaşık değerlerin yer aldığı daha geniş bir bağıntılar bütününün öğesi, terimi niteliği taşıyan belli sayıda öğeden oluşur. Dil açısından, gösterge maden paraya benzer[5] : Bu para, satın alınmasını sağladığı herhangi bir mal ile değiştirilebilir; ama, aynı zamanda, değeri daha yüksek ya da daha düşük başka paralara göre de bir değer taşır. Kurumsal görünümle dizgesel görünümün birbirine bağlı olduğu apaçık : Dil sözleşmeye dayanan (bir bölümüyle buyrultusal, daha doğrusu nedensiz*) bir değerler

(5) Bkz. *aşağıda*, II, 5, 1.

(*) *Göstergeyi* oluşturan *gösteren* ile *gösterilen* arasında doğal ya da zorunlu bir bağ bulunmadığını belirtmek için F.de Saussure «nedensiz, gerekçesiz, bir nedene bağlanamayan, vb.» anlamına gelen *arbitraire* ve

dizgesi olduğu için bireyin tek başına yol açtığı değişikliklere karşı direnir, böyle olduğu için de toplumsal bir kurumdur.

I. 1.3. Bir kurum ve dizge niteliği taşıyan dilin karşısında *Söz*, özü bakımından, bireysel bir seçme ve gerçekleştirme edimidir. Önce «*konuşan bireyin kişisel düşüncesini anlatmak için dil düzgüsünü kullanmasını sağlayan birleşimler*»den (yayılım gösteren bu söze *söylem* diyebiliriz), sonra da «*bu birleşimleri dışa vurmasını sağlayan anlıksal - fiziksel düzenekler*» den oluşur. Örneğin, seslemenin Dil ile karışamayacağı kesindir : Bu edimde bireyin yüksek ya da alçak sesle, yavaş ya da hızlı konuşması, vb. yüzünden ne kurum bozulur, ne de dizge. Söz'ün birleşimsel yönü kuşkusuz temel niteliklidir, çünkü Söz'ün özdeş gös-

---

immotivé terimlerini kullanmıştır (karşıtanlamlı terim: *Motivé)*. Genel dildeki kimi kullanımlarının tersine *arbitraire* burada bireyin istencine bağlı bir olguyu belirtmez. Saussure derslerinde giderek *arbitraire* yerine *immotivé* terimini yeğlemiştir (bkz. R. Amacker, *Linguistique saussurienne,* Genève-Paris, Droz, 1975; ayrıca, *Genel Dilbilim Dersleri,* çeviri, Ankara, Türk Dil Kurumu yayınları, cilt I, 1976, cilt II, 1978, özellikle bkz. s. 61, not 5). Ancak, R. Barthes göstergebilimin zorunluklarından ötürü kavramsal bir ayrımlaştırma gerçekleştirir, istence bağlı olan nedensizlikle *(arbitraire)* istence bağlı olmayan nedensizliği *(immotivé)* birbirinden ayırır: Bundan ötürü birinci durumda *buyrultusal,* ikinci durumda *nedensiz* terimlerini kullanıyoruz. «Buyrultusal ve nedenli» ya da «buyrultusal olmayan ama nedensiz olan» dizgelerden söz edildiğinde (bkz. ilerde) bu açıklama anımsanmalıdır. *ÇN.*

tergelerin belli aralıklarla birbirini izlemesinden oluştuğu anlamına gelir. Göstergeler, sözlerin sonsuz çeşitliğine göre birleşmelerine karşın, hem değişik söylemlerde, hem de aynı söylem içinde yinelendiğinden, her gösterge dilin bir öğesi niteliğini kazanır. Söz de, özü bakımından birleşimsel bir bütün olduğundan, salt bir yaratım değil, bireysel bir edimdir.

I. 1.4. Dil ve Söz : Kuşkusuz bu terimlerin her birinin eksiksiz tanımı, birleşmelerini sağlayan eytişimsel oluştan kaynaklanır: Sözsüz dil olmaz, dilin dışında da söze rastlanmaz. Maurice Merleau-Ponty'nin de belirttiği gibi, gerçek dilsel *kılgı*, bu karşılıklı ilişkiden kaynaklanır. V. Bröndal da şöyle der: «*Dil, sözün sonsuz bir çeşitlilikle gerçekleştirdiği salt soyut bir kendilik, bireyleri aşan bir kural, temel türlerin oluşturduğu bir bütündür*».[6] Demek ki Dil ve Söz arasında karşılıklı bir içerme ilişkisi var. Dil, bir yandan, «*sözün kullanılması yoluyla aynı topluma bağlı bireylerde yer alan bir gömüdür*»; bireysel izlerden oluşan bir bütün olduğundan tek tek ele alman bireyler düzleminde eksik kalması kaçınılmazdır: Dil yalnızca «konuşan topluluk» içinde eksiksiz olarak ortaya çıkar; sözü ancak dilden alarak kullanabiliriz. Ama öte yandan, dil, ancak, sözün varlığıyla olanaklıdır : Tarihsel bakımdan, söz olguları dil olgularından daha önce ortaya çıkar her zaman (dilin evrimini söz sağlar). Oluşum bakımmdansa, dil bireyde, çevredeki sözün öğrenilmesiyle belirir (bebeklere dilbilgisi ve sözlük, bir başka deyişle ve kısaca söylemek gerekirse, dil öğreti-

(6) *Acta linguistica*, I, 1, s. 5.

mi yapılmaz). Sonuç olarak, Dil, sözün hem ürünü, hem aracıdır : Görüldüğü gibi gerçek bir eytişim söz konusu. Hiç değilse Saussure için, bir Söz dilbilimi olamayacağı ortada (sıra göstergebilimsel bakış açılarına geldiğinde önemi görülecektir bu olgunun) : Çünkü her söz, bir bildirişimsel oluş biçiminde kavrandığı *an* dildir ve ancak Dil'in bilimi olabilir. Böylece, iki sorun hemen ortadan kalkar : Sözün dilden *önce* incelenmesi gerekip gerekmediğini araştırmak boşunadır. Çünkü, bunun tersi olanaksızdır : Dilsel özellikleri bakımından ilk elde yalnızca sözü inceleyebiliriz. *Öncelikle,* dil ile sözü birbirinden nasıl ayıracağımızı araştırmak da boşuna : Yapılacak ilk iş değildir bu; tam tersine, dilbilimsel (daha sonra da göstergebilimsel) araştırmanın özü karşısındayız burada : Dili sözden ayırmak demek, *aynı anda* anlamla ilgili oluşu da belirlemek demektir.

I. 1.5. Hjelmslev,(7) Saussure'ün *(Dil/Söz* anlayışını sarsmamış, yalnızca terimleri daha biçimsel bir anlatıma indirgemiştir. Doğrudan doğruya dil içinde (burada da dil, söz ediminin karşıtıdır) üç düzlemi ayırt eder Hjelmslev : 1) *Taslak :* Salt biçim olarak dil (Hjelmslev bu düzleme «dizge», «örnek» ya da «çatı» adlarından birini vermeyi de bir an düşünmüştür): Sözcüğün kesin anlamıyla, Saussure'ün «dil»idir bu. Örneğin, bir dizi karşıtlık içindeki yeriyle sesbilimsel olarak tanımlanan Fransızca *r;* 2) *Kural :* Özdeksel biçim olarak dil; bu özdeksel biçim belli bir toplumsal

(7) L. Hjelmslev: *Essais linguistiques,* Kopenhag, 1959, s. 69 ve ötesi.

gerçekleşmeyle daha önce tanımlanmıştır, ama bu gerçekleşmenin ayrıntılarından da bağımsızdır: Örneğin, söylenişi ne olursa olsun, sözlü Fransızcadaki *r* (yazı dilindeki *r* söz konusu değil burada); 3) *Kullanım:* Belli bir toplumdaki alışkanlıklar bütünü olarak dil: Örneğin, kimi bölgelerdeki *r*. Söz, kullanım, kural ve taslak arasmdaki belirleyici bağıntılar çeşit çeşittir: Kural, kullanım ve sözü belirler; kullamm sözü belirler, ama onunla da belirlenir. Taslak ise, hem söz, hem kulanım, hem de kuralla belirlenir: Böylece (gerçekte) belli başlı iki düzlem karşımıza çıkar: a) Kuramı, biçim[8] ve kurum kuramıyla karışıp kaynaşan *taslak;* b) Kuramı, töz[9] ve gerçekleştirme kuramıyla özdeşleşen *Kural - Kullanım - Söz* öbeği. Hjelmslev'e göre, kural salt bir yöntemsel soyutlama, söz de yalnızca bir somutlaşma *(gelip geçici bir belge)* olduğundan, sonunda *Dil/Söz* ikilisinin yerini alan yeni bir ikili karşıtlığa varılır: *Taslak/Kullanım.* Her şeye karşm Hjelmslev'in yaptığı değişiklik önemsiz değildir: Dil kavramını (*taslak* adı altında) kökten biçimselleştirir ve somut söz yerine daha toplumsal bir kavram olan *kullanım*'ı getirir. Dilin biçimselleştirilmesi ve sözü toplumsallaştırılmasıyla, «salt nitelikli» ya da «artılı» ve «tözsel» her şey söze, tüm ayrımsallık da dile aktarılmış olur. Şimdi göreceğimiz gibi, Sausurre'ün Dil ile Söz arasında yaptığı ayrımdan doğan çelişkilerden birini ortadan kaldırmak gibi bir yarar sağlar bu durum.

(8) Bkz. *aşağıda,* II, 1, 3.
(9) Bkz. *aşağıda,* II, 1, 3.

I. 1.6. Ne denli verimli ve yararlı olursa olsun, bu ayrım yine de birtakım sorunlar çıkarır ortaya. Bu sorunların üçüne değineceğiz burada. Birincisi şu: Dil düzgüyle, söz bildiriyle özdekleştirilebilir mi? Hjelmslev kuramına göre olanaksızdır bu. P. Guiraud da karşı çıkar buna; çünkü, der, düzgüye ilişkin uzlaşımlar apaçık; dile ilişkin olanlarsa örtük.[10] Ama, kuşkusuz Saussure'cü bakış açısı düzleminde bu özdeşletirme benimsenebilir. A. Martinet de aynı özdeşleştirmeyi yapar.[11] Söz ile dizim'in[12] bağıntılarına ilişkin olarak benzer bir sorun atılabilir ortaya. Görüldüğü gibi, söz, seslemedeki genlikler dışında, yinelenen göstergelerin büyük çeşitlilik sunan bir birleşimi olarak tanımlanabilir. Ne var ki, doğrudan doğruya dil düzeyinde de birtakım kalıplaşmış dizimler vardır (Saussure örnek olarak Latince *magnanimus* «gönlü yüce» gibi bir bileşik sözcük verir). Demek ki, dili sözden ayıran sınır oynak olabilir kimi durumlarda, çünkü bu sınırı «*belli bir birleşim derecesi*» oluşturur burada. Böyle olunca da, kalıplaşmış, ama dilsel nitelikli dizimler incelemesi ortaya çıkar. Dilseldir bunlar, çünkü dizisel değiştirimde birer bütün olarak karşımıza çıkarlar (Hjelmslev bu incelemeye biçimbilimsel tümcebilim adını verir). Saussure de bu geçiş olgusuna değinmiştir: «*Büyük bir olasılıkla, dile bağlanan, doğrudan doğruya bireyin birleştirme eylemini*

(10) «La mécanique de l'analyse quantitative en linguistique»: *Etudes de linguistique appliqée*, 2, Didier, s. 37.

(11) A. MARTINET: *Eléments de linguistique générale*, Armand Colin, 1960, s. 30.

(12) Dizim ile ilgili olarak bkz. *aşağıda*, III. bölüm.

gerektirmeyen bir dizi tümce de vardır».[13] Eğer bu kalıplar söze değil de dile bağlanıyorsa ve birçok göstergebilimsel dizgenin bu türlü kalıpları geniş ölçüde kullandığı saptanırsa, iyice kalıplaşmış bütün «yazılar» için zorunlu nitelik taşıyan, gerçek bir *dizim dilbilimi* öngörmek gerekir. Burada son olarak belirteceğimiz üçüncü sorun ise, dil ile, birimin gerçekten anlam aktarıcı öğesi olan belirginlik arasındaki bağıntılara ilişkindir. Zaman zaman belirginlikle dil özdeşleştirilmiştir. Trubetskoy da böyle yapmıştır. Belirgin olmayan, bir başka deyişle, birleşimsel değişke niteliği taşıyan bütün özellikler dil dışına atılmıştır. Ne var ki, bu özdeşleştirme bir sorun yaratır. Çünkü (ilk bakışta söze bağlanır görünmekle birlikte) *zorunlu*, bir başka deyişle «buyrultusal» nitelikli birleşimsel değişkeler vardır: Fransızcada, *l*'nin titreşimsiz bir ünsüzden sonra titreşimsiz (*oncle* «amca»ya da «dayı»), titreşimli bir ünsüzden sonra ise (*ongle* «tırnak») titreşimli olacağını dil buyurmuştur. Böyle olmakla birlikte, bu olgular sesbilime değil, sesbilgisine bağlanır. Kuramsal sonuç ortada: Saussure'ün dediğinin (*«dilde yalnızca ayrılıklar vardır»*) tersine, ayrım sağlayıcı olmayan olguların da her şeye karşın dile (kuruma) bağlanabileceği görüşünü benimsemek mi gerekir? Martinet böyle düşünür; Frei ise, ayrılıkları *sesbirim-altı öğeler*'e indirgeyerek Saussure'ü çelişkiden kurtarmaya çalışır: Ona göre, *P* tek başına ayrımsal değildir, ayrımsal olan, bu sesteki ünsüz, ka-

(13) Saussure, bkz. R. GODEL: *Les Sources manuscrites du Cours de linguistique générale*, Droz, Minard, 1957, s. 90.

pantılı, titreşimsiz, dudaksıl, vb. özelliklerdir. Bu sorunlara ilişkin olarak şu ya da bu görüşten yana çıkmamız söz konusu değil burada : Göstergebilimsel açıdan, dizimlerle anlam aktarıcı olmayan, ama yine de dilsel nitelik taşıyan, dile bağlanan değişkeler bulunduğu görüşünü benimsemenin zorunlu olduğunu saptamamız yeter. Saussure'ün pek öngörmediği bu dilbilim kalıplaşmış dizimlerin egemen olduğu her yerde büyük bir önem kazanabilir; kuşkusuz, yığınsal anlatım araçlarında ve anlam aktarıcı olmayan değişkelerin ikincil bir gösterenler bütünü oluşturduğu her durumda (yananlamın egemen olduğu dillerde)[14] bu böyledir : Düzanlam düzeyinde, yuvarlanan *r* yalnızca birleşimsel bir değişkendir, ama, örneğin tiyatro dilinde bu ses, köylü ağzını gösterir, böyle olduğu için de bir düzgüye bağlanır; bu düzgü olmadan «köylülük» bildirisi ne oluşturulabilir ne de algılanabilir.

I. 1.7. Dilbilimdeki *Dil/Söz* karşıtlığı konusunu kapamadan önce, Saussure'den bu yana yenilenmiş iki ek kavrama daha değineceğiz. Bunlardan birincisi *kişisel kullanım*'dır.[15] Kişisel kullanım «*bir bireyin kullandığı biçimiyle dil* «(Martinet) ya da «*belli bir anda bir tek bireyin alışkanlıklarının tümü*» (Ebeling) dür. Jakobson bu kavramın önemini yadsımıştır : Ona göre, dil her zaman toplumsallaşmış bir görünüm su-

(14) Bkz. *aşağıda,* IV. bölüm.

(15) R. JAKOBSON: «Deux aspects du langage...»: *Essais de linguistique générale,* Editions de Minuit, 1963, s. 54. —C.L. EBELİNG: *Linguistic units,* Mouton, La Haye, 1960, s. 9. —A. MARTINET: *A functional view of language,* Oxford, Clarendon Press, 1962, s. 105.

nar; birey düzeyinde bile bu böyledir, çünkü, biriyle konuşurken her zaman belli oranda onun dilini, özellikle de sözcüklerini (*«dil alanında özel iyelik yoktur»*) kullanmaya çalışırız; bundan ötürü de *kişisel kulanım* büyük ölçüde gerçekdışı bir kavramdır ona göre. Yine de bu kavramın şu gerçeklikleri belirtmeye yarayabileceğini söyleyebiliriz: 1) Başkalarını anlamayan, kendi dilsel örneklerine uygun bir bildiri algılamayan, söz yitimine uğramış kişinin dili; bu dil arı bir kişisel kullanımdır (Jakobson). 2) Bir yazarın «deyiş»i: Bu deyişin her zaman gelenekten, bir başka anlatımla, toplumdan kaynaklanan birtakım dilsel örnekler içermesi durumu değiştirmez; 3) Bir de kavramı açıktan açığa genişletip kişisel kullanımı bir dilsel topluluğun, bir başka deyişle, bütün dilsel sözceleri aynı biçimde yorumlayan kişilerin dili olarak tanımlayabiliriz. Bu durumda kişisel kullanım başka bir yerde *yazı*[16] adı altında betimlemeye çalıştığımız kavrama yaklaşık olarak denk düşer. Genel olarak, bireysel kullanım kavramına ilişkin duraksamalar söz ile dil arasında yer alacak bir orta kendilik ya da kurumlaşmış olmakla birlikte dil gibi henüz kökten biçimselleştirilmeyen bir söz gereksinimini dile getirir (Hjelmslev'in *kullanım* kuramı da bunu tanıtlıyordu).

I. 1.8. *Dil/Söz* ile *Düzgü/Bildiri*'nin özdeş olduğu görüşü benimsenecek olursa, Jakobson'un oluşturduğu ve *çift yapılar* adını verdiği ikinci bir ek kavramın da belirtilmesi gerekir burada. Bu kavram üstünde pek durmayacağız, çünkü Jakobson'un açıklamaları

(16) *Le Degré zéro de l'écriture*, Seuil, 1953.

Essais de linguistique générale (Genel Dilbilim Denemeleri) adlı yapıtında da yer almakta (Bölüm 9). Burada yalnızca, Jakobson'un *çift yapılar* adı altında *Düzgü/Bildiri* arasındaki genel bağıntının kimi özel durumlarını incelediğini belirtmekle yetineceğiz: Bunlardan ikisi çevrimsellik, ikisi de binişme durumudur: 1) Aktarılan söylemler ya da bir bildiri içindeki bildiriler (B/B); Dolaylı anlatımların sunduğu genel durum böyledir; 2) Özel adlar: Ad, verildiği her kişiyi belirtir; düzgünün çevrimselliği apaçıktır bu durumda (D/D); *Jean, Jean adındaki bir kişiyi belirtir;* 3) Özadlılık durumu (Sıçan iki hecedir): (*) Sözcük burada kendi kendisinin adı olarak kullanılır, bildiri düzgünün üstüne «biner» (B/D); önemlidir bu yapı, çünkü, «açıklayıcı yorumlar»ı, bir başka deyişle, dolaylamaları, eşanlamlıları ve bir dilden öbürüne yapılan çevirileri kucaklar; 4) *Söylemsel öğeler,* kuşkusuz en ilginç çift yapıyı oluşturur. En açık söylemsel öğe örneği kişi adılıdır *(Ben, sen).* Bu adıl, saymaca bağ ile varoluşsal bağı bir araya getiren «belirtisel simge»dir: Gerçekten de *Ben* ilişkin olduğu şeyi ancak saymaca bir kural aracılığıyla gösterebilir (bundan ötürü de *Ben* Latince *ego,* Fransızca *Je,* Almanca *ich,* vb. olur). Ama öte yandan da, konuşanı belirttiğinden söyleme eylemine ancak varoluşsal açıdan değgin olabilir (D/B). Jakobson kişi adıllarının uzun süre, dilin en ilkel katmanı olarak görüldüğünü (Humboldt), ama kendi görüşüne göre tam tersine Düzgü ile Bildiri arasında kar-

(*) Olanaklı durumlarda örnekler Türkçeye uyarlanmış, bu işlemin zorunlu kıldığı birtakım değişiklikler yapılmıştır. *ÇN.*

maşık ve ergin bir bağıntının söz konusu olduğunu belirtir : Kişi adılları çocuk dilinde en son edinilen, sözyitimindeyse ilk ortadan kalkan öğelerdir : Kullanılması güç aktarım öğeleridir bunlar. Söylemsel öğeler kuramından henüz yeterince yararlanılmış değil. Ne var ki, *önsel olarak,* düzgünün bildiriyle - neredeyse - boğuşmasını gözlemlemek çok verimlidir (bunun tersi çok daha olağandır). Dilin sınırlarında yer alan bildirilerin, özellikle de yazınsal söylemin kimi biçimlerinin göstergebilimsel tanımını belki de (yalnızca bir çalışma varsayımıdır bu), Peirce'in kullandığı terimle ve yukarda görüldüğü gibi belirtisel simgeler olan *söylemsel öğeler* yönünde aramak gerekiyor.

I. 2. *Göstergebilimsel bakış açıları.*

I. 2.1. *Dil/Söz* kavramının toplumbilimsel kapsamı ortada. Daha başlangıçta Saussure'ün Dil kavramıyla, Durkheim'in bireysel gerçekleşmelerinden bağımsız toplumsal bilinç kavramı arasındaki açık benzerlik vurgulanmıştır. Durkheim'ın Saussure'ü doğrudan doğruya etkilediği bile öne sürülmüştür. Saussure'ün, Durkheim ile Tarde arasındaki tartışmayı yakından izlediği, Dil anlayışının Durkheim'dan kaynaklandığı, Söz anlayışının da Tarde'ın bireysele[17] ilişkin görüşlerine verilen bir tür ödün olduğu savunulmuştur. Bu varsayım güncelliğini bir ölçüde yitirmiştir. Çünkü dilbilim Saussure'ün dil kavramının özellikle «değerler dizgesi» yönünü geliştirmiştir. Böylece, dilsel kurumun içkinlik düzleminde incelenmesinin zorunlu oldu-

(17) W. DOROSZEWSKİ: «Langue et parole», *Odbitka z Prac Filologicznych,* XLV, Varşova, 1930, s. 185-97.

ğu görüşü benimsenmiştir : İçkinlik toplumbilimsel araştırmaya elverişli değildir. Demek ki, beklenenin tersine, *Dil/Söz* kavramının en yetkin gelişimi toplumbilimde değil, Merleau-Ponty aracılığıyla felsefede gerçekleşecektir. Merleau-Ponty, Saussure'le ilgilenen ilk Fransız filozoflarından biridir belki : Saussure'ün ayrımını hem *söyleyen söz* (oluşum durumundaki anlamsal erek) ve *söylenmiş söz* (Saussure'ün «gömü»sünü anımsatan, dilce «edinilmiş varlık»)[18] arasındaki bir karşıtlık biçiminde yeniden ele almış, hem de her *oluş*'un bir *dizge* gerektirdiğini savunarak kavramı genişletmiştir[19]. Böylece, *olay* ile *yapı* arasında, artık yaygınlaşmış bulunan bir karşıtlık kurulmuştur.[20] Bu karşıtlığın tarihte ne denli verimli olduğunu biliyoruz.[21] Saussure'ün kavramı, bilindiği gibi, insanbilim alanında da büyük bir gelişme göstermiştir. Cl. Lévi-Strauss tüm yapıtlarında Saussure'e başvurur : Bu o denli açık ki, üstünde durmaya bile gerek yok. Burada yalnızca, oluş ile dizge (Söz ile Dil) arasındaki karşıtlığın somut olarak kadın alışverişinden akrabalık yapılarına geçişte karşımıza çıktığını, Lévi-Strauss için bu karşıtlığın bilgikuramsal bir değer taşıdığını belirtmekle yetineceğiz : Dil olgularının incelenmesi, mekanikçi (Lévi-

(18) M. MERLEAU-PONTY, *Phénoménologie de la perception*, 1945, s. 229.

(19) M. MERLEAU-PONTY, *Eloge de la philosophie*, Gallimard, 1953.

(20) G. GRANGER, «Evénement et structure dans les sciences de l'homme», *Cahiers de l'Institut de science économique appliquée, sayı* 55, Mayıs 1957.

(21) Bkz. F. BRAUDEL; «Histoire et sciences sociales: la longue durée»: *Annales*, Ekim-Aralık, 1958.

Strauss'un bu sözcüğe verdiği anlamda; bir başka deyişle, sayılamanın karşıtı anlamında) ve yapısal yorumа, söz olgularının incelenmesi ise, olasılıklar hesabına (gen-dilbilim) bağlanır.[22] Bir de şunu ekleyelim: Saussure'ün açık bir biçimde ortaya attığı,[23] sözü kullananlarda dilin *bilinçsiz* nitelikli olduğu görüşü, Cl. Lévi-Strauss'un en özgün ve en verimli görüşlerinden birinde de karşımıza çıkar: Buna göre, bilinçsiz olan içerikler değil (Jung'un anaörneklerinin eleştirisidir bu), biçimlerdir, bir başka deyişle simgesel işlevdir. Bu görüş Lacan'ın görüşüne yakındır. Lacan'a göre, istek de bir anlamlama dizgesi gibi eklemlidir. Bu da toplumsal imgeler evrenini yeni bir biçimde, bugüne değin yapıldığı gibi «izlekler»iyle değil, biçimleri ve işlevleriyle, daha yaklaşık, ama açık bir deyişle, gösterilenlerinden çok gösterenleriyle betimleme sonucunu verir ya da vermelidir. Bu kısa açıklamalar, *Dil/Söz* kavramının dış- ya da üst-dilsel geliştirmelere ne denli yatkın olduğunu göstermektedir. Demek ki, bütün anlamlama dizgelerini kapsamına alan genel bir *Dil/Söz* ulamının var olduğunu öne sürebiliriz. Burada, tözü dilsel nitelik taşımayan bildirişimlere uygulandıklarında bile *Dil* ve *Söz* terimlerini kullanacağız: Çünkü daha iyi bir terim yok.

---

(22) *Anthropologie structurale*, s. 230 ve «Les mathématiques de l'homme»: *Esprit*, Ekim 1956.

(23) *«Söz eylemi, söz dolayısıyla ortaya çıkan olgu dışında, hiçbir zaman biçimler üstüne önceden tasarlama bulunmadığı gibi düşünce, düşünme eylemi de yoktur, yalnızca bilinçsiz, yaratıcı olmayan bir etkinlik vardır: Sınıflandırma etkinliği.* (Saussure, bkz. R. GODEL: *agy.* s. 58).

I. 2.2. Dil ile Söz arasındaki ayrımın, dilbilimsel incelemenin temelini oluşturduğunu gördük. Onun için ayrımı, anlamsal açıdan henüz incelenmemiş nesne, görüntü ya da davranış dizgeleri için de hemen önermek yerinde olmaz. Yalnız, bu varsayımsal dizgelerin kimilerinde, birtakım olgu kümelerinin *Dil* ulamına, başka olgu kümelerinin de *Söz* ulamına bağlanması öngörülebilir. Ama, göstergebilim alanına geçilirken, Saussure'ün yaptığı ayrımın değişimlere uğrayabileceğini de hemen vurgulamak, sonra da bunların neler olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, giysiyi ele alalım. Kuşkusuz burada, bildirişimde söz konusu olan töze göre üç değişik dizge ayırt etmek gerekir. *Yazılı* giyside, bir başka deyişle, bir moda dergisinde eklemli dil aracılığıyla betimlenen giyside, «söz» neredeyse yoktur : «Betimlenen» giysi, hiçbir zaman, moda kurallarının bireysel bir uygulaması değildir; dizgeli bir göstergeler ve kurallar bütünüdür. Katışıksız bir Dil'dir bu. Saussure'ün şemasına göre, sözsüz bir dil olanaksızdır. Sözsüz dili burada olanaklı kılan, bir yandan moda dilinin «konuşan topluluk»tan değil, gönlüne göre düzgüyü oluşturan karar verici dar bir çevreden kaynaklanması, bir yandan da, her türden dilin içerdiği soyutlamanın burada yazılı dil biçiminde somutlaşmasıdır : (Yazılı) moda giysisi, giyimsel bildirişim düzleminde Dil'dir, dilsel bildirişim düzlemindeyse Söz'dür. *Fotoğrafı çekilmiş* giysideyse (sorunu yalınlaştırmak için dilsel bir betimlemenin görüntüye eşlik etmediğini varsayıyoruz) Dil her zaman *karar verici* çevrede oluşturulur, ama bu aşamada bile soyutluğu içinde sunulmaz, çünkü bu türlü giysi her zaman belli bir kadının üstündedir. Moda fotoğrafının sunduğu, giysinin yarı dizgeli bir durumu-

dur. Çünkü, bir yandan moda Dili, gerçek görüntüsüne bürünmüş yalancı bir giysiden çıkarsanacaktır ve bir yandan da giysiyi giyen (fotoğrafı çekilmiş manken) neredeyse, kuralsal genelliği dolayısıyla seçilmiş, onun için de her türlü birleşimsel özgürlükten yoksun, donmuş bir sözü yansıtan bir kural-birey'dir. *Giyilen* (ya da gerçek) giysideyse, Trubetskoy'un[24] da belirttiği gibi, Dil ile Söz arasındaki geleneksel ayrımla karşılaşırız. Giyimsel dili şunlar oluşturur : 1) Parçaların, üstparçaların ya da «ayrıntılar»ın karşıtlıkları; bunlardaki değişiklikler anlamın değişmesine yol açar (bir bere ya da melon şapka giymek aynı anlama gelmez): 2)Parçaların boydan boya ya da dıştan içe aralarında birleşmesini düzenleyen kurallar; giyimsel söz bütün kuralsız yapım olgularını (toplumumuzda pek rastlanmaz artık bu türlü olgulara) ya da bireysel giyinme olgularını (giysinin boyu, temizlik, eskilik derecesi, kişisel düşkünlükler, parçaların özgür birleşimleri) içerir. Burada giyim (Dil) ile giyinmeyi (Söz) birleştiren eytişime gelince, dilyetisininkine benzemez bu. Kuşkusuz giyinme her zaman giyimden kaynaklanır (yadırgatıcı biçimde giyinme konusunda bu gözlem geçerli değildir; kaldı ki, bu türlü giyinmenin de kendine özgü göstergeleri vardır). Ama, hiç değilse günümüzde, giyim, giyinmeden *önce gelir;* çünkü, «hazır giyim»den, bir başka deyişle, bir azınlıktan alır kaynağını (bu azınlığın «Büyük Terziler»den daha az tanınmış olması durumu değiştirmez).

---

(24) *Principes de phonologie* (J. Cantineau'nun çevirisi), s. 19.

I. 2.3. Şimdi de bir başka anlamlama dizgesini, besini ele alalım. Saussure'ün yaptığı ayrımı bu düzlemde de kolayca buluruz. Besinsel dili oluşturan öğeler şunlardır : 1) Yasaklama kuralları (yiyecek yasakları); 2) Belirlenmesi gereken birimlerin anlam aktarıcı karşıtlıkları (örneğin, *tuzlu/şekerli);* 3) Tek yemek söz konusu oldu mu eşanlı, sofrada birbiri peşi sıra yenen yemekler söz konusu oldu mu ardışık nitelik taşıyan birleşim kuralları; 4) Belki de bir tür besinsel *sanat* işlevi yerine getiren yaygın kurallar. Çok zengin olan besinsel «söz» ise, her türlü kişisel (ya da ailesel) yemek hazırlama ve yemekleri birbiri peşi sıra sunma türlerini kapsar (bir ailenin, belli sayıda alışkanlığın etkisi altındaki mutfağını, dilin bireysel kullanımına benzetebiliriz). Örneğin, aynı sofrada birbiri peşi sıra yenen yemekler bütünü, Dil ile Söz'ün işleyişini iyi örneklendirir. Her yemek dizisi ulusal ya da bölgesel ve toplumsal bir yapıya uyar, ama bu yapı gününe ve kullananlara göre değişik biçimlerde dolar : Nasıl bir dilsel «biçim» konuşucunun özel bir bildiri için gereksindiği özgür değişim ve birleşimlerle dolarsa. Burada Dil ile Söz arasındaki bağıntı dilyetisi düzleminde rastlanan bağıntıya oldukça yakındır : Kısaca belirtmek gerekirse, besinsel dili oluşturan, kullanımdır, bir başka deyişle, sözlerin bir tür çökelmesidir. Bununla birlikte, bireysel yenileme olguları (yeni yemekler) kurumsal bir değer de kazanabilir; giysi dizgesine karşıt olarak burada bir eksiklik vardır : *Karar verici çev*renin eylemi : Besinsel dil, geniş ölçüde toplumsal nitelikli bir kulanımdan ya da salt bireysel bir «söz»den kaynaklanarak oluşur : Başka seçenek yoktur.

I. 2.4. *Dil/Söz* ayrımının sağladığı bakış açılarıyla ilgili gözlemlerimize son verirken - gerçekte daha pek çok örnek sayabiliriz - iki tür nesne dizgesine, otomobil ile mobilya alanlarına ilişkin birkaç öneride daha bulunmak istiyoruz : Kuşkusuz bunlar birbirinden çok ayrıdır ama, ortak yanları da vardır; çünkü, her ikisi de «yapım» konusunda karar verici bir çevreye bağlıdır. Otomobil alanında, «dil»i bir biçimler ve «ayrıntılar» bütünü oluşturur; bunların yapısı, üretilen «örnek»lerin sayısından bağımsız olarak, ilkörneklerin karşılaştırılmasıyla ayrımsal bir biçimde ortaya çıkar. «Söz» çok sınırlı kalır, çünkü - eşit koşullarda - modele ilişkin seçim özgürlüğü son derece dardır : Bu özgürlük ancak iki, üç «model»e, aynı model içinde de renk ya da süse ilişkin olabilir. Ama burada, belki de otomobil *nesne*'si kavramını, otomobil *olgu*'su kavramına dönüştürmek gerekir. Bu durumda, otomobil *sürme* eyleminde, genellikle söz düzlemini oluşturan, nesnenin kullanımına ilişkin değişkenliklerle karşılaşırız. Gerçekten de kullanıcı burada doğrudan doğruya «model» üstünde etkide bulunarak onun birimlerini değişik biçimlerde birleştiremez. Gerçekleştirme özgürlüğü zaman içinde gelişen bir kullanıma ilişkindir; bu kullanım çerçevesinde, kökünü dilden alan «biçimler» gerçekleşebilmek için birtakım uygulamaların aracılığından yararlanmak zorundadır. Değineceğimiz son dizge olan *mobilya*'ya gelince, o da anlamsal bir nesnedir; «dil»i, hem işlevsel olarak özdeşlik taşıyan (aynı türden iki dolap, karyola, vb.) ve her biri; «biçem»ine göre ayrı bir anlama gönderen mobilya karşıtlıkları, hem de oda düzleminde değişik birimlerin birleşim ku-

ralları («mobilya takımı») oluşturur. Burada «söz»ü oluşturan, ya kullanıcının birimlerden birine getirebileceği önemsiz değişimlerdir (örneğin, bir öğeye ilişkin ufak tefek düzenlemeler) ya da mobilyaları değişik biçimlerde yerleştirme özgürlüğüdür.

I. 2.5. En ilginç dizgeler, hiç değilse yığınsal bildirişim toplumbilimine bağlı olanlar, değişik tözler kullanan karmaşık dizgelerdir. Sinemada, televizyonda, tanıtıda (reklamda), anlamlar bir görüntüler, sesler ve yazımlar toplaşmasından doğar. Onun için bu dizgelere ilişkin olarak dil olgularıyla söz olguları kümelerini saptama zamanı gelmedi henüz: Böyle bir saptama yapabilmek için, bir yandan bu karmaşık dizgelerden her birinin içerdiği «dil»in özgün mü yoksa kapsadığı ikinci «dil'ler»den mi oluştuğunu kesinlikle belirlemek, öte yandan da, bu ikincil dilleri incelemek gerekir (dilbilimsel «dil»in ne olduğunu biliyoruz, ama görüntü «dil»i ya da müzik «dil»i üstüne bir şey bilmiyoruz). Örnek bir anlamlama dizgesi olarak ele almakta bir sakınca görmediğimiz Basm'a gelince: Bunun yalnızca yazılı öğeleriyle yetinsek bile, bu konuda temel işlevi yüklenen dil olgusu üstüne şimdilik hemen hemen hiçbir şey bilmediğimizi söyleyebiliriz. Bu olgu, yananlamdır, bir başka deyişle, bir ikinci anlamlar dizgesidir; bu dizge, deyim yerindeyse, gerçek dilin asalağıdır.[25] Bu ikinci dizge de bir «dil»dir, ondan da söz olguları, bireysel kullanımlar ve çift yapılar doğar. Bu karmaşık ya da yananlamsal (bu özellikler birbirini yadsımaz) dizgeler için dil olgularıyla

(25) Bkz. *aşağıda*, IV. bölüm.

söz olguları kümelerini önceden belirlemek olanaksızdır : Genel ve varsayımsal bir biçimde de olsa.

I. 2.6. *Dil/Söz* kavramının göstergebilim alanına da yayılması birtakım sorunlar çıkarır ortaya. Bu sorunlar, dilbilimsel, örneğin izlenemeyip uyarlanmasını gerektiren noktalarda belirir kuşkusuz. Birinci sorun, dizgenin kaynağına, bir başka deyişle, doğrudan doğruya dil ile sözün eytişimine ilişkindir. Dilyetisi düzleminde, sözün denemediği hiçbir şey dile bağlanamaz; ama, bunun tersine, dilin «gömü»sünden alınmamış hiçbir söz de olanaklı değildir, bir başka deyişle, bildirişim işlevini yerine getirmez. Bu karşılıklılık, tümüyle değilse de bir yönüyle, besin dizgesi gibi bir dizgede de geçerlidir : Burada bireysel yeniliklerin dil olgusuna dönüşebilmesi durumu değiştirmez. Ama, öbür gösterge dizgelerinin çoğunda dili oluşturan, «konuşan topluluk» değil, karar verici bir çevredir. Bu bakımdan, göstergebilimsel dillerde göstergenin gerçekten «buyruktusal»[26] olduğunu söyleyebiliriz : Çünkü, tek yanlı bir karar uyarınca yapay bir biçimde belirlenmiştir. Sonuç olarak, oluşturulmuş diller, «dilsel uygulayımlar» söz konusudur. Kullanıcı bu dilleri izler, onlardan bildiriler (sözler) alır, ama oluşturulmalarına katkıda bulunmaz. Dizgenin ve dizgedeki değişimlerin kaynağında yer alan karar verici çevre az ya da çok dar olabilir. İleri düzeyde uzmanlaşmış da olabilir (moda, otomobil). Daha dağınık ve daha az tanınan bir çevre niteliği de taşıyabilir (yaygın mobilya sanatı, orta düzeyde hazır giyim). Eğer bu yapaylık

(26) Bkz. *aşağıda*, II, 4. 3.

bildirişimin kurumsal niteliğini bozmayıp dizgeyle kullanım arasında belli bir eytişime olanak bırakıyorsa, bunun iki nedeni vardır: Bir yandan anlamsal «sözleşme», dıştan gelen zorlayıcı bir özellikle taşısa da kullanıcılar topluluğunca izlenir (yoksa kullanıcının topluma ayak uyduramaması durumu doğar ve yalnızca uyumsuzluğunu, yadırgatıcılığını iletir kullanıcı); öte yandan da bir «karar» sonucu oluşturulan diller baştan başa özgür (buyrultusal) de değildir. Hiç değilse şu durumlarda toplumun belirleyici etkisi altındadır: 1) Toplumların gelişmesi sonucu ortaya çıkan yeni gereksinimler olduğundan (çağdaş Afrika ülkelerinde yarı Avrupa nitelikli bir giysiye geçiş; işleyimsel ve kentsel toplumlarda yeni türden hızlı yemek yeme kurallarının doğuşu); 2) İktisadi zorunluklarla birtakım gereçler ortadan kalktığında ya da yaygınlaştığında (yapay kumaşlar); 3) Düşünyapı, biçimlere ilişkin buluş etkinliğini sınırlayıp buna birtakım yasaklamalar getirdiğinde ve bir bakıma «olağan»ın sınırlarını daralttığında. Daha geniş bir açıdan şöyle diyebiliriz: Karar verici çevrenin oluşturdukları, bir başka deyişle, dilsel uygulayımlar da, her zaman daha genel nitelikli bir bağıntılar bütününün öğeleridir. Bu da çağın toplumsal imgeler evrenidir: Böylece yenilik üstünde, aşkın bir toplumbilimsel belirleme dalgalanır (dar çevrelerin belirleyiciliğidir bu). Bu toplumbilimsel belirlemeler de insanbilimsel nitelikli bir son anlama götürür bizi.

I.2.7. *Dil/Söz* kavramının göstergebilimsel yayılımı «diller»le bunların «sözleri»i arasında kurulabilecek «oylum» bağıntısına ilişkindir. Dilyetisi düzle-

minde, sonlu sayıda kuraldan oluşan dil ile, bu kuralların altında yer alan ve gerçekte sonsuz sayıda olan «sözler »arasında çok büyük bir oransızlık vardır. Besin gibi bir dizgenin de önemli bir oylum sapması sunduğu varsayılabilir: Çünkü yemek «biçimler»i çerçevesinde gerçekleştirme türleri ve birleştirmeler yüksek sayılara ulaşır. Ama yukarda, otomobil ve mobilya gibi dizgelerde birleşimsel değişikliklerin ve özgür birleştirmelerin dar sınırlar içinde kaldığını gördük. «Model» ile onun yapımı arasında -hiç değilse doğrudan doğruya kurumca onaylanmış- çok sınırlı bir özgürlük payı vardır: Bunlar «söz»ün yoksul olduğu dizgelerdir. Hatta yazılı moda gibi özel bir dizgede bu söz hemen hemen sıfır düzeyindedir: Öyle ki, çelişkili bir biçimde, sözü olmayan bir dille karşılaşırız bu düzlemde (daha önce de görüldüğü gibi, bu durum, söz konusu dili, dilsel söz desteklediği için olanaklıdır). Sözsüz ya da söz yönünden yoksul diller bulunduğuna göre, dilin bir ayrılıklar dizgesi olduğunu savunan Saussure kuramını gözden geçirmek (yoksa, dil, ne olduğuyla değil de ne olmadığıyla tanımlandığı için, söz dışında bir varlık taşımaz) ve *(Dil/Söz ikilisini,* ön anlam aktarıcı, anlamlamanın zorunlu tabanını oluşturacak üçüncü bir öğeyle-özdek ya da tözbütünlemek gerekir: *«Uzun ya da kısa bir giysi»* sözünde, «giysi» tam anlamıyla giyim diline bağlanan bir değişkenin *(uzun/kısa)* desteğinden başka bir şey değildir. Bu türlü bir ayrım yoktur dilyetisi düzleminde. Ses orada *dolaysız* biçimde anlam aktarıcı olduğundan devinimsiz bir öğeyle anlamsal bir öğeye bölünmez. Böylece dilsel olmayan gösterge dizgelerinde,

iki yerine üç düzlem bulunduğu sonucuna varılır : Özdek düzlem, dil düzlemi ve kullanım düzlemi. Bu da uygulaması olmayan dizgeleri açıklama olanağı verir, çünkü ilk öğe dilin özdekselliğini sağlar. Oluşum açısından açıklanabildiği oranda onaylanabilir bir düzenlemedir bu : Bu dizgelerde «dilin», «söz» yerine «özdek» gereksemesinin nedeni, insandaki dilyetisinin tersine, genellikle anlam aktarıcı değil, yararcıl bir kaynakları olmasıdır.

II. GÖSTERİLEN VE GÖSTEREN.

II. 1. *Gösterge.*

II. 1.1. Saussure'ün terim düzeninde gösterilen ve gösteren *gösterge*'nin oluşturucularıdır. Çok değişik alanlarda kullanılan ve zengin bir tarihi olan gösterge terimi bu yüzden kaypak bir terimdir. Onun için, Saussure'ün verdiği anlama gelmeden önce, aşağıda da görüleceği gibi bu terimin oynak bir yer tuttuğu kavram alanına kısaca değinmek gerekir. Gerçekten de, gösterge, çeşitli yazarlarda bir dizi benzer ve ayrı terim arasında yer alır : *Belirtke, belirti, görüntü, simge, yerine* terimleri *gösterge*'yle yarışan başlıca terimlerdir. Önce bütün bu terimlerin ortak öğesini belirleyelim. Bunların tümü de zorunlu olarak iki şey arasındaki bağlantıyı belirtir.[27] Onun için bu özellik, dizideki hiçbir terimin ayırt edici özelliği olamaz. Bir anlam değişkenliği bulabilmek için başka özelliklere başvurmak gerekir. Bu özellikleri iki seçenek *(varlık/yokluk)* çerçevesinde sunuyoruz : 1) Bağlantı iki öğeden

---

(27) Aziz Augustinus bunu açık seçik olarak şöyle dile getirmiştir: «*Bir gösterge, duyularla algılanan bölüm dışında, düşüncemizde kendiliğinden bir başka şey canlandıran şeydir.*»

birinin anlıksal tasarımını içerir ya da içermez; 2) Bağlantı öğeler arasında bir benzerlik içerir ya da içermez; 3) Bağlantısal iki öğe (uyaran ve yanıtı) arasındaki ilinti dolaylı ya da dolaysızdır; 4) Bağlantısal öğeler tümüyle birbirini örter ya da tam tersine, biri öbürünü aşar; 5) Bağlantı, kendisini kullanan kişiyle varoluşsal bir bağıntı içerir ya da içermez.[28] Bu özelliklerin artılı ya da eksili (belirtili ya da belirtisiz) olmasına göre alandaki her terim, komşu terimlerden ayrılır. Alanın bölümlenişinin de yazardan yazara değiştiğini, bunun da terimsel çelişkilere yol açtığını eklemek gerekir. Bu çelişkiler dört değişik yazarda (Hegel, Peirce, Jung, Wallon) saptanan özellik ve terimlere ilişkin bir çizelge aracılığıyla kolayca görülebilir (belirtili ya da belirtisiz nitelikli kimi terimlere kimi yazarların hiç başvurmadığı da olur).

(28) Bkz. *Söylemsel öğeler* ve *belirtisel simgeler*, I, 1. 8.

	belirtke	belirti	görüntü	simge	gösterge	yerine
1. Tasarım	Wallon —	Wallon —		Wallon +	Wallon +	
2. Benzerlik			Peirce +	Hegel + Wallon + Peirce —	Hegel — Wallon —	
3. Dolaysızlık	Wallon +	Wallon —				
4. Uygunluk				Hegel — Jung — Wallon —	Hegel + Jung + Wallon +	
5. Varoluşsallık	Wallon +	Wallon — Peirce +		Peirce — Jung +		Jung —

Görülüyor ki, terimsel çelişki, özellikle *belirti* (Peirce'e göre belirti varoluşsaldır, Wallon'a göreyse öyle değildir) ile *simge*'ye ilişkin : Hegel ile Wallon'a göre, *simge*'nin iki öğesi arasında bir benzerlik ya da «nedenlilik» bağıntısı vardır; Peirce'e göre ise, böyle bir bağıntı yoktur; üstelik, Peirce'de simge varoluşsal değildir, Jung'da ise öyledir. Ama, burada düşey boyutta okunabilen bu çelişkilerin çok kolay bir biçimde açıklanabildiğini de görüyoruz. Hatta şöyle de diyebiliriz : Çelişkiler aynı yazar düzeyinde, yatay olarak okunabilen terimsel aktarımlarla dengelenmektedir. Örneğin, simge Hegel'de, göstergeye karşıt olarak benzerliğe dayanır. Simgenin Peirce'de benzerliğe dayanmamasının nedeni, görüntünün bu özelliği taşıyabilmesidir. Söylenenleri özetleyip göstergebilimsel bir anlatımla donatabilmek için bu kısa ve ana çizgilerine indirgenmiş incelemenin ilginç yanı da bu- şöyle diyebiliriz : Kavramsal alanın sözcükleri anlamlarını yalnızca aralarındaki karşıtlık ilişkilerinden almaktadır (genellikle ikili karşıtlıklardır bunlar) ve karşıtlıklar korunduğu sürece anlam belirsizliğiyle karşılaşılmaz. Özellikle *belirtke* ile *belirti ve simge* ile *gösterge* iki değişik bağıntılar bütününün öğeleridir. Bunlar; değinilen dört yazar içinde terim düzeni en eksiksiz ve en aydınlık olan Wallon'da görüldüğü [29] gibi, kendi aralarında da genel bir karşıtlık kurabilirler. *Görüntü* ve *yerine* terimlerine ise yalnızca Peirce ile Jung'da rastanır. Wallon'la birlikte şöyle diyebiliriz : *Belirtke* ve *belirti* anlıksal tasarımdan yoksun bir *öğeler* bütünü oluşturur; buna karşın, *simge* ile *göster-*

(29) H. WALLON: *De l'acte à la pensée*, 1942, s. 175-250.

ge'nin oluşturduğu öbür öbekte bu tasarım yer alır. Bir de şu var : *Belirtke*, yalnızca bir iz niteliği taşıyan *belirti*'ye karşıt olarak dolaysız ve varoluşsaldır. Son olarak da bağıntının nedensiz olduğu ve tam bir çakışma içinde bulunduğu *gösterge (öküz* sözcüğüyle öküz imgesi arasında benzerlik yoktur; imge öbür öğeyle tümüyle örtüşür) karşısında yer alan *simge*'de, tasarımın benzerlik sunduğunu ve öğelerin birbiriyle örtüşmediğini, uygunluk göstermediğini belirtelim.

II. 1.2. Dilbilimde, gösterge kavramı komşu terimler arasında bir çekişmeye yol açmaz. Anlam aktarıcı bağlantıyı belirtmek için Saussure, bir nedenlilik düşüncesi içerdiğinden *simge*'yi hemen bir yana itip bir gösterenle bir gösterilenin (bir kâğıdın ön yüzüyle arka yüzü gibi) ya da bir işitim imgesiyle bir kavramın birleşimi olarak tanımladığı *gösterge*'yi benimsemiştir. Saussure'ün *gösteren* ve *gösterilen* sözcüklerini bulmasına değin, *gösterge* yine de bulanık bir terimdi, çünkü, *gösteren*'le karışma eğilimindeydi. Saussure ise, bundan kesinlikle kaçınmak istiyordu. *Kabuk* ve *öz, biçim* ve *düşünce, işitim imgesi* ve *kavram* arasında duraksadıktan sonra, birleşimleri *gösterge*'yi oluşturan *gösteren* ve *gösterilen*'de karar kıldı. Bu çok önemli ve hiç unutulmaması gereken bir öneridir, çünkü *gösterge*'yi gösteren olarak yorumlama eğilimi yaygın; oysa, iki yönlü bir gerçek söz konusu. Bunun önemli bir sonucu var : Hiç değilse, Saussure, Hjelmslev ve Frei'ye göre, gösterilenler, göstergelerin parçası olduğundan anlambilimin yapısal dilbilim içinde yer alması gerekir; buna karşın, Amerikalı karşıanlıkçılara göre, gösterilenler dilbilimden atılıp ruh-

bilime gönderilmesi gereken tözlerdir. Saussure'den bu yana, dilsel gösterge kuramı, *çift eklemlilik* ilkesiyle varsıllaşmıştır. Martinet çift eklemliliğin önemini göstermiş, hatta insan dilinin tanımlanmasında temel ölçüt durumuna getirmiştir onu. Gerçekten de dil göstergeleri düzleminde, her biri bir anlamla yüklü olan ve birinci eklemliliği oluşturan *anlamlı birimler* («sözcükler», daha doğru bir terimle «anlambirimler») ile biçimi oluşturan, ama doğrudan doğruya bir anlam taşımayan ve ikinci eklemlilik düzeyini kuran *ayırıcı birimleri* («sesler» daha doğrusu «sesbirimler») birbirinden ayırmak gerekir. İnsan dilinin tutumluluğunu çift eklemlilik ortaya koyar. Gerçekten de çok yönlü bir yalınlaştırma ilkesidir bu. Örneğin, Amerika İspanyolcası yalnızca 21 ayırıcı birimle 100 000 anlamlı birim oluşturabilir.

II. 1.3. Demek ki gösterge, bir gösterenle bir gösterilenden kuruludur. Gösterenler düzlemi *anlatım düzlemi*ni gösterilenler düzlemiyse *içerik düzlemi*ni oluşturur. Bu iki düzlemin her birine, Hjelmslev yeni bir ayrım getirmiştir. Bu ayrım, artık yalnız dilbilimde değil, göstergebilimde de gösterge incelemesi için önemli sonuçlar verebilir. Gerçekten de Hjelmslev'e göre, her düzlem iki *katman* içerir : *Biçim* ve *töz*. Bu terimlerin yeni tanımını vurgulamak gerekir, çünkü her biri terim olarak uzunca bir geçmişin ağırlığını taşır. *Biçim*, dilbilim dışı hiçbir öncüle başvurmadan dilbilimin tüketici, yalın ve tutarlı bir biçimde (bilgi-kuramsal ölçütler) betimleyebileceği olgulardır. *Töz* ise, dilbilim dışı öncüllere başvurulmadan betimlenemeyecek dilsel olguların çeşitli görünümlerinin tümü-

dür. Bu iki *katman*la hem anlatım düzleminde, hem de içerik düzleminde karşılaşıldığından, şu türlü bir düzen çıkar ortaya : 1) Anlatımın tözü : Örneğin, işlevsel olmayan ses tözü, seslerin çıkarılmasına ilişkin töz. Bununla sesbilim değil, sesbilgisi uğraşır; 2) Anlatımın biçimi : Dizisel ve sözdizimsel kurallardan oluşur bu (aynı biçimin, biri sesçil, öbürü yazısal olmak üzere iki değişik tözü bulunabileceğini de belirtelim); 3) İçeriğin tözü : Örneğin, gösterilenin coşkusal, düşünyapısal ya da salt kavramsal yönleri; gösterilenin salt nitelikli, «artılı» anlamı burada yer alır; 4) İçeriğin biçimi : Anlamsal[30] bir belirtinin yokluğu ya da varlığıyla gösterilenlerin kendi aralarında kurdukları biçimsel düzen. Bu son kavramı anlamakta güçlük çekeriz, çünkü, insan dili söz konusu olduğunda, gösterilenleri gösterenlerden ayırmamız olanaksızdır. Ama doğrudan doğruya bundan ötürü de, *biçim/töz* alt ayrımı göstergebilimde şu gibi durumlarda yarar sağlayabilir, kolaylıkla da kullanılabilir : 1) Kendilerine özgü dizgenin içerdiği töz dışında bir töze bürünmüş gösterilenlerden oluşan bir dizge karşısında bulunduğumuzda (yukarda görüldüğü gibi yazılı moda için durum böyledir); 2) Bir nesneler dizgesi dolaysız ve işlevsel bir biçimde anlam aktarıcı olmayıp, belli bir düzeyde yalnızca yararcıl nitelik taşıyabilen bir töz içerdiğinde : Belli bir yemek belli bir

(30) Buradaki inceleme *(yukarda,* II, 1, 1.) en yalın çizgilerine indirgenmişse de «*gösterge*», «*simge*», «*belirti*» ve «*belirtke*»nin gösterilenlerinin *biçim*'ini ele almaktadır.

durumu belirtmeye yaradığı gibi beslenmeyi de sağlar.

II. 1.4. Böylece dilsel göstergeye oranla göstergebilimsel göstergenin öz niteliğini öngörme olanağı doğabilir belki de. Örnek aldığımız dilsel gösterge gibi bu gösterge de bir gösteren ile bir gösterilenden oluşur (örneğin, ulaşımda kullanılan ışıkların her biri, bir buyruk niteliği taşır dizgede), ama tözleri açısından ayrılır ondan. Birçok göstergebilimsel dizge (nesneler, davranılar, görüntüler)[31] varlığı anlamlamada yer almayan bir anlatım tözü içerir. Çoğu kez bunlar, toplumun belli bir anlam aktarma, anlamlama işleviyle donattığı kullanım nesneleridir : Belli bir anlam aktarmaya da yaramakla birlikte, giysi üstümüzü örtmeyi, yemekler beslenmemizi sağlar. Yararcıl, işlevsel kökenli olan bu göstergelere *gösterge - işlevler* adını vermeyi öneriyoruz. *Gösterge - işlev* incelenip çözümlenmesi gereken ikili bir sürecin tanığıdır. Birinci süreçte (bu çözümleme salt işlevseldir ve gerçek bir zamansallık içermez) işlev anlamla dolar. Bu anlamlaşma kaçınılmaz bir nitelik taşır : *Toplum bulunan her yerde, her kullanım kendisinin göstergesine dönüşür.* Yağmurluk yağmura karşı korunmak için kullanılır, ama bu kullanım doğrudan doğruya belli bir hava koşulunu belirten göstergeden ayrılamaz. Toplumumuz yalnızca tek örneğe indirgenmiş nesneler ürettiğinden, bu nesneler ister istemez bir genel örneğin gerçekleşmeleri, bir dilin sözleri, anlam aktarıcı bir

(31) Gerçekte, görüntünün durumu ayrı tutulmalıdır; çünkü, görüntü, anlam aktarmasa da, hemen bağlantının kurulmasını sağlar.

biçimin tözleridir. Anlam aktarmayan bir nesne bulabilmek için, herhangi bir şeyden esinlenmeden oluşturuluvermiş, varolan bir genel örneğe hiçbir bakımdan benzemeyen bir araç varsaymak gerekir (Cl. Lévi-Strauss, ufak tefek onarım, vb. işlerin de nasıl bir anlam arayışı olduğunu göstermiştir) : Hiçbir toplumda gerçekleşmesine hemen hemen olanak bulunmayan bir varsayımdır bu. Kulanımların bu evrensel anlamlaşma süreci çok önemlidir : Ancak anlakça kavranabilen olgunun gerçek olabileceğini dile getirir bu ve sonuç olarak toplumbilim ile toplum-mantık düzlemini birbiriyle kaynaştırması beklenir.[32] Ama gösterge bir kez oluştuktan sonra, toplum onu yeniden pekala işlevselleştirebilir, bir kullanım nesnesi olarak söz edebilir ondan : Bir kürk manto sanki yalnız soğuktan korumaya yarıyormuş gibi işlem görür. Varolabilmek için ikinci bir dil gerektiren bu ikinci işlevselleşme, ilk işlevselleşmenin hiç de aynı değildir; kaldı ki salt ülküsel niteliklidir birinci işlevselleşme. Yeniden sunulan işlev yananlam düzlemine bağlanan örtük bir ikinci anlamsal eylemden kaynaklanır. Demek ki, büyük bir olasılıkla gösterge - işlevin insanbilimsel bir değeri vardır, çünkü doğrudan doğruya uygulayımsal olguyla gösteren arasındaki bağıntıların kurulduğu birimdir bu.

---

(32) Bkz. R. BARTHES: «A propos de deux ouvrages récents de Cl. Lévi-Strauss: Sociologie et Socio-Logique»: *Information sur les sciences sociales* (Unesco), cilt 1, sayı 4, Aralık 1962, 114-22.

II. 2. *Gösterilen.*

II. 2.1. Dilbilimde, gösterilenin öz niteliği, onun özellikle «gerçeklik» derecesine ilişkin tartışmalara yol açmıştır. Ne var ki, gösterilenin bir «nesne» olmayıp anlıksal bir tasarım olduğu vurgulanmıştır bütün bu tartışmalarda. Yukarda da görüldüğü gibi, Wallon' un gösterge tanımında, bu özellik, belirtiye ve belirtkeye karşıt olarak, göstergeyle simgenin ayırıcı bir niteliğini oluşturur. Saussure de gösterilenin anlıksal niteliğini, *kavram* terimini kullanarak iyi belirtmiştir: *Öküz* sözcüğünün gösterileni, hayvanın kendisi değil, onun anlıksal imgesidir (göstergenin öz niteliğine ilişkin tartışmayı izleyebilmek açısından bu noktanın önemli olduğu görülecek).[33] Ne var ki, bu tartışmalar ruhbilimsel düzleme aşırı derecede ağırlık veren bir tutumun izlerini taşır. Belki de Stoacıların[34] çözümlemesini izlemek daha yerinde olacak: Stoacılar *anlıksal tasarımı, gerçek nesneyi* ve *söylenebilir*'i titizlikle birbirinden ayırıyordu. Gösterilen ne *tasarım*'dır, ne de *gerçek nesne: Söylenebilir*'dir. Ne bilinç edimi, ne de gerçeklik olan gösterilen ancak anlamlama çerçevesinde, neredeyse «eşsözsel» olarak tanımlanabilir: Göstergeyi kullananın ondan anladığı «şey»dir gösterilen. Böylece salt işlevsel bir tanıma ulaşmış oluruz: Gösterilen, göstergenin bağlantısal iki öğesinden biridir. Onu gösterenin karşıtı yapan tek ayrım, gösterenin bir aracı kimliği taşımasıdır. Durumun, özü bakımından, göstergebilimde de başka türlü olmasına ola-

(33) Bkz. *aşağıda*, II, 4, 2.

(34) Bu tartışma Borgeaud, Bröcker ve Lohmann tarafından yeniden ele alınmıştır: *Acta linguistica*, III, 1, 27.

nak yoktur. Nesneler, görüntüler, davranılar, vb. anlam aktardıkları ölçüde bir şey belirtirler : Ancak onlar aracılığıyla söylenebilir, dile getirilebilir bir şey. İki düzlem arasmdaki tek ayrılık, göstergebilimsel gösterilenin dilsel göstergelerce anlatılabilir olmasıdır. Örneğin, şöyle diyebiliriz : Fransızcadaki (İngilizce kökenli) *sweater* (uzun kollu yün yelek)in gösterdiği nesne *ağaçlıklar arasında yapılan uzun sonbahar gezintileri*'ni belirtir. Bu durumda, gösterilene yalnız giysi göstereni *(sweater)* değil, aynı zamanda bir söz parçası (kullanılması açısından çok elverişli bir durumdur bu) da aracılık eder. Gösterenleriyle gösterilenlerini dilin ayırt edilemez ve ayrılamaz bir biçimde birleştirmesi olayına *eşleme* adı verilebilir. Böylece, gösterilenin gösterenine yalnızca *bitiştirildiği* eşlemesiz dizgelerin (bunlar ister istemez karmaşıktır) sunduğu durum da ayrılmış olur eşlemeli durumlardan.

II. 2.2. Gösterilenler nasıl sınıflandırılabilir? Bilindiği gibi göstergebilimde bu işlem temel niteliklidir. Çünkü içerik *biçim*'ini belirleyip ortaya çıkarmak demektir. Dilsel gösterilenlere ilişkin olarak iki türlü sınıflandırma tasarlanabilir. Bunlardan birincisi dış niteliklidir ve kavramların «artılı», var olan (salt ayrımsal nitelik taşımayan) içeriğine başvurur. Hallig ile Wartburg'un[35] yöntemli sözcük öbekleştirmelerinde ve daha inandırıcı bir biçimde de, Trier'in kavramsal alanlarıyla Matoré'nin sözcükbilimsel alanlarında

(35) R. HALLIG ve W. VON WARTBURG: *Begriffssystem als Grundlage für die Lexicographie*, Berlin, Akademie Verlag, 1952.

bu durum görülür.[36] Ama, yapısal bir açıdan, bu sınıflandırmaların (özellikle Hallig ile Wartburg'un sınıflandırmalarının), gösterilenlerin *biçim*'lerine değil de, düşünyapısal nitelikli *töz*'lerine fazlaca ağırlık vermek gibi kusurlu bir yanları var. Gerçekten biçimsel bir sınıflandırma yapabilmek için, «gösterilen» karşıtlıklarını ortaya koymak ve bunların her birinde belirgin (değiştirilebilir) bir özellik saptamak gerekir.[37] Bu yöntemi Hjelmslev, Sörensen, Prieto ve Greimas önermiştir. Örneğin Hjelmslev *kısrak* gibi bir anlam birimi daha küçük iki anlam birimine ayrıştırır: «at» + «dişi». Bu birimler değiştirim konusu olabilir, bundan ötürü de yeni anlambirimlerin oluşmasını sağlayabilir («at» + «erkek» = aygır; Fransızcada: «porc» (domuz) + «femelle» (dişi) = «truie» (dişi domuz). Prieto, Latince *vir* (erkek) sözcüğünde değiştirilebilir iki özellik görür: «homo» (insan) + «masculus» (erkek cinsten). Sörensen akrabalık belirten sözcükleri bir «ilkiller» birleşimine indirger: Baba = «erkek» + «bir üst kuşaktan dolaysız ilişki içinde bulunulan kişi». Bu çözümlemelerden hiçbiri şimdilik geliştirilmiş değildir.[38] Bir de, kimi dilbilimcilere göre gösterilenlerin, yalnız gösterenleri incelemesi gere-

(36) Trier ve Matoré'nin yapıtları için bkz. P. GUİRAUD: *La Semantique,* PUF. («Que sais-je»). s. 70 ve ötesi (Türkçe çevirisi *Anlambilim,* İstanbul Gelişim yay., 1975, s. 89 ve ötesi; çeviren: B. Vardar).

(37) Burada *gösterge* ve *simge* için de aynı işlemi gerçekleştirmeye çalıştık *(yukarda,* II, 1, 1.).

(38) G. Mounin'in verdiği örnekler: «Les analyses sémantiques»: *Cahiers de l'Institut de science économique appliquée* Mart 1962, sayı 123.

ken dilbilime bağlanmadığını ve anlamsal sınıflandırmanın dilbilimin görevleri dışında kaldığını anımsatmak gerekir.(39)

II. 2.3. Ne denli gelişmiş olursa olsun, yapısal dilbilim bugüne değin bir anlambilim oluşturmamış, bir başka deyişle, dilsel gösterilenin büründüğü biçimlerin sınıflandırmasını yapmamıştır.(*) Bugün için göstergebilimsel gösterilenlere ilişkin bir sınıflandırma önerilememesinin nedeni kolayca anlaşılabilir. Olsa olsa bilinen kavramsal alanlara başvurulabilir. Burada yalnızca üç gözlemde bulunacağız: Bunlardan birincisi göstergebilimsel gösterilenlerin nasıl gerçekleştiğine ilişkin; eşlemeli ya da eşlemesiz olarak ortaya çıkabilir bu türlü gösterilenler. İkinci durumda, söz konusu gösterilenler eklemli dil çerçevesinde ya bir sözcük ya da bir sözcük öbeği aracılığıyla dile getirilebilir. Öyle olunca da daha kolay kullanılırlar, çünkü inceleyici onları kendi üstdili çerçevesine sokmak zorunda kalmaz. Ama, aynı zamanda da daha tehlikeli bir görünüm alırlar, çünkü doğrudan doğruya dilin anlamsal sınıflandırmasına başvurmamıza yol açarlar durmaksızın (kaldı ki bu sınıflandırma da bilinmiyor); temelini, gözlemlenen dizgeden alan bir sınıflandırmaya götürmezler bizi. Moda giysisinin gösterilenlerine derginin sözü aracılık etse de, bunlar zorunlu olarak dilin gösterilenleri gibi bir dağılım sunmazlar. Çünkü, her zaman aynı «uzunluk»ta değildir-

(39) Bundan böyle A.-J. GREIMAS'ın önerdiği şu ayrımı benimsemek yerinde olacaktır: *Anlamsal:* İçerikle ilgili: *göstergesel* (göstergebilimsel): Anlatımla ilgili.

(*) Bu gözlem sonraki yıllarda geçerliğini yitirmiştir. *ÇN.*

ler (bir yerde sözcük, bir yerde tümce). Eşlemeli dizgelerde görülen birinci durumda, gösterilen, kendine özgü gösteren dışında herhangi bir özdekten yoksundur. Onun için de ancak bir üstdil çerçevesine indirgenerek kullanılabilir. Örneğin, kimi bireylere sözcükleştirilmiş gösterilenlerden *(bunaltıcı, fırtınalı, iç karartıcı, sıkıntılı,* vb.) oluşan bir dizge sunularak, bir müzik parçasını nasıl anlamlandırdıkları sorulabilir.[40] Oysa, gerçekte bütün bu sözcüksel göstergeler bir tek müziksel gösterilen oluşturur; bu gösterileni, hiçbir sözcüksel bölümleme ve hiçbir eğretileme içermeyecek bir tek rakamla belirtmek gerekir. Bir yerde incelemeciden, bir yerde de doğrudan doğruya dizgeden gelen bu üstdillerden kaçınmaya olanak yok kuşkusuz. Bu da, gösterilen incelemesini ya da düşünyapısal incelemeyi bir kat daha güçleştirir. Bunun göstergebilimsel tasarıdaki yerini hiç değilse kuramsal olarak belirlemek gerekir. İkinci gözlemimiz, göstergebilimsel gösterilenlerin kapsamına ilişkin. Bir dizgedeki gösterilenlerin tümü, bir kez biçimselleştirildi mi, büyük bir bağıntılar bütünü oluşturur. İşte bir dizgeden öbürüne, bu türlü bağıntı bütünlerinin yalnız ilişki kurmakla kalmayıp aynı zamanda, bir yönleriyle örtüşmeleri de olasıdır. Giysi gösterilenlerinin biçimi, bir bölümüyle besin dizgesindeki gösterilenlerin biçimiyle özdeştir kuşkusuz: Her ikisi de büyük bir karşıtlığın, çalışma ve eğlence, etkinlik ve dinlence karşıtlığının üstünde eklemlenir. Bu nedenle, aynı eşsüremlilik içindeki bütün dizgelere özgü tümü kap-

(40) Bkz. R. FRANCÈS: *La Perception de la musique,* Vrin, 1953, III. bölüm.

sayıcı düşünyapısal bir betimleme öngörmek gerekir. Üçüncü gözlemimiz de şu: Her gösteren dizgesinin (sözlükler) karşısında, gösterilenler düzleminde, bir uygulama ve uygulayımlar bütünü yer alır. Bu gösterilen bütünleri dizge tüketicilerinin (bir başka deyişle «okurlar»ın) değişik türden bilgileri («ekinsel» ayrılıklara göre) olmasını içerir. Aynı kesitin (ya da büyük okuma biriminin) bireylere göre değişik biçimlerde çözümlenip kavranması, ama yine de belli bir «dil»e bağlanması böyle açıklanır. Aynı bireyde birçok sözlük - ve bundan ötürü de birçok gösterilen bütünü- bir arada bulunabilir: Bunlar, her bireyde değişik «derinlik»te okumalara olanak sağlar.

II. 3. *Gösteren.*

II. 3.1. Gösterenin öz niteliği, gösterileninkiyle hemen hemen aynı türden gözlemlere yol açar: Salt bir *bağlantısal öğe*'dir bu ve tanımı, gösterilenin tanımından ayrılamaz. Tek ayrım şurada: Gösteren bir aracıdır ve bir özdeği bulunması zorunludur. Ne var ki, bir yandan bu özdek yeterli değildir, bir yandan da göstergebilimde, gösterilenin kendisi de belli bir özdeğin, bir başka deyişle, sözcüklerin aracılığını gerektirebilir. Gösterenin bu özdekselliği, *özdek*'le *töz*'ü birbirinden iyice ayırt etmemizi zorunlu kılar bir kez daha: Töz özdeksel nitelik taşımayabilir (içerik tözü böyledir). Demek ki yalnızca gösteren tözünün her zaman özdeksel olduğunu (sesler, nesneler, görüntüler) söyleyebiliriz. Değişik özdekler (ses ve görüntü, nesne ve yazı, vb.) ortaya çıkaran karma dizgelerle karşılaşacağımız göstergebilimde, bütün göstergeleri *aynı ve tek özdek aracılığıyla ortaya konuldukları ölçüde, tür-*

sel gösterge kavramı altında toplamak yerinde olur: Sözcüksel gösterge, yazısal gösterge, görüntüsel gösterge, davranısal gösterge, birer türsel gösterge oluşturur.

II. 3.2. Gösterilenlerin sınıflandırılması sözcüğün tam anlamıyla dizgenin yapılaştırılması demektir. İncelenen bütünce düzleminde oluşturulan bildiriler bütününden kurulu «sonsuz» bildiriyi, değiştirim yoluyla[41] en küçük anlam aktarıcı birimlere bölmek, bu birimleri dizisel sınıflar biçiminde öbekleştirmek ve yine bu birimleri birbirine bağlayan dizimsel ilişkileri sınıflandırmak söz konusudur. III. bölümde ele alacağımız göstergebilimsel girişimin önemli bir yanını oluşturur bu işlemler. Yalnızca anımsatmak için değiniyoruz onlara burada.[42]

II. 4. *Anlamlama.*

II. 4.1. *Gösterge,* iki yönlü bir ses, görüntü, vb. dilimidir. *Anlamlama,* bir oluş biçiminde tasarlanabilir. Gösterenle gösterileni birleştiren edimdir bu ve ürünü göstergedir. Söz konusu ayrım, kuşkusuz, sınıflandırıcı bir değer taşır yalnızca (görüngübilimsel değil). Bunun nedeni de şu: Önce, gösterenle gösterilenin birleşmesi, ilerde de görüleceği gibi, anlamsal edimi tüketemez; çünkü gösterge çevresiyle de değer lenir. Sonra kuşkusuz, insan anlığı, anlam iletmek için, ilerde görüleceği gibi, bağlama yoluyla değil, bö-

(41) Bkz. *aşağıda,* III, 2, 3.
(42) Bkz. *aşağıda,* III. bölüm (Dizge ve dizim).

lümleme yoluyla işlem yapar :[43] Gerçekte anlamlama tek yanlı varlıkları birleştirmez, iki öğeyi birbirine yaklaştırmaz, çünkü, gösterenle gösterilenin her biri hem öğedir, hem bağıntı.[44] Bu durum, anlamlamanın yazısal gösterimini güçleştirir. Ne var ki, göstergebilimsel söylem için zorunludur bu gösterim. Bu konuda şu girişimlere değineceğiz.

1) $\frac{\text{Gen}}{\text{Gilen}}$. Saussure'de, gösterge, *derinde* yer alan bir durumun dikey uzantısı olarak sunulur. Dilde gösterilen sanki gösterenin *ardında* yer alır ve ancak onun aracılığıyla gösterilene ulaşılabilir. Fazlaca uzamsal nitelik taşıyan bu eğretilemelerin, anlamlamanın eytişimsel özelliğini yansıtmadığı ve göstergenin kapalılığının yalnızca dil gibi açıkça kesintili dizgeler için geçerli olduğu da bir gerçek.[45]

2) *A B İ.* Hjelmslev salt yazısal bir gösterimi yeğlemiştir : Anlatım (A) düzlemiyle içerik (İ) düzlemi arasında bağlantı (B) vardır. Bu özlü anlatım, üstdilleri ya da kaymalı dizgeleri tutumlu bir biçimde ve eğretilemeli bir çarpıtmaya düşmeden ortaya koyma olanağı verir : AB (A B İ).

3) $\frac{G}{g}$. Lacan uzamsal bir gösterim kullanır

(43) Bkz. *aşağıda,* II, 5, 2.
(44) R. ORTIGUES: *Le Discours et le symbole,* Aubier (1962).
(45) Bkz. *aşağıda,* IV. bölüm.

(Laplanche ile Leclaire[46] de Lacan'ı izleyecektir). Ama Saussure'ün gösteriminden iki noktada ayrılır bu : 1) Gösteren (G) tümeldir; çok düzeyli bir zincirden oluşur (eğretileme zinciri). Gösteren ve gösterilen oynak bir bağıntı içindedir ve yalnızca birtakım saplama noktalarında birbiriyle örtüşür; 2) Gösterenle (G) gösterilen (g) arasındaki ayrım çizgisi kendine özgü bir değer taşır (Saussure'de böyle bir değer taşımıyordu kuşkusuz : Gösterilenin bilinç dışına itilip bastırılmasını dile getirir bu.

4) Gen ≡ Gilen. Son olarak da eşlemeli olmayan dizgelerde (bir başka deyişle, özdeğini başka bir dizgeden alan gösterilenlerin bulunduğu dizgelerde) bağlantıyı bir özdeşlik(=) biçiminde değil de, bir eş değerlik (≡) biçiminde genişletmeye kuşkusuz hakkımız vardır.

II. 4.2. Görüldüğü gibi, gösteren üstüne bütün söylenebilecekler onun özdeksel olduğu noktasında toplanmakta. Bu aracılığın öz niteliği nedir? Dilbilimde, bu sorun tartışmaya yol açmıştır. Her şeyden önce terimlere ilişkin bu tartışma, çünkü işin özü yeterince aydınlık (belki göstergebilimde bu denli aydınlık olmaz her şey). İnsan dilinde, bizi sesleri seçmeye, doğrudan doğruya anlamın zorlamadığı gerçeğinden («öküz» kavramı, *öküz* sesini zorunlu kılmaz; çünkü başka dillerde bu ses değişiktir) kalkan Saussure, gösterenle gösterilen arasında *buyrultusal* bir bağıntıdan

(46) J. LAPLANCHE ve S. LECLAİRE: «L'Inconscient»: *Temps modernes*, sayı 183, Temmuz 1963, s. 81 ötesi.

söz etmişti. Benveniste ise bu sözcüğü yadsımıştır.[47] Buyrultusal olan, gösterenle gösterilen «nesne» arasındaki bağıntıdır (*öküz* sesiyle bu sesin gösterdiği hayvan). Ama, görüldüğü gibi, Saussure için de gösterilen «nesne» değildir, nesnenin anlıksal tasarımıdır (kavram); sesle tasarımın birleşimi, toplumsal bir yetiştirimin (örneğin bir dilin öğrenilmesi) ürünüdür ve bu birleşim - anlamlama - hiç de buyrultusal değil dir, zorunludur (kimse değiştiremez onu). Bundan ötürü de dilbilimde, anlamlamanın *nedensiz* olduğu söylenmiştir; kaldı ki, bu tikel bir nedensizliktir (Saussure görece bir benzerlikten söz eder): Gösterilenden gösterene doğru, hemen aşağıda göreceğimiz gibi sayıca az olan yansımalarda ve dilin belli bir birleştirme ya da türetme örneğinden kalkarak bir dizi gösterge oluşturduğu durumlarda belli bir nedenlilik vardır. Orantılı diye adlandırılan göstergeler bu özelliği taşır: Fransızca *pommier* (elma ağacı), *poirier* (armut ağacı), *avicotier* (kayısı ağacı), vb. sözcüklerin, kökenleriyle son eklerinin nedensizliği ortaya konulduktan sonra, bir birleşim benzerliği sunduğu görülür. Demek ki, genel düzlemde, gösterenle gösterilenin dildeki bağının, ilkece sözleşimsel olduğunu, ama uzun bir süre (Saussure *«dil her zaman bir kalıttır»* der) içinde yer alan ve bundan ötürü de *neredeyse doğallaşmış* bulunan toplumsal nitelikli bir sözleşme değeri taşıdığını söyleyebiliriz. Aynı biçimde, Cl. Lévi-Strauss, dilsel göstergenin *önsel olarak*, buyrultusal özellik olduğunu, *sonsal olarak* buyrultusal nitelik taşımadığım

(47) E. BENVENİSTE: «Nature du signe linguistique»: *Acta linguistica*, I, 1939.

vurgular. Bu tartışma, dilsel örnek göstergebilim alanına uygulandığında yararlı olabilecek iki öğe öngörmeye olanak sağlar. Şöyle diyebiliriz : Bir dizge, göstergeleri sözleşme uyarınca değil de tek yönlü karar gereğince saptanmış olduğunda buyrultusaldır. Dilde gösterge buyrultusal değildir, ama moda düzleminde öyledir. Buna karşın, gösterileniyle göstereni arasındaki bağlantı benzerliğe dayandığında gösterge *nedenli*dir (Buyssens nedenli göstergeler için *iç göstergeler*, nedensiz göstergeler için *dış göstergeler* denilmesini öngörmüştür). Demek ki, buyrultusal ve nedenli dizgelerle de karşılaşabiliriz, buyrultusal olmayan nedensiz dizgelerle de.

II.4.3. Dilbilimde nedenlilik yalnız bileştirme ve türetmeyle sınırlıdır. Oysa göstergebilim düzleminde daha genel sorunlar yaratacak bu olgu. Bir yandan, dil dışında büyük ölçüde nedenli dizgeler bulunması olasılığı var : Bu durumda, şimdiye değin anlamlama için zorunlu görülen kesintililikle benzerliğin nasıl olup da bağdaştığım, sonra, gösterenler benzer öğelerden oluştuğunda dizisel bütünlerin (az ve sonlu sayıda öğe kapsayan bütünler demektir bu) nasıl ortaya çıktığını belirlemek gerekir. Kuşkusuz «görüntüler» bu türlü bir özellik sunar, ama belirtilen nedenlerden ötürü, bunların göstergebilimsel nitelikleri ortaya konulmuş olmaktan uzaktır. Öte yandan, göstergebilimsel dökümün katışık dizgelerin varlığım gözler önüne sermesi de çok olasıdır : Ya çok gevşek nedenlilikler içeren ya da -çoğu kez gösterge, nedeliyle nedensizin çatışma alanıymış gibi bir görünüm alır- sanki ikincil nedensizliklerle yüklü nedenlilikler kapsayan dizgeler olacaktır

bunlar. Dilin en «nedenli» bölgesinde, yansımalar bölümünde de biraz bu duruma rastlanır. Martinet[48] yansıma kaynaklı nedenlilikle birlikte çift eklemliliğin de silindiğini belirtmiştir (yalnızca ikinci eklemlilik düzlemine bağlanan *ah!* çift eklemli bu *canımı yakıyor* sözünün yerini alır). Ne var ki, acı belirten yansıma her dilde de bütün bütün aynı değildir (bkz. örneğin, Fransızca *aïe*, Danca *au*). Çünkü gerçekte burada nedenlilik dilden dile değişmesi doğal olan sesbilimsel örneklere uyar neredeyse. Benzerlik olgusunun karşıtından etkilendiğini görürüz bu durumda. İnsan dili dışında da, arıların «dili» türünden sorun yaratan dizgeler aynı karışık görünümü sunarlar. Arıların, balözü bulunduğunu belirten ve bir yuvarlak çizen dansları bulanık bir benzerlik değeri taşır; havalanma yüzeyindeki dans ise açıkça nedenlidir (balözünün doğrultusu); ama 8 çizen oynak dans kesinlikle nedensizdir (bir uzaklığı belirtir bu dans).[49] Bu «bulanık»[50] olgulara son bir örnek daha verelim : Tanıtıda kullanılan birtakım fabrika markaları salt «soyut» nitelikli (benzerlik taşımayan) biçimlerden oluşur. Ne var ki, bunlar, gösterilenle benzerlik bağıntısı kuran belli bir izlenim (örneğin «güçlülük» izlenimi) de uyandırabilir : Berliet markası (birçok okla donatılmış bir yuvarlak) hiçbir biçimde güçlülüğün öyküntüsü değildir -kaldı ki güçlülüğün

(48) A. MARTINET: *Economie des changements phonétiques*, Bern, Francke, 1955, 5, 6.

(49) Bkz. G. MOUNIN: «Communication linguistique humaine et communication non-linguistique animale»: *Temps modernes*, Nisan-Mayıs 1960.

(50) Bir başka örnek: Ulaşım belirtkeleri.

«öykünütüsü» nasıl olabilir? —; ne var ki örtülü bir benzerlikle güçlülük izlenimi uyandırır. Aynı bulanıklığa kimi düşünyazı göstergelerinde de rastlanabilir (Çincede olduğu gibi). Demek ki benzerlik olgusuyla benzemezlik olgusunun bir tek dizge içinde bir arada bulunduğu tartışma götürmez. Ne var ki, göstergebilim, bu uzlaşmayı dizgeleştirmeye kalkışmadan yalnızca saptayacak bir betimlemeyle yetinemez, çünkü, ilerde de görüleceği gibi, anlam demek eklemlilik demek olduğundan, kesintisiz bir ayrımsal düzenek bulunduğu görüşünü benimseyemez. Bu sorunlar şimdiye değin ayrıntılı biçimde incelenmemiştir. Onun için bu konuda genel görünümü sunmaya olanak yoktur. Yine de anlamlamanın insanbilimsel yapısını sezinliyoruz : Örneğin dilde (görece) nedenlilik birinci (anlamlı) eklemlilik düzeyine belli bir düzen getirir : Onun için burada «sözleşme», Cl. Lévi-Strauss'un değindiği önsel buyrultusallığın belli biçimde doğallaşmasıyla desteklenir. Buna karşın, başka dizgeler nedenlilikten nedensizliğe geçebilir : Örneğin Cl. Lévi-Strauss'un *La Pensée sauvage* (Yabanıl Düşünce) adlı yapıtında andığı, Senoufo'ların dinsel «giriş» törenlerinde kullandıkları küçük görüntüler. Demek ki insanbilimsel düzeye bağlanan en genel göstergebilimsel düzlemde benzerlik olgusuyla nedensizlik olgusu arasında bir tür *çevrimsellik* ortaya çıkıyor : Nedensizi doğallaştırmak ve nedenliyi düşünselleştirmek (bir başka deyişle ekinselleştirmek) yolunda birbirini bütünleyen iki eğilim karşısındayız. Son olarak da şunu belirtelim : Kimi yazarlar benzerlik olgusunun karşıtı olan benzemezlik olgusunun (bunun katışıksız biçimi ikiciliktir) da -eğer görme ve işitme duyularının sonuç olarak iki seçenekli seçme

eylemleriyle işlediği doğruysa -kimi fizyolojik süreçlerin «öyküntüsü»sü olduğunu kesin- bir dille savunmaktadır.[51]

II. 5. *Değer.*

II. 5.1. Göstergeyi «tek başına», yalnızca gösteren ve gösterilen birleşimi olarak incelemenin büyük ölçüde gerekçesiz (ama kaçınılmaz) bir soyutlama olduğu belirtilmiş, hiç değilse bu anlama gelen sözler söylenmiştir. Onun için son olarak da, göstergeyi «bileşim»i bakımından değil, «çevre»si açısından ele almak gerekir : Burada *değer* sorunuyla karşılaşırız. Saussure bu kavramın önemini hemen kavrayamamış, ama *Genel Dilbilim Dersleri*'nin ikinci dizisinden başlayarak söz konusu kavram üzerine gitgide daha derinlemesine eğilmiş ve sonunda değer Saussure'de, anlamlamadan (değer kavramı tümüyle kucaklamaz anlamlamayı) daha önemli temel bir kavram olmuştur. Değer, sözün karşıtı olan dil kavramıyla sıkı bir bağlantı içindedir. Dilbilimi ruhbilimden uzaklaştırarak iktisada yaklaştırır. Bundan ötürü de yapısal dilbilimin temelidir. Saussure,[52] bilimlerin çoğunda, artsüremlilikle eşsüremlilik arasında bir ikilik bulunmadığını gözlemler : Gökbilim (gökcisimlerinin değişmesine karşın) eşsüremli; yerbilim (değişmez durumları inceleyebilmesine karşın) artsüremli bir bilimdir. Tarih özellikle artsüremlidir (olayların art arda gelişi); bir-

(51) Bkz. *aşağıda*, III, 3, 5.

(52) SAUSSURE, *Cours de linguistique générale*, s. 115 (Türkçe çevirisi: *Genel Dilbilim Dersleri*, Ankara, TDK. yay., cilt 1, s. 73; çeviren: B. Vardar).

takım olay «kesit»leri üstünde durabilmesi durumu değiştirmez.[53] Ne var ki, bu ikilikte yer alan her iki öğenin de eşit olarak kendini benimsettiği bir bilim var: İktisat (iktisat ile iktisat tarihi birbirinden ayrılır). Dilbilimde de durum aynıdır, diye sözlerini sürdürür Saussure. Çünkü her iki bilimde de değişik iki olgu arasında bir eşdeğerlik dizgesi söz konusu: Birinde emek ile ücret, öbüründe gösteren ile gösterilen (şimdiye dek *anlamlama* diye adlandırdığımız olgu işte burada yer alır). Bununla birlikte, iktisatta olduğu gibi dilbilimde de, bu eşdeğerlik tek başına değildir. Çünkü öğelerden biri değiştirildiğinde, giderek bütün dizge değişir. Demek ki «gösterge»'nin (ya da iktisatta «değer»in) var olabilmesi için bir yandan benzemeyen öğeleri (emek ve ücret, gösteren ve gösterilen) birbiriyle *değiştirebilmek*, öte yandan da benzer öğeleri aralarında *karşılaştırabilmek* gerekir: 5 F.lık bir kâğıt parayı ekmek, sabun ya da sinema biletiyle değiştirebileceğimiz gibi, 10 F.lık, 50 F.lık kâğıt paralarla da karşılaştırabiliriz. Aynı biçimde, bir «sözcük» de bir kavramla (bir başka deyişle, benzemez bir şeyle) değiştirilebileceği gibi başka «sözcükler»le (bir başka deyişle, benzer şeylerle) de karşılaştırılabilir: İngilizce *mutton* (hazırlanarak sofraya getirilen et) sözcüğü değerini yalnızca *sheep* (koyun) ile bir arada bulunuşundan alır. Anlam, ancak ikili bir belirleme sonunda gerçekten saptanabilir: Anlamlama ve değer.

(53) Saussure'den bu yana, tarihin de eşsüremli yapıların önemini kavramış bulunduğunu anımsatmaya bilmem gerek var mı? İktisat, dilbilim, budunbilim ve tarih günümüzdeki dört öncü bilimdir.

Demek ki değer anlamlama değildir. Saussure'ün de belirttiği gibi[54] değer «dildeki parçaların karşılıklı durumundan» doğar; anlamlamadan bile daha önemlidir: «Bir göstergedeki kavram ya da ses özdeği, çevresindeki göstergelerin kavram ya da ses özdeğinden daha az önemlidir».[55] Saussure'ün, Lévi-Strauss'taki işlevselleşlikle sınıflandırmalara ilişkin ilkeyi böylece daha o zamanlar ortaya attığı düşünülürse, bu tümcenin ne denli önsezili olduğu anlaşılır. Anlamlama ve değeri, Saussure'le birlikte iyice ayırt ettikten sonra, *Hjelmslev*'in *katman*'larını (töz ve biçim) ele aldığımızda anlamlamanın içerik tözünü, değerin ise içerik biçimini andırdığını hemen görürüz (*mutton* ve *sheep* kuşkusuz gösteren olarak değil, *gösterilen olarak* dizisel bir bağıntı içindedir).

II. 5.2. Saussure, anlamlama ve değerin kurduğu ikili olguyu açıklayabilmek için kâğıt benzetisinden yararlanmıştır: Kâğıt kesildiğinde, bir yandan, her biri diğerlerine göre bir *değer* taşıyan çeşitli parçalar (A. B. C) elde edilir, bir yandan da bu parçalardan her birinin aynı anda kesilmiş bir ön, bir de arka yüzü olduğu görülür (A-A', B-B', C-C'): İşte bu da *anlamlama*'dır. Çok yerinde bir benzetmedir bu; çünkü anlam üretiminin, yalnızca bir gösteren ile bir gösterilenin bağlılaşımı olarak değil, belki de, her şeyden önce, biçimlenmemiş iki yığını, Saussure'ün dediği gibi «sı-

(54) Saussure, bkz. R. GODEL, *agy.*, 90.

(55) Bkz. *agy.*, s. 166, -Saussure, kuşkusuz, dizimsel ardışıklık düzleminde değil, gücül dizisel birikimler ya da çağrışımsal alanlar düzleminde göstergelerin karşılaştırılmasını düşünmüştür burada.

nırları oynak iki ülkeyi» *aynı anda bölümleme eylemi olarak* özgün bir biçimde kavranması sağlar. Gerçekten de Saussure, kavram ve seslerin anlamın (salt kuramsal) kökeninde oynak, değişken, kesintisiz ve koşut iki töz yığını oluşturduğunu varsayar. Anlam bu iki yığın aynı ve bir çırpıda parçalara ayrıldığında ortaya çıkar : Böylece oluşturulan göstergeler demek ki birer *eklemli öğecik*'tir. Bu iki karmaşa arasmda, anlam onun için bir düzendir, ama bu düzen de özü bakımından bir *bölümleme*'dir: Dil, sesle düşünceye aracılık yapar; onları *aynı anda ayrıştırarak, birbirine bağlar*. Saussure, burada yeni bir benzetmeye başvurur : Gösterilen ve gösteren, biri hava, diğeri su olan üst üste iki yüzey gibidir; hava basıncı değiştiğinde, su yüzeyi de dalgalara ayrışır. Aynı biçimde, gösteren *eklemli öğeciklere* bölünür. Kâğıda ilişkin benzetme gibi dalgalara lişkin benzetme de, göstergebilimsel incelemelerin geleceği bakımından çok önemli bir olguyu vurgulamamıza olanak sağlar : Dil *eklemlemeler* alanıdır ve anlam her şeyden önce bir bölümlemedir. Bundan da şu sonuç çıkar : Göstergebilimin gelecekteki görevi, nesnelerin adlarına ilişkin dizelgeler düzenlemekten çok, insanların gerçeğe getirdikleri eklemli görünüşü bulup ortaya koymak olacaktır. Düşsel bir biçimde de olsa, diyebiliriz ki göstergebilim ve sınıflandırma, henüz kurulmamış olmalarına karşın, belki de bir gün eklembilim ya da bölümlemeler bilimi gibi yeni bir bilimin kapsamına girecek.

III. DİZİM VE DİZGE

III. 1. *Dilin iki ekseni.*

III. 1.1. Saussure'e göre,[56] dilsel öğeleri birleştiren bağıntılar, her biri kendine özgü değerler yaratan iki düzlemde gelişebilir. Bu iki düzlem anlıksal etkinliğin iki biçimini karşılar (ilerde Jakobson bu genellemeyi benimseyecektir). Birinci düzlem, *dizimler* düzlemidir; dizim, uzama dayanan bir göstergeler birleşimidir. Eklemli dilde bu uzam çizgiseldir ve tek yönlüdür («söz zinciri»dir bu) : İki öğe aynı anda söylenemez *(ön-görmek, çocuk ile, insan yaşamı)* : Buradaki her öğe, değerini, kendinden önce gelen ve kendini izleyen öğelerle kurduğu karşıtlıktan alır. Söz zincirinde, *aynı anda bir arada bulunan* gerçekleşmiş öğeler birbirine bağlanır. Dizime uygulanan çözümleyici çalışma, bölümlemedir. İkinci düzlem, yine Saussure'ün terimiyle, *çağrışımlar* düzlemidir. «Söylem (dizimsel düzlem) dışında, aralarında ortak bir yan bulunan öğeler bellekte birbirini çağrıştırır, böylece de çeşitli bağıntıların egemen olduğu öbekler oluştururlar» : Fransızca *enseignement* (öğretim), anlam açısından *éduca-*

(56) SAUSSURE: *Cours de linguistique générale,* s. 170 ve ötesi. *(Genel Dilbilim Dersleri,* cilt 1, s. 115 ve ötesi).

tion (eğitim), *apprentissage* (yetişme, öğrenme, çıraklık) sözcüklerini, ses açısından ise *enseigner* (öğretmek), *renseigner* (bilgi vermek) ya da *armement* (silahlanma, donanım ve *chargement* (yükleme, yük) sözcüklerini çağrıştırabilir. Her öbek, gücül bir belleksel dizi, bir «bellek gömüsü» oluşturur. Her dizide, dizimsel düzlemin tersine, *aynı anda bir arada bulunmayan* öğelerin birbirine bağlandığı görülür. Çağrışımlara uygulanacak çözümleme çalışması sınıflandırmadır. Dizimsel düzlemle çağrışımsal düzlem, Saussure'ün şu karşılaştırmayla açıkladığı sıkı bir ilişki içindedir: Her dil birimi, bir İlkçağ yapısının sütununa benzer: Bu sütun, yapının öbür bölümleriyle, sözgelimi, baştabanla gerçek bir bitişiklik ilişkisi içindedir (dizimsel bağıntı); ama eğer bu sütun Dor biçimindeyse, İyon, Korint gibi öbür mimarlık düzenleriyle de bir karşılaştırma yapmamıza yol açar: İşte bu da gücül bir ornatma bağıntısıdır (çağrışımsal bağıntı). İki düzlem birbirine o denli sıkı sıkıya bağlıdır ki, dizim ancak çağrışımsal düzlemden yeni yeni birimlerin birbiri peşi sıra öbür düzleme aktarılmasıyla «ilerleyebilir». Saussure'den bu yana, çağrışımsal düzleme ilişkin inceleme çok büyük bir gelişme göstermiştir. Adı bile değişmiştir: Bugün artık, çağrışımsal düzlemden değil, *dizimsel* düzlemden ya da, bundan sonra bizim bu incelemede yapacağımız gibi *dizgesel düzlem*'den söz edilmektedir. Kuşkusuz çağrışımsal düzlem, bir dizge olan «dil»le sıkı bir ilişki içindedir. Dizim ise, söze daha yakındır. Başka terimler de kullanılabilir: Dizimsel bağıntılara, Hjelmslev *bağlantı*, Jakobson *bitişiklik*, Martinet ise *aykırılık* der; dizgesel bağıntılarsa, Hjelmslev'

de *bağlılaşım*, Jakobson'da *benzerlik*, Martinet'de *karşıtlık* adını alır.

III. 1.2. Saussure dizimsel olguyla çağrışımsal olgunun (biz buna dizgesel olgu diyoruz) iki anlıksal etkinliğin karşılığı olduğunu sezinlemişti; bu da dilbilimin sınırları dışına çıkmak demekti. Jakobson, artık çok ünlü olan bir yazısında[57] bu kapsam genişlemesini benimsemiş ve *eğretileme* (dizge düzlemi) ile *düzdeğişmece* (dizim düzlemi) karşıtlığını dildışı anlatım yöntemlerine uygulamıştır : Böylece, bir yandan eğretilemeli «söylemler», bir yandan da düzdeğişmeceli «söylemler» söz konusu olacaktır. Bu türlerin her biri, iki örnekten ancak birine başvurmayı gerektirmez kuşkusuz (çünkü dizim ve dizge her söylem için zorunludur), yalnızca bunlardan birinin egemenliğini içerir. Bu görüşe göre, eğretileme düzleminde (ornatmalı çağrışımların egemenliği) lirik Rus şarkıları, coşumculukla (romantizmle) simgeciliğe bağlanan yapıtlar, gerçeküstüsü resim, Charlie Chaplin'in filmleri (bu anlayışa göre, üst üste gelen kararmalar, sinema sanatındaki gerçek filmsel eğretilemelerdir), Freud'un özdeşleştirme ürünü düş simgeleri yer alır. Düzdeğişmece düzlemine ise (dizimsel çağrışımların egemenliği), kahramanlık destanları, gerçekçi okulun anlatıları, Griffith'in filmleri (geniş çekim, çekim açılarının kurgusu ve değişmeleri) yer değiştirme ya da yoğunlaştırma yoluyla oluşan düşsel yansıtmalar bağlanır. Jakob-

(57) R. JAKOBSON: «Deux aspects du langage et deux types d'aphasie»: *Temps modernes*, sayı 188, Ocak 1962, s. 853 ve ötesi; sonradan *Essais de linguistique générale*, Editions de Minuit, (1963), 2. bölüm.

son'un sıraladığı öğelere şunları da ekleyebiliriz: Eğretileme düzleminde, öğretici açıklamalar (ornatmalı tanımlar ortaya çıkar burada),[58] izleksel türden yazınsal eleştiri, özdeyişli söylemler; düzdeğişmece düzleminde, geniş topluluklara seslenen romanlar ve basında yer alan anlatılar.[59] Jakobson'un bir gözleminden esinlenerek, incelemecinin (burada göstergebilimcinin) düzdeğişmeceden çok eğretileme konusunda daha yeterli bilgiyle donanmış bulunduğunu belirtelim. Çünkü, incelemesinde kullanmak zorunda olduğu üstdil de eğretilemelidir, bundan dolayı da konu-eğretilemeyle türdeştir. Gerçekten de, eğretileme üstüne yapılan incelemelerin yoğunluğuna karşılık, düzdeğişmeceyle ilgili hemen hemen hiçbir şey yoktur .

III. 1.3. Jakobson'un, eğretilemenin ağır bastığı söylemlerle düzdeğişmecenin egemen olduğu söylemlere yönelmesi dilbilimden göstergebilime geçişin ilk adımıdır. Gerçekten de, eklemli dildeki iki düzlemin dil dışındaki öbür anlamlama dizgelerinde de bulunması gerekir. Bölümleme işleminin ürünü olan dizim birimleriyle, sınıflandırma sonucu elde edilen karşıtlık dizgeleri her ne kadar *önsel olarak* değil de, ancak, gösterenlerle gösterilenlere ilişkin genel bir değiştirim sınamasıyla tanımlanabilirse de, dizimsel birimlerin, dolayısıyla da bunların yol açtığı dizisel değişim-

---

(58) Burada yalnızca çok genel bir kutuplaşma söz konusudur, çünkü, gerçekte, eğretilemeyle tanım birbiriyle karıştırılamaz (bkz. R. JAKOBSON: *Essais de linguistique générale*, s. 220.).

(59) Bkz. R. BARTHES: «L'Imagination du signe», *Essais critiques*, Seuil, 1964.

lerin ne olduğu konusunda önceden bir yargıya varmadan, birtakım gösterge dizgeleri için dizim düzlemiyle dizge düzlemi belirtilebilir. (Bkz. s. 57'deki çizelge). İşte bunlar dilin iki eksenidir ve göstergebilimsel çözümlemenin özü, dökümü yapılmış olguların dağılımını bu iki eksene belirlemektir. İşe dizimsel bölümlemeyle başlamak usa uygundur, çünkü dizisel olarak da sınıflandırmak zorunda olduğumuz birimleri ilkece bize sağlayan, dizimsel bölümlemedir. Bununla birlikte, bilinmeyen bir dizgeyle karşılaşıldığında, görgül olarak saptanmış birkaç dizisel öğeden kalkarak dizimden önce dizgeyi incelemek daha yerinde olabilir. Ama burada, kuramsal ilkeler söz konusu olduğundan, dizimden dizgeye uzanan usçul düzene uyacağız.

III. 2. *Dizim.*

III. 2.1. Saussure'ün kullandığı anlamda sözün dizimsel nitelikli olduğunu gördük (I. 1.6.). Çünkü söz, seslemedeki genlikler dışında, (yinelenen) göstergelerin (çeşitlilik sunan) bir *birleşim*'i olarak tanımlanabilir: Sözlü tümce, dizimin en belirgin örneğidir. Demek ki, dizimin söze çok yakın olduğuna kuşku yok. Ne var ki, Saussure'e göre bir söz dilbilimi düşünülemez; bu durumda, dizim dilbilimini de olanaksız mı saymak gerekir? Saussure bu güçlüğü sezmiş ve dizimin neden bir söz olgusu olarak ele alınamayacağını açıkça belirtmeye özen göstermiştir: Ona göre, birinci neden birtakım kalıplaşmış dizimlerin varlığıdır (Fransızca *à quoi bon?* «neye yarar?», *Allez donc!* «Hadi canım». Genel kullanım bunlarda herhan-

	Dizge	Dizim
Giysi	Bedenin aynı noktasında aynı anda bulunamayacak olan ve değişimi giyimsel anlamın da değişmesine yol açan parçalar, ek parçalar ya da ayrıntılar öbeği: *Şapka/kasket/bere*, vb.	Aynı kıyafete değişik öğelerin yanyana bulunması: *Eteklik-bluz-ceket.*
Besin	Bir yemeğin belli bir anlamla ilişkili olarak seçildiği, benzerlik ve ayrılıklar sunan yiyecekler öbeği: *Giriş yemeği, kızartma* ya da *soğukluk* türleri.	Yemek boyunca seçilen yemeklerin gerçek zincirlenişi: Bu, yenilen yemeklerin tümüdür.
	Lokantadaki yemek dizelgesi her iki düzlemi de gerçekleştirir: Örneğin, giriş yemeklerinin yatay okunuşu dizgeyi, dizelgenin dikey okunuşu ise dizimi karşılar.	
Mobilya	Aynı mobilyanın. (bir yatak) değişik biçimlerinin oluşturduğu öbek.	Değişik mobilyaların aynı uzamda yan yana getirilmesi (yatak-dolap-masa, vb.).
Mimarlık	Bir yapıdaki öğelerden birinin biçemce gösterdiği çeşitlilik, değişik dam, balkon, giriş, vb. biçimleri.	Yapının bütünü içinde ayrıntıların birbirine bağlanışı.

gi bir değişiklik yapmayı önler; söz düzlemindeki birleşimsel özgürlükten yoksundur bunlar (demek ki bu kalıplaşmış dizimler bir tür dizisel birimlere dönüşür). İkinci neden şudur: Sözün dizimleri, düzenli bir nitelik taşıyan, bundan ötürü de dile bağlanan biçimlere uygun olarak oluşturulur (Fransızcada *indécolorable*(*) «boyası çıkarılamaz» gibi bir sözcük *impardonnable* «bağışlanamaz», *infatigable* «yorulma bilmez» örnek alınarak oluşturulabilir. Demek ki *biçim* terimine Hjelmslev'in verdiği anlamda, bir dizim *biçimi* var: Dizimin dilsel türü olan *sözdizim* uğraşır bununla. Şu da var ki, dizimle sözün yapısal «yakınlığı» önemli bir olgudur. Çünkü durmaksızın sorun yaratır incelemede; ama bir de bunun tersine yananlamlı söylemlerin «doğallaşma»sına ilişkin kimi olguları yapısal yoldan açıklama olanağı sağlar. Dizimle söz arasındaki sıkı bağıntının varlığını unutmamaya bundan ötürü özen göstermeliyiz.

III. 2.2. Dizim bir zincir biçiminde gerçekleşir (örneğin sözün akışı). Ne var ki, daha önce de gördüğümüz gibi (II. 5.2.) anlam ancak bir *eklemleme*den doğabilir, bir başka deyişle «gösteren» yüzeyle «gösterilen» yığının eşanlı bölümlenişinin ürünü olabilir: İnsan dili bir bakıma gerçeği *bölümleyen* olgudur (örneğin renklerin kesintisiz tayfı sözcükler aracılığıyla bir dizi kesintili öğeye indirgenir). Demek ki her dizimde

(*) Saussure'ün verdiği örnek: *Indécorable* (nişan verilemez). *ÇN.*

bir çözümleme sorunuyla karşılaşırız : Dizim hem kesintisizdir (akıp gider, bir zincirleniş gösterir), hem de ancak «eklemli» olduğunda anlam aktarabilir. Peki, nasıl bölümlenebilir dizim? Bu sorun her gösterge dizgesi karşısında yeniden belirir : Eklemli dile ilişkin olarak, sözcüğün öz niteliği (bir başka deyişle gerçekte sözcüğün «sınırlar»ı) üstüne sayısız tartışma yapılmıştır. Kimi gösterge dizgelerine ilişkin olarak bu konuda önemli güçlükler çıkabileceği şimdiden öngörülebilir : Gerçi, büyük ölçüde kesintili nitelik taşıyan yalınç dizgeler vardır : Örneğin, ulaşımdaki belirtke düzenleri. Bunların göstergeleri, güvenlik nedeniyle, dolaysız biçimde algılanabilmek için salt kesintili olmak zorundadır. Oysa, gerçek durumla iyi kötü bir benzerlik ilişkisi kuran gösterenlere dayalı görüntüsel dizimlerin bölümlenmesi çok daha güçtür. Bundan ötürü, söz konusu dizgelere, hemen hemen evrensel olarak eklemli bir söz (resimaltı yazısı) eşlik eder : Bu söz, onlara yoksun oldukları kesintililiği sağlar. Bütün bu güçlüklere karşın, dizimin bölümlenmesi temel nitelikli bir işlemdir; çünkü, dizgedeki dizisel birimleri bu işlemin sağlaması gerekir. Kaldı ki, sonuç olarak, dizimin tanımı da şudur : *Bölümlenmesi gereken bir töz.*[60] *Söz* biçimine bürünen dizim, «sonsuz bir betik» görünümündedir.

---

(60) B. MANDELBROT, kesintililik açısından, dilbilimin evrimiyle gazlar kuramının evrimini karşılaştırmayı başarmıştır («Linguistique statistique macroscopique»: *Logique, langage et théorie de l'information,* PUF. 1957).

Bu sonsuz betik içinde anlam aktaran birimleri, bir başka deyişle, betiği oluşturan göstergelerin sınırlarını acaba nasıl saptayabiliriz?

III. 2.3. Dilbilimde, «sonsuz betik»in bölümlenmesi *değiştirim* denilen sınamayla gerçekleştirilir. Daha Trubetskoy'da bile bu işlemsel kavrama rastlanır, ama bugünkü adıyla, 1936'da yapılan V. Sesbilgisi Kurultayında Hjelmslev ve Uldall'ın girişimi sonucu benimsenerek yaygınlaşmıştır söz konusu kavram. Değiştirim sınaması, yapay olarak anlatım (gösterenler) düzlemine bir değişiklik getirmek ve bunun içerik (gösterilenler) düzleminde de bağlılaşık bir değişmeye yol açıp açmadığını gözlemlemektir. Sonuç olarak, «sonsuz betik»in bir noktasında buyrultusal bir işlevdeşlik, bir başka deyişle, çift bir dizi yaratmak söz konusudur: Amaç bir gösterenin yerine bir başka gösterenin geçmesiyle - ve yalnız bu işlemin yapılmasıyla - bir gösterilenin bir başka gösterilenin yerini alıp almadığını gözlemlemektir. Eğer iki göstergenin birbiriyle değiştirilmesi gösterilenlerin de değişmesine yol açarsa, sınanan dizim parçasının, dizimsel bir birim olduğu kesinleşir: İlk gösterge bölümlenmiştir. İşlem, kuşkusuz, gösterilenler açısından da gerçekleştirilebilir: Örneğin Yunanca bir adda, «birçok» kavramının yerine «iki» kavramı getirilirse, anlatım düzleminde de bir değişiklik yapılmış olur ve böylece değişen öğe (ikil belirtisi ve çoğul belirtisi) belirlenip saptanmış olur. Ne var ki, kimi değişimler karşı düz-

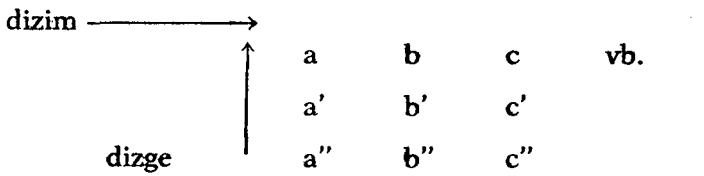
lemde hiçbir değişikliğe yol açmaz. Bundan ötürü, Hjelmslev[61] bir anlam değişikliği yaratan (Fransızca *poison* «zehir»/*poisson* «balık») *değiştirim*le, içeriği değil de anlatımı etkileyen (Fransızca *bonjour* «günaydın»/*bonchour*» bonjour'un bozuk biçimi») *ornatma*'yı birbirinden ayırır. Değiştirimin genellikle önce gösterenler düzlemine uygulandığını belirtmek gerekir, çünkü bölümlenecek olan, dizimdir. Gösterilenlere de başvurulabilir, ama salt biçimsel bir işlemdir bu : Gösterilen, «töz»ü dolayısıyla kendisi için değil, gösterene ilişkin olduğu için işe karıştırılır ; Tek işlevi göstereni *konumlamak*tır. Bir başka deyişle, olağan değiştirim sınamasında, gösterilenin tözü değil, *biçimi* (başka gösterilenlere göre karşıtsal değeri) işe karışır ; «Anlamlamalar arasındaki ayrımdan yararlanılır; anlamlamalarm kendileri önemsizdir» (Beleviç).[62] İlkece, değiştirim sınaması aşama aşama dizimi ören anlam aktarıcı birimleri saptamaya yarar, böylece söz konusu birimlerin diziler biçiminde sınıflandırılmasını sağlar. Dilbilimde bu işlem, elbette inceleyicinin, incelenen dildeki anlama ilişkin belli bir bilgisi olduğu için olanaklıdır. Göstergebilimdeyse, anlamı bilinmeyen ya da belirsiz olan dizgelerle karşılaşılabilir : Öyle ya bir ekmek türünden öbürüne ya da bir başlıktan bir başlığa geçerken bir gösterilenden bir başka gösterilene geçtiğimizi kim kesinleyebilir? Bu gibi durumlarda çoğu

(61) L. HJELMSLEV, *Essais linguistiques*, s. 103.

(62) *Langage des machines et langage humain*, Hermann, 1956, s. 91.

kez göstergebilimci ara-kurumlardan ya da üstdillerden (mutfağa ilişkin yazılar ya da moda dergisi) yararlanacak, değiştirim yapmak için gereksinme duyduğu gösterilenleri bunlar sağlayacaktır ona (yine eşlemesiz dizgelerin yararı görülür burada). Yoksa, kimi değişimlerle yinelenmelerin sürekliliğini, daha ileri düzeyde bir sabır göstererek gözlemlemek gerekir. Tıpkı bilinmeyen bir dil karşısındaki dilbilimci gibi.

III. 2.4. Değiştirim işlemi, ilkece[63] anlamlı birimleri, bir başka deyişle, zorunlu bir anlam taşıyan dizim parçalarını belirlemeyi sağlar. Bu aşamada, henüz *dizimsel birimler* söz konusudur, çünkü sınıflandırılmamıştır bunlar: Ama, bu evrede bile söz konusu birimlerinin dizgesel birimler olduğu da kesindir. Bunun nedeni, her birinin gücül bir diziye bağlanmasıdır:

Şimdilik, bu birimleri yalnız dizimsel açıdan gözlemleyeceğiz. Dilbilimde, değiştirim işlemi ilk elde birinci türden birimler belirlenmesini sağlar: *Anlamlı birimler*dir bunlar ve her biri bir gösteren yönüyle bir gösterilen yönü içerir (anlambirimler ya da, daha

(63) İlkece diyoruz, çünkü ikinci eklemliliğin ayırıcı birimleri başka türlü bir durum sunar (bkz. *aşağıda*, aynı altbölüm).

yaklaşık bir terimle, sözcükler; bunlar da sözlükbirimlerle biçimbirimlerden oluşur). Ama insan dilinin çift eklemliliğinden ötürü, bu kez anlambirimlere yönelik ikinci bir değiştirim işlemi, ikinci türden birimler çıkarır ortaya : *Ayırıcı birimler*'dir bunlar (sesbirimler).[64] Bu birimlerin kendi başlarına bir anlamı yoktur, ama anlamın oluşumuna yardımcı olurlar, çünkü, bu birimlerden birinin değiştirilmesiyle, içinde yer aldığı anlambirim de anlamca değişir (örneğin Fransızcada *s* sesbiriminin *z* ile değiştirilmesi *poisson* (balık)un *poison* (zehir)e dönüşmesine yol açar.[65] Göstergebilimde, her dizge için, çözümlemenin bulup ortaya çıkaracağı dizimsel birimler önceden kestirilemez. Burada üç türlü sorun öngörmekle yetineceğiz. Birinci sorun karmaşık dizgelerin, bunun sonucu olarak da birleşik dizimlerin varlığına ilişkindir : Besin ya da giysi gibi bir nesneler dizgesine tam anlamıyla dilsel bir dizge (Türkçe, Fransızca) aracılık yapabilir. Bu durumda yazılı bir dizimle (konuşma zinciri) bunun *amaçladığı* giyimsel ya da besinsel bir dizim söz konusudur (dilin anlattığı giyim kuşam ile sofrada yenilen yemekler). Her iki dizimdeki birimlerin çakışması zorunlu değildir : Bir besin ya da giysi dizimindeki birime, birleşik birçok yazılı birim taşıyıcılık edebilir. İkinci sorun, göstergebilimsel dizgelerde, *gösterge-işlev*'lerin, bir başka deyişle, bir kullanımdan kaynaklanan ve kullanımın uşçullaştırdığı gösterge-

(64) Bkz. *yukarda*, II, 1. 2.

(65) A. Martinet anlamlı birimlerin dizimsel bölümlenişi sorununu *Eléments de linguistique générale*'in IV. bölümünde yeni bir biçimde ele almıştır.

lerin varlığından doğar.[66] Sesçil tözün dolaysız biçimde anlam aktardığı ve yalnızca anlam aktardığı insan dilinin tersine, kuşkusuz, göstergebilimsel dizgelerin çoğu yalnız anlam aktarma işine yaramakla kalmayan bir özdek içerir (ekmek beslenmeye, giysi korumaya yarar). Onun için, bu dizgelerde, dizimsel birimin karma nitelik taşıması ve hiç değilse bir anlamlama dayanağı ile değişen bir öğe kapsaması *(uzun/kısa etek)* olağandır. Bir de neredeyse «sapkın» diye adlandırılabilecek dizgelere rastlanması olasıdır. Bu dizgelerde, devimsiz özdek uzamalarının yer yer, yalmz kesintili olmayıp aynı zamanda birbirinden uzakta bulunan göstergeler taşıdığı varsayılabilir: Gerçekleşme düzleminde ulaşım belirtkeleri anlamsız uzun boşluklarla (yol ya da sokak parçaları) birbirinden ayrılır. Bu gibi durumlarda (geçici olarak) ölü dizimlerden söz edilebilir.[67].

III. 2.5. Her dizge için dizimsel birimler bir kez belirlendikten sonra, bunların dizim boyunca birleşim ve düzenlenişlerini yöneten kuralları bulmaya gelir sıra: Dilde anlambirimler, giyimde giysinin parçaları, sofrada yenilen yemeklerin her biri, bir yol boyunca rastlanan ulaşım belirtkeleri birtakım zorunlukların egemen olduğu bir düzen içinde birbirini izler: Göstergelerin birleşimi özgürdür, ama bunların yararlandıkları ve «söz»ü oluşturan özgürlük denetimli bir özgürlüktür (bundan ötürü de dizimle sözdizimi karıştırmamak gerekir; bunu bir kez daha belirtelim). Ger-

(66) Bkz. yukarda, II, 1, 4.

(67) Bu belki de yananlam göstergelerinin genel durumudur (bkz. *aşağıda,* IV. bölüm).

çekte, düzenleniş doğrudan doğruya dizimin koşuludur: «Dizim, ayrı-işlevli göstergelerin oluşturduğu herhangi bir öbektir; her zaman (en az) iki öğe kapsar ve bu öğeler karşılıklı bir koşullandırma bağıntısı içindedir (Mikus).[68] Birçok birleşimsel zorunluk (gösterge «mantığı») örneği tasarlanabilir. Burada, Hjelmslev'e göre iki dizimsel birimin bitişik olduklarında kurabilecekleri üç tür bağlantıyı anacağız, örnek olarak: 1) Birimler zorunlu olarak birbirini gerektirdiğinde ortaya çıkan *dayanışıklık bağlantısı;* 2) Birimlerden birinin diğerini zorunlu kıldığı (ama bunun tersinin görülmediği) *yalın içerme bağlantısı;* 3) Birimlerden hiçbirinin öbürünü zorunlu kılmadığı *birleşim bağlantısı.* Birleşimsel zorunlukları «dil» belirler ama, «söz» bunlara değişik biçimler verir. Görülüyor ki, dizimsel birimlerin birleşim özgürlüğü diye bir özgürlük var yine de. Dil düzleminde, Jakobson konuşucunun sesbirimden tümceye değin giderek artan oranda birimleri birleştirme özgürlüğü bulunduğunu gözlemlemiştir: Sesbirim dizileri oluşturma özgürlüğü sıfıra eşittir, çünkü burada düzgüyü kuran dildir; sesbirimleri anlambirimler biçiminde bir araya getirme özgürlüğü sınırlıdır, çünkü, sözcük yaratım «yasalar»ı vardır. «Sözcükler»i tümceler biçiminde bir araya getirme özgürlüğü ise, -sözdizimle ve büyük bir olasılıkla kalıplaşmış anlatımlarla sınırlandırılmış ol-

(68) Ayrıntılara girmeden söylemek gerekirse, bir ünlem *(oh!)* tek birimli bir dizim oluşturuyor gibi görünür, ama gerçekte, söz burada bağlamı içinde ele alınmalıdır: Ünlem «sessiz» bir dizine verilen karşılıktır (bkz. K.L. PİKE: *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behaviour*, Glendale, 1951).

makla birlikte - gerçek bir özgürlüktür. Tümceleri birleştirme özgürlüğünden daha büyük bir özgürlük ise yoktur, çünkü sözdizim düzeyinde zorlayıcı kurallara rastlanmaz (söylemin mantıksal tutarlılığına ilişkin olarak rastlanabilecek zorunluklar dilsel nitelikli değildir). Dizimsel özgürlük kuşkusuz rastlantısal bir nitelik taşır. Kimi sözdizimsel biçimlerin kimi içeriklerle doyma olasılığı vardır : *Havlamak* eylemi, az sayıda özneyle doyma noktasına ulaşabilir. Giyim kuşam alanında, etek ister istemez, bir bluz, bir kazak ya da bir ceket vb. ile «doyma» noktasına ulaşır. Bu doyma olgusuna *bütünleyim* denir. Her sözcüğün anlamını değil de, bu sözcüğü bütünleyecek öbür sözcüklerin tümünü veren salt biçimsel bir sözlük tasarlanabilir. Bütünleme işleminde, elbette olasılıklar değişkenlik gösterecek ve en düşük olasılık sözün «ya zınsal» bölgesine denk düşecektir (Valle Inclan : «Hiçbir zaman bir araya gelmemiş iki sözü bir araya getirme yürekliliğini gösteremeyen kişinin vay haline!»).

III. 2.6. Saussure'ün bir gözlemi, dilin, göstergeler yinelendiği için olanak kazandığını belirtir. (Bkz. yukarda I. 1.3.). Gerçekten de, dizimsel zincir boyunca belli sayıda özdeş birimle karşılaşırız, ama göstergelerin yinelenmesini özdeş birimler arasındaki *uzaklık* olguları dengeler. Bu sorunla birlikte, sayıbilimsel dilbilime ya da gen-dilbilime girilir : Bu dilbilim, özü bakımından, anlama başvurmayan bir dizim dilbilimidir. Dizimin söze ne denli yakın olduğunu gördük: Sayıbilimsel dilbilim, bir «sözler» dilbilimidir (Lévi-Strauss). Özdeş göstergelerin dizimsel uzaklığı yine de yalnızca bir gen-dilbilim sorunu değildir. Bu uzaklık deyişbilimsel olarak da değerlendirilebilir (çok ya-

kın bir yineleme ya güzelduyusal açıdan yasaklandığı ya da kuramsal bakımdan öğütlendiği için). Bu durumda da, yananlam düzgüsünün bir öğesi durumuna girer.

III. 3. *Dizge.*

III. 3.1. Dizge, insan dilinin ikinci eksenini oluşturur. Saussure dizgeyi, bir dizi *çağrışımsal alan* biçiminde tasarlamıştır. Bunların bir bölümü, ses benzerliği *(enseignement, armement)* ile belirlenmiştir, bir bölümü de anlam benzerliğiyle *(enseignement, éducation)*. Her alan gücül bir öğeler birikimidir (çünkü, bunlardan yalnız biri söylemin o anında gerçekleşebilir) : Saussure, dizimsel düzleme bağlanan birim niteliğindeki «sözcük»ü bir yana iterek *öğe* sözcüğü üstünde durur; çünkü, der, *«sözcük» yerine «öğe»yi kullanınca, dizge kavramı gelir gözümüzün önüne.*[69] Gerçekten de, her türlü gösterge bütününün incelenmesinde dizgeye verilen önem değişen oranlarda da olsa Saussure'den kaynaklanan bir yönelişi gösterir. Örneğin, Bloomfielci okul, çağrışımsal bağıntıları ele almaktan titizlikle kaçınırken buna karşıt olarak, A. Martinet, *aykırılıklar* (dizimsel birimlerin bitişiklik bağıntıları) ile *karşıtlıkların* (çağrışımsal alandaki öğelerin bağıntıları)[70] birbirinden iyice ayrılmasını öğütler. Alandaki öğeler (ya da dizi) hem benzer hem de benzemez olmalı, ortak bir öğeyle değişen bir öğe

(69) SAUSSURE'den aktaran R. GODEL: *agy.*, s. 90.

(70) A. MARTINET: *Economie des changements phonétiques*, s. 22.

kapsamalıdır : Gösteren düzleminde, *enseignement* ile *armement*, gösterilen düzlemindeyse *enseignement* ile *éducation* bu durumdadır. Karşıt öğelerin bu yoldan tanımı yalın bir olgu gibi gelirse de, önemli bir kuramsal soruna da yol açar. Bir dizgedeki terimlerin ortak öğesi *(enseignement* ve *armement'*daki *ment)* gerçekte ayrımsal olmayan artılı bir öğe görünümündedir ve bu olgu Saussure'ün dilin salt ayrımsal, karşıtsal niteliği üstüne yinelediği kesinlemelerle çelişiyormuş gibi görünür : «*Dilde yalnızca artılı öğeden yoksun ayrılıklar vardır*»; «*(Sesleri) salt değer taşımayan, yalnızca karşıtsal, görece, eksili bir değerle yüklü sesler olarak ele almak... Bu gözlem düzleminde, daha da ileri gitmek ve dildeki her değeri artılı, salt nitelikli olarak değil, karşıtsal olarak ele almak gerekir.*[71] Şu yargı daha açık ve yine Saussure'ün : «*Genellikle bir şeyi başka şeylerden ayıran özellikle onu oluşturan özellik arasında bir ayrılık bulunmaması dilin niteliğidir; her göstergebilimsel dizge için de bu böyledir*».[72] Peki, dil salt ayrımsal nitelikliyse, nasıl olur da ayrı - olmayan, artılı öğeler içerebilir? Gerçekte, bir dizinin ortak öğesi gibi görünen öğe, *başka bir yerde*, bir başka dizide, değişik bir deyişle *ayrı bir belirginlik* açısından salt ayrımsal bir öğedir. Yaklaşık bir deyişle, Fransızca *le* ve *la* tanımlıklarının karşıtlığında *l* ortak (artılı) bir öğedir, ama *le/ce* (gösterme sıfatı) karşıtlığında ayrımsal öğe niteliği kazanır : Demek ki Saussure'ün kesinlemesinin sınırlarını daraltarak onun doğru olmasını sağlayan olgu be-

(71) Saussure'den aktaran R. GODEL: *agy.*, s. 55.
(72) Bkz. *agy.*, s. 196.

lirginliktir.[73] Anlam her zaman iki şeyin ancak ayrılığını göz önünde tutan bir bağıntıdan doğar.[74] Ne var ki (Saussure bu konuda ne düşünmüş olursa olsun) söz konusu düzen, göstergebilimsel dizgelerde tartışma götürür : Bu dizgelerde özdek, kökeninde anlam aktarıcı değildir, bundan ötürü de birimler (büyük bir olasılıkla) artılı bir bölüm (anlamlamanm *dayanağıdır* bu) ve ayrımsal bir bölüm, bir *değişken* kapsar. *Uzun/kısa bir giysi* de, giyimsel anlam bütün öğelere bulaşır (bu durumda gerçekten de anlam aktarıcı bir birim söz konusudur), ama dizi her zaman, yalnızca ilk öğede *(uzun/kısa)* ortaya çıkar, buna karşın *giysi* (dayanak) artılı bir değer olarak kalır. Demek ki, dilin salt ayrımsal niteliği yalnızca eklemli dil için olasıdır. Anlam aktarıcı olmayan kullanımlardan türeme ikincil dizgelerde dil neredeyse «katışık» bir nitelik taşır : Kuşkusuz değişkeler düzeyinde ayrımsal bir nitelik (arı «dil») içerir, ama dayanaklar düzeyinde artılı bir değer taşır.

III. 3.2. Çağrışımsal bir alan ya da dizideki öğelerin iç düzeni genellikle - hiç değilse dilbilimde, özellikle de sesbilimde - *karşıtlık* olarak adlandırılır. İyi bir terim değildir bu, çünkü bir yandan dizisel bağlantının

(73) Bkz. H. Frei'nin, sesbirimleri alt-sesbirimlere ayrıştırması *(yukarda,* II, 1. 2.).

(74) Bu olgu tek dilli bir sözlük çerçevesinde açık seçik olarak görülür: Sözlük, bir sözcüğün salt nitelikli bir tanımını veriyormuş gibi görünür; ne var ki, bu tanım da açıklama bekleyen sözcüklerden oluştuğundan söz konusu salt niteliklilik durmaksızın göndermeler içerir (bkz. J. LAPLANCHE ve S. LECLAIRE: «L'Inconscient»: *Temps modernes,* sayı 183, Temmuz 1961).

karşıtanlamlılığını aşırı biçimde vurgular (Cantineau *bağlantı*, Hjelmslev *bağındaşlık* terimlerini yeğlerdi), bir yandan da ikili bir bağlantıya değindiği izlemini uyandırır. Oysa, ikili bağlantının bütün göstergebilimsel dizileri oluşturduğu hiç de kesin değildir. Ama, benimsenmiş olduğu için yine de bu sözcüğü kullanacağız. Aşağıda göreceğimiz gibi karşıtlık türleri çok çeşitlidir. Ama ne türden olursa olsun, bir karşıtlık, içerik düzlemiyle bağıntıları açısından, değiştirim işlemiyle ilgili olarak yukarda gördüğümüz gibi, her zaman bir *işlevdeşlik* görüntüsü sunar. Karşıtlığın bir öğesinden diğerine geçmek demek bir gösterilenden öbürüne geçmek demektir. Dizgenin ayrımsal niteliğine uygun biçimde, gösterenlerle gösterilenler arasındaki bağıntıyı yalın bir benzerlik olarak değil, en az dört öğeli bir işlevdeşlik olarak düşünmek gerekir her zaman.

Öte yandan, bir öğeden öbürüne geçiş çifte bir almaşıklık gösterir: Fransızca *bière* (bira) ile *pierre* (taş) arasındaki karşıtlık çok küçük bir ayrılığa dayanır (b/p), ama bulanık, ara evrelere indirgenemez; *b* ile *p* arasında yer alacak yaklaşık bir ses hiçbir biçimde bira ile taş arası bir töze ilişkin olamaz. Birbirine koşut iki atlamayla karşı karşıyayız: Karşıtlık her zaman *ya hep ya hiç* biçiminde ortaya çıkar. Karşıtlıkları oluşturan ayrılık ilkesi karşısındayız burada. Çağrışımsal alanın incelenmesinde esinlenilmesi gereken ilke budur. Gerçekten de, karşıtlıkları incelemek demek, bunların öğeleri arasında var olabilecek benzerlik ve ayrılık bağıntılarını gözlemlemek, bir başka deyişle ve sözcüğün tam anlamıyla bunları sınıflandırmak olabilir ancak.

III. 3.3. Bilindiği gibi insan dili çift eklemli olduğundan iki türlü karşıtlık içerir : Sesbirimler arasındaki ayırıcı karşıtlıklar ve anlambirimler arasındaki anlamlı karşıtlıklar. Trubetskoy ayırıcı karşıtlıkları sınıflandırmış, J. Cantineau da bu sınıflandırmayı yeniden ele alarak dildeki anlamlı karşıtlıklara uygulamaya çalışmıştır. İlk bakışta, göstergebilimsel birimler sesbirimlere değil de dilin anlamsal birimlerine daha yakındır; onun için Cantineau'nun sınıflandırmasını vereceğiz burada. Çünkü, göstergebilimsel karşıtlıklara (sonraki aşamada) kolayca uygulanamasa da, karşıtlıkların sunduğu yapının ortaya çıkardığı başlıca sorunlara dikkati çekmek gibi bir yarar sağlar.(75) Sesbilimsel olmayan, anlamsal nitelik taşıyan bir dizgede sayılamayacak kadar çok karşıtlık vardır. Çünkü, her gösteren bütün öbür gösterenlerle karşıtlaşıyormuş gibi görünür; ne var ki, *karşıtlığın benzer öğesiyle ayrı öğesi arasındaki bağıntıların genel düzeni* izlenirse, bir sınıflandırma ilkesi belirleme olanağı doğar. Bu yoldan Cantineau aşağıdaki karşıtlık türlerini elde eder (bunlar da ayrıca aralarında birleşebilirler).(76)

A. DİZGENİN TÜMÜYLE BAĞINTILARI AÇISINDAN SINIFLANDIRILAN KARŞITLIKLAR :

A. 1. *İkiyanlı ve çokyanlı karşıtlıklar.* Bu karşıtlıklarda, iki öğenin ortak yanı ya da «karşılaştırma te-

(75) *Cahiers Ferdinand de Saussure,* IX, s. 11-40.

(76) Cantineau'nun verdiği bütün karşıtlıklar ikili karşıtlıklardır.

meli» düzgünün öbür karşıtlıklarından hiçbirinde bulunmaz *(ikiyanlı karşıtlıklar)* ya da tersine düzgünün başka karşıtlıklarında da yer alır *(çokyanlı karşıtlıklar)*. Latin abecesini alalım ele : E/F biçimleri arasındaki karşıtlık ikiyanlıdır, çünkü ortak öğe olan F başka hiçbir harfte bulunmaz;(77) oysa P/R karşıtlığı çokyanlıdır, çünkü P biçimi (ya da ortak öğe) B'de de karşımıza çıkar.

A. 2. *Orantılı ve tekil karşıtlıklar.* Bu karşıtlıklarda, ayrılık bir örnek biçimine bürünür. Sözgelimi : Almanca *Mann/Männer* (adam/adamlar) ve *Land/Länder* (ülke/ülkeler) orantılı karşıtlıklardır. Fransızca *(nous) disons* (söylüyoruz)/*(vous) dites* (söylüyorsunuz ve *(nous) faisons* (yapıyoruz) (vous) *faites* (yapıyorsunuz) de aynı durumdadır. Orantılı olmayan karşıtlıklar tekil niteliklidir: Kuşkusuz en çok bunlara rastlanır; anlambilimde, yalnız dilbilgisel (biçimbilimsel) karşıtlıklar orantılıdır; oysa, sözlüksel karşıtlıklar tekil niteliklidir.

B. KARŞITLIK ÖĞELERİNİN BAĞINTISI AÇISINDAN SINIFLANDIRILAN KARŞITLIKLAR :

B. 1. *Eksik öğeli karşıtlıklar.* En çok bunlara rastlanır. Eksik öğeli karşıtlık, öğelerden birindeki gösterenin öbür öğedeki gösterende bulunmayan anlamlı bir yan ya da *belirti*'nin varlığıyla nitelenen her türlü karşıtlığı adlandırır. Demek ki burada genel bir

a

(77) Bu, aynı zamanda eksik öğeli bir karşıtlıktır.

belirtili/belirtisiz karşıtlığı söz konusu : Fransızcada *mange* (kişi ya da sayı belirtisi yoktur burada) belirtisiz öğe, *mangeons* (çoğul birinci kişi) belirtili öğedir. Bu düzenin, mantıktaki karşılığı içindelik bağlantısıdır. İki önemli soruna değinelim burada. Birinci sorun *belirti*'ye ilişkin. Kimi dilbilimciler, *belirti*'yi olağandışı bir olgu saymışlar ve *belirtisiz* öğeyi değerlendirmek için olağanlık duygusuna başvurmuşlardır. Onlara göre, *belirtisiz*, sık rastlanan, sıradan ya da *belirtili*'den eksiltme yoluyla türetilmiş öğedir. Böylece, *olumsuz belirti* (çıkarılan ya da eksiltmeye konu olan öğe) kavramına varılır : Gerçekten de belirtisiz öğelere dilde, belirtili öğelerden daha sık rastlanır (Trubetskoy, Zipf). Cantineau, bu düzlemde Fransızcadaki eril *rond* (yuvarlak) sıfatının belirtili, dişil *ronde*'un ise belirtisiz olduğunu düşünür. Bunun nedeni, Cantineau'nun gerçekte içeriği işe karıştırmasıdır; bu açıdan eril dişile oranla belirtilidir. Buna karşın Martinet'ye göre, belirti, sözcüğün tam anlamıyla *artık* bir gösterendir. *Eril/dişil* konusunda, gösterenle gösterilenin belirtileri arasında olağan durumlarda var olan koşutluğu hiçbir biçimde engellemez bu : «Eril» gerçekte cinsleri işe karıştırmaz, soyut bir genellik kavramına denk düşer (Fransızca il fait *beau* «hava güzel», on est *venu* «gelindi»). Buna karşılık dişil tam anlamıyla belirtilidir. Gerçekten de burada anlamsal belirtiyle biçimsel belirti bir arada görülür : Fazla bir şey söylenmek istendiğinde ek bir gösterge kullanılır.[78] Eksik öğeli kar-

(78) Dilsel tutumluluk ilkesi, aktarılacak bilginin niceliğiyle bu aktarım için gereken enerji (zaman) arasında değişmez bir bağıntı bulunmasını zorunlu kılar (A.

şıtlıkların ortaya çıkardığı ikinci bir sorun da belirtisiz öğe sorunudur: Buna karşıtlığın *sıfır derecesi* denir. Sıfır derece, sözcüğün gerçek anlamıyla, bir yokluğu belirtmez (ne var ki sık rastlanır bu ters anlama), *anlamı olan bir yokluktur bu.* Salt nitelikli ayrımsal bir durumla karşı karşıyayız burada; sıfır derece, böylece «hiçten» anlam yaratan her türlü gösterge dizgesinin gücüne tanıklık eder: «*Dil, bir şeyle bir hiç arasındaki karşıtlıkla yetinebilir*».[79] Sesbilimden kaynaklanan sıfır derece kavramı çok geniş bir uygulama olanağı sunar: *Sıfırgösterge*'lerin (*«somut bir gösterenin bulunmaması bir gösteren işlevi yerine getirdiğinde sıfır-gösterge'den söz edilir»*)[80] bulunduğu anlambilimde; mantıkta (*«A sıfır durumundadır, bir başka deyişle, A gerçekte yoktur, ama kimi koşullarda ortaya çıkarılabilir»*);[81] Claude Lévi-Strauss'un bu kavramla *mana* kavramını karşılaştırdığı budunbilimde (*... sıfır ses biriminin işlevi, sesbirim bulunmamasıyla karşıtlaşmasıdır... Aynı biçimde... mana türünden kavramların işlevinin kendi başına hiçbir özel anlam taşımadan belli bir anlam bulunmamasıyla karşıtlaşmak olduğunu söyleyebiliriz*);[82] bir de, yananlam dü-

---

MARTINET, *Travaux de l'Institut de linguistique*, I, s. 11.

(79) SAUSSURE, *Cours de linguistique générale*, s. 124. (*Genel Dilbilim Dersleri*, cilt 1, s. 80).

(80) H. FREI, *Cahiers Ferdinand de Saussure*, XI, s. 35.

(81) DESTOUCHES, *Logistique*, s. 73.

(82) Cl. LEVI—STRAUSS: «Introduction à l'oeuvre de M. MAUSS: *Sociologie et anthropologie*, PUF., 1950, s. L, not.

zeyinde karşılaşılan sözbilimsel gösteren boşluğunun deyişsel bir gösteren oluşturduğu sözbilimde.[83]

B. 2. *Eş öğeli karşıtlıklar.* Bağıntıları, mantıkta bir dışındalık bağlantısı oluşturabilecek bu karşıtlıklarda iki öğe eşdeğerlidir. Bir başka deyişle, bir özelliğin olumsuzlanması ve olumlanması olarak (eksik öğeli karşıtlıklar) ele alınamaz. İngilizce *foot* (ayak) - *feet* (ayaklar)'te ne belirti vardır, ne de belirti yokluğu söz konusudur. Anlamsal açıdan en çok rastlanan karşıtlıklar bunlardır; çoğu kez dilin tutumluluk nedeniyle, eş öğeli karşıtlıklar yerine eksik öğeli karşıtlıklar kullanmaya yönelmesi durumu değiştirmez. Bu yönelişin nedeni önce, eksik öğeli karşıtlıklarda benzerlik ve ayrılık bağıntısının iyi dengelenmiş olması, sonra da bunların Fransızca *âne* (eşek)/*anesse* (dişi eşek), *comte* (kont)/*comtesse* (kontes) vb. orantılı diziler kurmaya olanak sağlamasıdır. Oysa eş öğeli bir karşıtlık olan Fransızca *étalon* (aygır)/*Jument* (kısrak)ın türevi yoktur.[84]

C. AYIRT EDİCİ DEĞERLERİNİN YAYGINLIĞI AÇISINDAN SINIFLANDIRILAN KARŞITLIKLAR.

C. 1. *Sürekli karşıtlıklar. Her zaman* değişik gösterenleri olan gösterilenler bu durumdadır : Fransızca *(je) mange* (yiyorum)/*(nous) mangeons* (yiyoruz.)

(83) R. BARTHES: *Le Degré zéro de l'écriture,* Seuil, 1953.

(84) Fransızca *étalon/jument* karşıtlığında, ortak öğe, gösterilen düzleminde yer alır.

Fransızcada bütün eylemlerin tüm zaman ve kiplerinde, tekil birinci kişiyle çoğul birinci kişinin gösterenleri ayrıdır.

C. 2. *Silinebilir ya da yansızlaşabilir karşıtlıklar.* Her zaman ayrı gösterenleri olmayan gösterilenler bu durumdadır. Böylece karşıtlığın iki öğesi kimi durumlarda özdeş olabilir : *Tekil 3. kişi/çoğul 3. kişi* anlamsal karşıtlığını kimi durumlarda ayrı (Fransızca *(il) finit* «bitiriyor»/*(ils) finissent* «bitiriyorlar», kimi durumlarda da (ses bakımından) özdeş *mange* «yiyor»/*mangent* «yiyorlar») gösterenler belirtir.

III. 3.4. Bu karşıtlık türleri göstergebilimde ne gibi özellikler gösterebilir? Kuşkusuz, bu soruyu yanıtlayabilmek için vakit çok erken. Çünkü, yeni bir dizgenin dizisel düzlemi geniş bir döküm işlemi yapılmadan incelenemez. Trubetskoy'un ortaya attığı ve Cantineau'nun bir bölümünü yeniden ele aldığı karşıtlık türlerinin dil dışındaki dizgeleri ilgilendirebileceği de hiç belli değil : Özellikle ikili örnekten uzaklaşılması koşuluyla yeni yeni karşıtlık türleri tasarlanabilir. Ama, biz burada Trubetskoy ve Cantineau' nun[85] türleriyle, çok ayrı iki göstergebilimsel dizge üstüne bildiklerimizi karşılaştıracağız : Bunlar ulaşım dizgesiyle moda dizgesidir. Ulaşım dizgesinde orantılı çokyanlı karşıtlıklar (örneğin, yuvarlak ve üçgen biçimler karşıtlığı çerçevesinde renk değişimlerine dayanan bütün karşıtlıklar), eksik öğeli karşıtlıklar (eklenen bir belirti, örneğin, bir yuvarlak biçimin an-

(85) Cantineau, Trubetskoy'un ortaya attığı *aşamalı karşıtlıklar*'ı (Almancada *u/o* ve *ü/ö)* benimsememiştir.

lamını değiştirdiğinde) ve sürekli karşıtlıklar (bunlarda gösterilenlerin her zaman değişik gösterenleri vardır) bulunacak, ama ne eş öğeli, ne de silinebilir karşıtlıklara rastlanacaktır. Bu tutumulluğun nedeni açık : Ulaşım dizgesinin hemen okunabilmesi ve ikincilliğe yer vermemesi gerekir, yoksa kaza olur. Demek ki bu dizge uzun kavrama süreçleri gerektiren karşıtlıkları beimsemez: Ya doğrudan doğruya, dizi adı verilen düzenin dışında kaldıkları için (eşöğeli karşıtlıklar) ya da bir tek gösteren içinde iki gösterilen seçimine olanak sağladıkları için (silinebilir karşıtlıklar). Ulaşım dizgesinin tersine, çokanlamlılığa yönelen moda[86] dizgesindeyse dizgenin özelliğini ve katılığım büsbütün artırma sonucu verecek ikiyanlı karşıtlıklarla sürekli karşıtlıklar dışında (bu da doğal) bütün karşıtlık türlerine rastlanır. Sözcüğün gerçek anlamıyla, bir başka deyişle, bütün gösterge dizgelerini kapsayabilecek bir bütün olarak göstergebilim, karşıtlık türlerinin çeşitli dizgelerdeki genel dağılımından yararlanabilir : Bir tek doğal dil düzlemiyle yetinilirse bu gözlem havada kalır. Ama özellikle, göstergebilimsel araştırmanın kapsamını genişletmesi, büyük bir olasılıkla, yalnızca karşıtsal değil, aynı zamanda sırasal dizi bağlantılarını inceleme sonucunu verecek, bunları belki de yalınlaştırmayacak. Çünkü bir özdek ve çeşitli kullanımların içine iyice kök salmış olan karmaşık nesneler karşısında anlamın işleyişini, zıt iki öğenin sunduğu seçeneğe ya da bir belirtiy-

(86) Bkz. R. BARTHES: *Système de la mode* (R. Barthes bu notta yapıtının Seuil yayınları arasında çıkacağını belirtir; yapıtın yayım tarihi 1967'dir. *ÇN.*)

le bir sıfır derecenin karşıtlığına indirgeyebileceğimiz kesin değil. En çok tartışılan dizisel sorunun *ikicilik* sorunu olduğunu da belirtelim bu arada.

III. 3.5. Tanımı gereği iki seçenekli olan eksik öğeli karşıtlığın *(belirtili/belirtisiz)* önemi ve yalınlığı bilinen bütün karşıtlıkları ikili bir örneğe (bir belirtinin varlığı ya da yokluğu aracılığıyla) indirgemek gerekip gerekmediği, bir başka deyişle, ikiciliğin evrensel bir olgu niteliği taşıyıp taşımadığı ve eğer evrenselse doğal olup olmadığı sorusunun sorulmasına yol açmıştır. Birinci noktaya ilişkin olarak ikiciliğin çok genel bir olgu niteliği taşıdığı kesindir. Bilginin ikili bir düzgü aracılığıyla iletilebileceği yüzyıllardır benimsenen bir ilkedir. Birbirinden çok ayrı toplumlarca yaratılmış olan yapay düzgülerin çoğu ikili düzene dayanır: «Bush telegraph»tan (özellikle Kongo oymaklarının iki notalı *konuşan davul*'undan) Mors abecesine ve mekanikyazımla güdümbilimdeki iki seçenekli düzgülerin günümüzdeki gelişmelerine değin. Ne var ki, «söz uygulayımları» düzleminden ayrılıp bizi burada ilgilendiren yapay olmayan dizgeler düzlemine yeniden gelirsek ikiciliğin evrensel niteliğinin burada çok daha tartışılabilir olduğunu görürüz. Ay kırı gibi gelecek ama, Saussure'ün kendisi de hiçbir zaman çağrışımsal alanı ikici açıdan tasarlamamıştır; ona göre, bir alanın öğeleri ne sınırlı sayıdadır, ne de belli bir düzendedir:[87] ***«Her hangi bir öğe bir yıldız***

(87) Burada, bir dizideki öğelerin sırası sorununu ele almıyoruz Saussure'e göre bu sıra önemsizdir; Jakobson'a göre ise, bir bükünde yalın durum ya da sıfır durumu sıranın başında yer alır *(Essais de Linguis-*

burcu özeğini andırır; kendisiyle bağlantılı, sayıca belirsiz, başka öğelerin yöneştiği bir noktaya benzer».[88] Saussure'ün yaptığı tek kısıtlama bükün dizilerine ilişkindir : Bunlar elbette sonlu dizilerdir. Dildeki ikiciliğe dikkati çeken sesbilim olmuştur (gerçekte, yalnızca ikinci eklemlilik düzeyinde). Bu ikicilik salt nitelikli midir? Jakobson öyle olduğunu düşünür :[89] Ona göre, bütün dillerin sesçil dizgeleri, tümü de ikili olan, bir başka deyişle, varlık ya da yokluklarıyla (ya da kimi durumlarda belirgin olmamalarıyla) nitelenen bir düzine ayırıcı özellik aracılığıyla betimlenebilir. Bu ikici evrenselciliği Martinet tartışma konusu yapmış ve yumuşatmıştır :[90] İkili karşıtlıklar çoğunluktadır, ama her şey de bunlara indirgenemez; ikiciliğin evrenselliği kesin değildir. Sesbilimde tartışma konusu olan, anlambilimde henüz ele alınmamış bulunan ikicilik, henüz karşıtlık türlerinin bulunup ortaya çıkarılmadığı göstergebilimde «büyük bilinmeyen»dir. Karmaşık karşıtlıkları ortaya koyabilmek için kuşkusuz dilbilimin yeni bir biçim verdiği ve «karmaşık» seçenekler-

---

tique générale, s. 71). Örneğin, eğretilemenin gösterenler dizisi olarak inceleneceği ve eğretileme dizisindeki öğelerden birinin herhangi bir üstünlüğü olup olmadığını saptamanın zorunlu olacağı gün bu sorun da büyük bir önem kazanabilir. (Bkz. R. BARTHES, «*La Métaphore de l'oeil*». *Critique*, 195-196, Ağustos-Eylül 1963).

(88) *Cours de linguistique générale*, s. 174. (*Genel Dilbilim Dersleri*, cilt 1, s. 119). (Alıntıda atlanan bir öğeyi ekleyerek çeviriyoruz. *ÇN.*)

(89) *Préliminaires to Speech Analysis*, Cambridge, Mass. 1952.

(90) *Economie des changement phonétiques*, 3, 15, s. 73.

den ya da dört öğeli bir karşıtlıktan oluşan örneğe başvurulabilir: İki zıt öğe *(bu ya da şu)*, karma bir öğe *(bu ve şu)* ve yansız bir öğe *(ne bu, ne şu)*. Eksik öğeli karşıtlığa oranla daha yumuşatılmış olan bu karşıtlıklar, yine de, karşıt olmakla kalmayıp sıra niteliği de taşıyan diziler sorununu ortaya atmaktan alıkoymayacak bizi. Kuşku yok buna. İkiciliğin evrenselliği temellendirilmiş değildir; «doğal»lığı için de aynı şeyi söyleyebiliriz: Tartışmaya yol açtığı ikinci noktadır bu da. Özellikle işitme ve görme, iki seçenekli «tarama»yla işlem yaptığından sinir-beyin algılamasının da ya hep ya hiç ilkesi uyarınca gerçekleştiğine inanıldığı ölçüde, düzgülerin genel ikili özelliğini fizyolojik verilere dayandırmaya güçlü bir eğilim duyulur[91]. Böylece, doğadan topluma değin, «benzerliğe» dayanmayan, «benzemezliğe» ya da ikiliklere yaslanan geniş bir dönüşüm ortaya çıkar. Ama hiçbir şey kesin değil burada. İkicilikle ilgili sözlerimizi kısaca bağlamak için gerçekte hem zorunlu hem de geçici bir sınıflandırmanın söz konusu olup olmadığını sorabiliriz: Belki ikicilik de bir üstdil, bir anını oluşturduğu tarihin ortadan kaldıracağı özel bir sınıflandırmadır.

III. 3.6. Başlıca dizge olgularına ilişkin sözlerimizi bitirirken kısaca *yansızlaşma*'ya da değinmemiz gerekiyor. Bu terim dilbilimde belirgin bir karşıtlığın belirginliğini yitirmesini, bir başka deyişle, anlam aktarıcı olmaktan çıkmasını belirtir. Genel olarak, dizgeli bir karşıtlığın yansızlaşması bağlamın etkisiyle ger-

(91) Koku ve tat alma gibi daha ilkel duyular «benzerlik düzeyi»ni aşmaz bu görüşe göre (bkz. V. BELEVIÇ, *Langages des machines et langage humain*, s. 74-75).

çekleşir. Demek ki bir bakıma, dizgeyi «yok eden» dizimdir. Örneğin, sesbilimde, iki sesbirimin karşıtlığı öğelerden birinin söz zincirindeki konumundan ötürü ortadan kalkabilir. Fransızcada olağan durumlarda kapalı *e* ile açık *e* arasında, bunlardan biri son hecede bulunduğunda (*j'aimai* «sevdim»/*j'aimais* «seviyordum), karşıtlık vardır. Başka bütün durumlarda bu karşıtlık belirginliğini yitirir : Yansızlaşır. Tersine, kapalı *o* ile açık *o* arasındaki belirgin karşıtlık (*saute* «yelin birdenbire yön değiştirmesi»/*sotte* «*sot*'budala'nın dişili»), yalnızca kapalı *o* sesine rastlanan son hecede (*pot* «kap», *mot* «sözcük», *eau* «su») yansızlaşır. Gerçekten de, yansızlaşan iki özellik üstsesbirim diye adlandırılan ve büyük harfle yazılan (kapalı *e*/açık *e*: E; kapalı *o*/açık *o* : O) bir tek ses altında toplanır. Anlambilimde yansızlaşma ancak birkaç denemeye konu olmuştur, çünkü anlamsal «dizge» henüz belirlenmemiştir : J. Dubois[92] anlamsal bir birimin belirgin özelliklerini kimi dizimlerde yitirebileceğini gözlemler. Kimi kalıplaşmış kullanımlarda karmaşık anlamsal birimin anlamı değiştirilmeksizin, kullanımın bir bölümü değiştirilebilir. Göstergebilimde bir yansızlaşma kuramının ana çizgilerini ortaya koyabilmek için yine belli sayıda dizgenin belirlenip saptanmasını beklemek gerekir. Belki kimileri bu olguyu kökten yadsıyacaktır. Doğrudan doğruya erekliğinden ötürü, ulaşım düzgüsü hiçbir yansızlaşma kaldırmaz. Çünkü az sayıda göstergenin hemen açık olarak kavranmasını gerektirir bu ereklik. Buna karşın, moda çokanlamlılık (hatta tüm-

(92) *Cahiers de lexicologie.*, 1.1959 («Unité sémantique complexe et neutralisation»).

anlamlılık) eğilimleriyle birçok yansızlaşmaya konu olur : Bir yerde Fransızca *chandail* deniz, *swater* de dağ ile ilişkiliyken, bir başka yerde denizle bağlantılı olarak bir *chandail* ya da *sweater*'den söz edilir : Bu durumda karşıtlık belirgin olmaktan çıkmıştır :[93] Her iki giyecek de «yünlü» türünden bir «üstgiysibirim»de eriyip gider. Hiç değilse göstergebilimsel varsayım düzleminde (bir başka deyişle, ikinci eklemliliğe, salt ayırıcı birimlere özgü sorunları göz önünde bulundurmadan), iki gösteren bir tek gösterilen altında toplandığında ya da bu durumun tersine rastlandığında (çünkü gösterilen yansızlaşmaları da olabilir) yansızlaşma olgusunun ortaya çıktığı söylenebilir. Bu olguya iki yararlı kavram eklemek gerekir. Bunlardan birincisi, *dağılım alanı* ya da *güvenlik payı* kavramıdır. Dağılım alanını, bir birimin (örneğin bir sesbirimin) gerçekleşme çeşitleri oluşturur; yeter ki, bu çeşitler bir anlam değişikliğine yol açmasın (bir başka deyişle, belirgin değişimler arasına katılmasın). Dağılım alanının «sınır»ları *güvenlik payını* oluşturur. «Dil»in çok güçlü olduğu bir dizge söz konusu ise (örneğin otomobil dizgesinde), bu kavram çok yararlı değildir, ama gerçekleşme olanaklarını gür bir «söz»ün çoğalttığı durumlarda son derece değerlidir : Örneğin besin düzleminde bir yemeğin dağılım alanından söz edilebilir. Bu durumda hazırlayıcının «özenç»leri (fantezileri) ne olursa olsun, söz konusu yemeğin anlamlı kaldığı sınırlar

(93) Yansızlaşmayı gerçekleştiren, hiç kuşkusuz, moda dergisinin *söylem*'idir; yansızlaşma sonuç olarak dışındalama ayrımından (ya *x* ya da *y*) içindeleme ayrımına (*x* ya da *y*) geçiş demektir.

oluşturur dağılım alanını. «Dağılım alanını oluşturan çeşitler kimi durumlarda — göstergelerin birleşimlerinden, bir başka deyişle dolaysız bağlamdan kaynaklandıklarında (İspanyolca *nada* «hiç, hiçlik» ve *fonda* «lokanta»daki *d* özdeş değildir ama, bu değişkenlik anlama yansımaz.) —*birleşimsel değişkeler*dir, kimi durumlardaysa *bireysel* ya da *seçimlik değişkeler*dir (Örneğin Fransızcada, ister Bourgognelu olsun, ister Parisli, bir başka deyişle, ister yuvarlanan *r* kullanın, ister gırtlak *r*'si, söylediklerniz aynı biçimde anlaşılır; bu iki *r*'nin birinin ya da öbürünün kullanılması belirginlik taşımaz). Uzun süre, bu belirginlik göstermeyen değişkelere söz olgusu gözüyle bakılmıştır. Kuşkusuz, çok yakındırlar bunlar söz olgularına, ama bugün artık, «zorunlu» bir nitelik taşıdıklarından dil olgusu sayılıyorlar. Yananlam incelemelerinin büyük bir yer tutacağı göstergebilimde değişimlerin bir temel kavrama dönüşmesi olasıdır. Gerçekten de, düzanlam düzleminde anlam aktarıcı olmayan değişkeler (örneğin, yuvarlanan *r* ile artdamak *r*'si) yananlam düzleminde yeniden anlam aktarıcı nitelik kazanabilir. Bu durumda yuvarlanan *r* ile artdamak *r*'si iki ayrı gösterilene gönderir bizi : Tiyatro dilinde, bunlardan biri «Bourgognelu» öbürü «Parisli» anlamına gelir; düzanlam dizgesindeyse de bir anlam aktarmazlar. Yansızlaşmanın içerdiği ilk sorunlar işte bunlar. Çok genel bir açıdan, yansızlaşma, dizimin dizge üstündeki baskısını dile getirir. Bilindiği gibi, söze yakın olan dizim belli bir ölçüde anlamın «yitim» etkenidir. Ulaşım düzgüsü gibi en güçlü dizgeler dizimce yoksuldur; görüntü gibi büyük dizimsel karmaşalar ise anlamı bulanıklaştırmaya yönelir.

III. 3.7. Dizim, Dizi : İşte dilin iki düzlemi. Bu düzlemlerden birinin, dizgeyle dizimin olağan bağlantılarına oranla neredeyse bir «sapaklık» görüntüsü sunacak biçimde öbür düzleme taşmasına ilişkin olguların tümünü de bir gün derinlemesine araştırmayı öngörmek gerekir. Bunlara ilişkin incelemeye şurada burada ancak şöyle bir değiniliyor. Bu iki eksenin birbirine eklemlenişi arada bir gerçekten de «sapkınlık» gösterir, örneğin dizilerden biri dizim biçiminde yayılır : *Dizim/dizge* arasındaki olağan ayrım hiçe sayılarak çiğnenir. Büyük bir olasılıkla, yaratıcı nitelikte bir yığın olgu, söz konusu kuralı çiğneme eyleminin çevresinde yer alır : Güzelduyuyla anlamsal dizgedeki sapmalar arasında bir bağlantı vardır sanki. Kuralın çiğnendiği durumların başlıcası kuşkusuz bir dizinin dizimsel düzleme yayılmasıdır. Çünkü olağan durumlarda karşıtlığın bir tek öğesi gerçekleşir, öbürü (ya da öbürleri) gücül kalır: Kabaca söylemek gerekirse, aynı ad çekiminin öğelerini art arda sıralayarak bir söylem oluşturmaya kalksak böyle bir durumla karşılaşırız. Bu dizimsel yayımlar sorunu daha önce sesbilimde de ortaya çıkmış, Trnka, bağlılaşık bir çiftteki iki dizisel öğenin bir biçimbirim içinde yan yana bulunamayacağını ortaya koymuştu (Trnka'yı iyice düzeltmiştir Trubetskoy) : Ama olağan durumlarla (Trnka yasası sesbilimde bunlara başvurur) bunlara ters düşen olgular kuşkusuz en çok anlambilimde ilginçtir. Çünkü anlamlı olan (ayırıcı olmayan) birimler düzlemi söz konusudur ve dil eksenlerinden taşma olayı burada anlamın da açıkça alt üst olmasına yol açar. Bu açıdan, araştırılıp incelenmesi gereken üç

doğrultu vardır. J. Tubiana,[94] *bulunma* karşıtlıkları diye anlandırılan geleneksel karşıtlıkların yanı sıra *düzenleniş* karşıtlıklarına da yer verilmesini önerir: Bu tür karşıtlıklarda iki sözcük aynı özellikleri sunar, ama bunların düzenlenişi ayrıdır her sözcükte: Bkz. Fransızca *rame* (herek, kayık küreği, katar, ağaç dalı vb.)/*mare* (su birikintisi, gölek); *dur* (katı, sert)/*rude* (kaba); *charme* (büyüsevimlilik)/*marche* (yürüyüş, vb). Söz oyunlarının, ündeşlerin, şaka olsun diye sözcüklerdeki seslerin sırasını değiştirerek dilde var olan başka sözcükler elde etme işlemlerinin çoğunu bu karşıtlıklar oluşturur. Sonuç olarak, belirgin bir karşıtlıktan (Fransızca *Félibres* «Oc dili yazarları, ozanları»/*fébriles* «ateşli anlamındaki sıfatın çoğul biçimi») yola çıkarak dizisel karşıtlık çizgisini kaldırmak olağandışı bir dizim elde etmek için yeterlidir (bir gazete *Félibres fébriles* «Ateşli Félibreler» biçiminde bir başlık atmıştı). Çizginin böyle birdenbire ortadan kaldırılması bir tür yapısal kısıtlamanın kaldırılmasına çok benzer. Bu olayla, söz oyunu üreten ya da kullanan düş arasında yakınlık kurmaktan kendimizi alamayız.[95] İyice incelenmesi gereken başka önemli bir doğrultu da uyaktır. Ses, bir başka deyişle gösterenler düzleminde çağrışımsal bir alan oluşturur uyak. Uyak dizileri vardır. Bu diziler açısından uyaklı söylem, dizimsel yayılım gösteren bir dizge parçasından oluşur kuşkusuz. Sonuç olarak, uyağın dizim-dizge yasasını (Trnka yasasını) çiğneme eylemine, benzerle benzemez arasındaki istençli bir gerilime ,bir tür ya-

(94) *Cahiers Ferdinand de Saussure*, IX, ss. 41-46.
(95) Bkz. J. LAPLANCHE ve S. LECLAIRE, *agy.*,

pısal sapınca denk düştüğü söylenebilir. Son olarak şunu belirtelim : Tüm sözbilim bu yaratıcı sapmaların alanıdır kuşkusuz. Jakobson'un yaptığı ayrım anımsanacak olursa, her eğretilemeli sıranın dizime dönüşmüş bir dizi, her düzdeğişmecenin dizge içinde kalıplaşıp erimiş bir dizim olduğu anlaşılır. Eğretilemede seçme eylemi bitişikliğe, düzdeğişmecede ise bitişiklik seçme alanına dönüşür. Demek ki yaratım eyleminin her zaman bu iki düzlemin sınırları arasında yer aldığı söylenebilir.

IV. DÜZANLAM VE YANANLAM

IV. 1. Her anlamlama dizgesinin bir anlatım düzlemiyle (A) bir içerik düzlemi (İ) kapsadığını ve anlamlamanın bu iki düzlem arasındaki bağlantıya (B) eşit olduğunu (A B İ) gördük. Şimdi, böyle bir A B İ dizgesinin, kendisini kapsayacak ikinci bir dizgenin öğesi durumuna girdiğini varsayacağız. Böylece iç içe geçmiş, ama aynı zamanda da birbirine oranla sapma, kayma gösteren iki anlamlama dizgesi çıkar karşımıza. Ne var ki, iki dizge arasındaki kayma, birinci dizgenin ikinci dizgeye bağlanma noktasına göre, birbirinden apayrı iki değişik biçimde gerçekleşir ve bunun sonucu olarak da iki karşıt bütünün ortaya çıkmasına yol açar. Birinci durumda, *ilk dizge (A B İ) ikinci dizgenin anlatım düzlemi ya da göstereni olur:*

2	A	B	İ
1	A B İ		

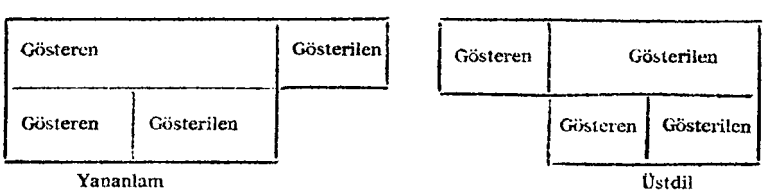
Ya da: (A B İ) B İ. Hjelmslev'in *yananlamsal gösterge dizgesi* diye adlandırdığı olguda bu durumla karşılaşırız. Burada, birinci dizge *düzanlam;* birinci dizgeyi kapsayan ikinci dizgeyse *yananlam* düzlemini

oluşturur. Öyleyse, «*bir yananlam dizgesi, anlatım düzleminin de bir anlamlama dizgesince oluşturulduğu dizgedir*». Yaygın yananlam durumlarını kuşkusuz, eklemli insan dilinin ilk dizgesini kurduğu karmaşık dizgeler oluşturur (örneğin yazın). Buna karşıt olan ikinci kayma durumunda, *birinci dizge (A B İ), yananlamda olduğu gibi anlatım düzlemi değil, ikinci dizgenin içerik düzlemi ya da gösterileni olur :*

2	A	B	İ
1			A B İ

Ya da : A B (A B İ). Bütün *üstdiller* bu durumdadır : *Bir üstdil, içerik düzlemi de bir anlamlama dizgesince kurulmuş bir dizgedir.* Şöyle de diyebiliriz : *Bir gösterge dizgesini inceleyen bir gösterge dizgesidir bu.*

Çift dizgelerin kapsamca genişleme yolları şunlardır :

IV. 2. Yananlam olguları bugüne değin dizgeli g bir biçimde incelenmemiştir. (Hjelmslev'in *Prolegomena*'sında birkaç değinmeye rastlanır). Ne var ki gelecek hiç kuşkusuz yananlam dilbiliminindir, çünkü

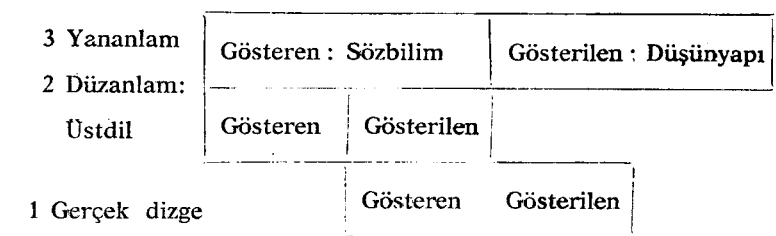
toplum, insan dilinin kendisine sağladığı birinci dizgeden kalkarak ikinci anlam dizgeleri geliştirir durmaksızın. Kimi kez açık, kimi kez örtülü, usçullaştırılmış biçimde gelişen bu oluşturucu eylem gerçek bir tarihsel insanbilimle çok yakından ilgilidir. Kendisi de bir dizge olan yananlam, gösterenler, gösterilenler ve bunları birbirine bağlayan bir oluş (anlamlama) kapsar. Her dizge için, ilk elde, bu üç öğenin dökümünü yapmak gerekir. *Yananlamlayıcılar* diye adlandıracağımız yananlam gösterenleri, düzanlam dizgesinin *göstergeler*inden (bir araya gelmiş gösterenler ve gösterilenlerden) oluşur. Eğer yananlamlayıcının bir tek yananlam gösterileni varsa, birçok düzanlam göstergesi bir tek yananlamlayıcı oluşturmak için bir araya gelebilir. Bir başka deyişle, yananlam dizgesindeki birimler zorunlu olarak düzanlam dizgesindeki birimlerle aynı boyutta değildir. Düzanlamlı büyük söylem parçaları, yananlam dizgesinin bir tek birimini oluşturabilir (örneğin, birçok sözcükten oluşan, ama yine de bir tek gösterilene gönderen bir betiğin *anlatım biçimi).* Yananlam, düzanlamlı bildiriyi nasıl kaplarsa kaplasın, onu tüketmez: Her zaman «düzanlam»dan bir şeyler kalır geriye (yoksa söylem olanaksızlaşır). Yananlamlayıcılar hep kesintili, «sapkın» ve kendilerini taşıyan düzanlamlı bildiri tarafından özümsenmiş göstergelerdir sonuç olarak. Yananlam gösterilenine gelince, hem genel, hem bütünsel, hem de dağınık bir özellik taşır bu: Düşünyapısal bir öğe olduğu bile söylenebilir: Fransızca bildirilerin tümü örneğin «Fran-

sız»(*) gösterilenine «gönderir»; bir yapıt ise «yazın» gösterilenine gönderebilir. Bu gösterilenler de ekinle, bilgiyle, tarihle sıkı bir ilişki içindedir. Dünyanın dizgeye onlar aracılığıyla sızdığı söylenebilir. Bu durumda *düşünyapı*, sonuç olarak yananlam gösterilenlerinin *biçim*'i (Hjelmslevci anlamda), *sözbilim* ise yananlamlayıcılarm biçimi olarak görülebilir.

IV. 3. Yananlamsal gösterge dizgesinde, ikinci dizgenin gösterenleri birinci dizgenin göstergelerinden oluşur. Üstdillerde ise bunun tersi görülür: Birinci dizgenin göstergelerinden oluşan, ikinci dizgenin gösterilenleridir. Hjelmslev üstdil kavramına şöyle bir açıklık getirmiştir: Bir *işlem*, görgül bir ilkeye yaslanan, bir başka deyişle, çelişmesiz (tutarlı), tümü kapsayıcı ve yalın bir *betimleme* olduğuna göre, bilimsel gösterge dizgesi ya da üstdil de bir işlemdir. Oysa, yananlamsal gösterge dizgesi bir işlem değildir. Örneğin, göstergebilimin bir üstdil olduğu açıktır, çünkü incelenen dizge olan birinci dili (ya da konudili), ikinci bir dizge olarak üstlenir. Bu konudizge de göstergebilim üstdili aracılığıyla *anlatılır*. Üstdil kavramı yalnız bilimsel dillere özgü sayılmamalıdır. Eklemli dil *düzanlamlı durumunda*, anlam aktarıcı bir nesneler dizgesini üstlendiğinde bir «işlem»e, başka bir deyişle, üstdile dönüşür: Giysi anlamlamalarından «söz eden» moda dergisinde olduğu gibi. Ama ülküsel bir durumdur bu, çünkü dergi salt düzanlamlı

(*) Hjelmslev'in yukarda anılan yapıtının Fransızca çevirisinde (*Prolégomènes à une théorie du langage*, Paris, Ed. de Minuit, 1968, s. 160) «Fransız» değil, «Fransızca» yananlamlayıcısından söz edilir. *ÇN.*

bir söylem sunmaz genellikle. Son olarak da şunu ekleyelim : Demek ki burada dilin, düzanlam düzeyinde üstdil olduğu, bir üstdilin de yananlamsal oluş içinde kavrandığı karmaşık bir bütün söz konusudur :

IV. 4. Bir üstdilin de yeni bir üstdilin konudili olmasını ilkece hiçbir şey engellemez. Örneğin, başka bir bilimin göstergebilimden söz ettiği gün bu durumla karşılaşılacaktır. İnsan bilimlerini tutarlı, tümü kapsayıcı ve yalın diller (Hjelmslev'in görgüllük ilkesi), bir başka deyişle, işlemler olarak tanımlama ilkesini benimsersek, her yeni bilim, «betimlemeler»in altında yatan konugerçeği amaçlamakla birlikte, kendinden önceki üstdili konu olarak ele alan yeni bir üstdil olarak karşımıza çıkacaktır. Böylece, insan bilimlerinin tarihi, bir bakıma üstdillerin süre içinde birbiri üstüne yığılmasından oluşacak, göstergebilimle birlikte her bilim de, kendisinden söz edecek dil biçimine bürünen ölümünü içerecek. Üstdillerin genel dizgesindeki bu görecelik yananlam karşısında göstergebilimcinin aşırı bir güven duygusuyla dolu olduğu yolundaki ilk izlenimi düzeltme olanağı sağlar. Göstergebilimsel bir inceleme bütünü genellikle incelenen

dizgeyle düzanlamlı dil dışında, hem bir yananlam dizgesini, hem de uygulanan çözümlemenin üstdilini çıkarır karşımıza. Yananlam düzlemini elinde bulunduran toplumun, incelenen dizgenin gösterenlerinden, göstergebilimcinin ise aynı dizgenin gösterilenlerinden söz ettiği söylenebilir. Demek ki göstergebilimci, birinci dizgenin göstergelerini ikinci dizgenin gösterenleriyle doğallaştıran ya da örten dünyanın karşısında nesnel bir çözme işlevi yerine getirir (göstergebilimcinin kullandığı dil bir işlemdir). Ne var ki, doğrudan doğruya üstdilleri yenileyen tarihten ötürü göstergebilimcinin nesnelliği geçici bir nitelik taşır.

SONUÇ: GÖSTERGEBİLİMSEL ARAŞTIRMA

Her türlü yapısal etkinliğin, gözlemlenen konuların bir *taslağı*'nı yaratmaya yönelik tasarısına uygun olarak, göstergebilimsel araştırmanın amacı, dil dışındaki anlamlama dizgelerinin işleyişini belirleyip ortaya koymaktadır.[96] Bu araştırmaya girişmek için özellikle başlangıçta sınırlayıcı bir ilkeyi kesinlikle benimsemek zorunludur. Yine dilbilimden kaynaklanan bu ilke, belirginlik ilkesidir:[97] Derlenmiş olguları bir tek açıdan betimleme yolu tutulur, bu nedenle de, türdeş olmayan olgular yığını içinde tüm öteki yönler yok sayılarak yalnızca bu yönü ilgilendiren özellikler ele alınır (bunlara *belirgin özellikler* denir). Örneğin, sesbilimci sesleri fiziksel, söyleyişsel özellikleriyle ilgilenmeksizin yalnız oluşturdukları anlam açısından inceler. Göstergebilimsel araştırmanın benimsediği belirginlik ilkesi, tanımı gereği, incelenen nesnelere, konulara değgin anlamlamayla ilgilidir. Bunlar yalnız içerdikleri anlam bakımından incelenir. Bu durumda, hiç değilse sırası gel-

---

(96) Bkz. R. BARTHES, «L'Activité structuraliste», *Essais critiques*, Seuil, 1964.

(97) Bkz. A. MARTINET, *Eléments de linguistique générale*, s. 37.

meden, bir başka deyişle, dizge olabildiğince oluşturulmadan inceleme konularının öbür belirleyicilerine (ruhbilimsel, toplumbilimsel, fiziksel belirleyiciler) başvurulmaz. Her biri başka bir belirginliğe bağlı olan söz konusu öbür belirleyiciler kuşkusuz yadsınamaz. Ama bunları da göstergebilimsel açıdan incelemek, bir başka deyişle, anlam dizgesi içindeki yerlerini ve işlevlerini belirlemek gerekir: Örneğin, modanın içerdiği tutumbilimsel (iktisadi) ve toplumbilimsel yönler vardır kuşkusuz. Ama göstergebilimci modanın ne tutumbilimiyle ne de toplumbilimiyle ilgilenecektir: O yalnızca tutumbilim ve toplumbilimin, modanın anlamsal dizgesinin hangi düzeyinde (örneğin, giyimsel göstergenin oluşum düzeyinde mi, çağrışımsal zorlamalar (tabular) düzeyinde mi, yoksa yanlanlamsal söylem düzeyinde mi) göstergebilimsel belirginliğe katıldığını söyleyecektir. Belirginlik ilkesi incelemeciyi *içkinlik* durumunda kalmaya zorlar: Çok açık bu. Verilen bir dizge *içten* gözlemlenir. Ne var ki araştırılan dizgenin sınırları önceden bilinmediğinden (çünkü söz konusu olan da bu dizgeyi belirleyip ortaya koymaktır) içkinlik başlangıçta, türdeş olmayan bir olgular bütününe dayanır; yapısını anlayabilmek için «işlem yapmak» gerekir bunun üzerinde. Araştırmacı bu bütünü çalışmaya başlamadan önce belirlemek zorundadır: Belirlenmiş bütün *bütünce*'dir. Bütünce, incelemecinin ister istemez belli bir buyrultusallıkla önceden belirlediği, üstünde çalışacağı sonlu sayıda bir gereçler dermesidir. Örneğin, bugünkü Fransızların besin dizgesini belirleyip ortaya koymayı amaçlarsak, incelemenin hangi belgeler bütüncesine yöneleceğini (gazetelerdeki yemek dizgelerine

mi? Lokantalardaki yemek dizgelerine mi? Gözlemlenen gerçek yemeklere mi? «Anlatılan» yemeklere mi?) önceden belirlemek gerekir. Bir kez bu bütünce belirlendi mi, artık kesinlikle onun dışına çıkmamak zorunludur: Bir başka deyişle, hem araştırma süresince bu bütünceye hiçbir şey katmamalı, hem de bütüncedeki her olgunun dizgede de bulunması gerektiğinden inceleme tüketici bir biçimde gerçekleştirilmelidir. Peki, üstünde çalışılacak bütünceyi nasıl seçmeli? Hiç kuşkusuz, varsayılan dizgelerin öz niteliğine bağlıdır bu: Besin olgularına ilişkin bir bütünce, otomobil biçimlerine ilişkin bir bütünceyle aynı seçme ölçütlerine dayandırılamaz. Burada genel nitelikli iki ilkeye uyulmasını salık vereceğiz yalnız: Bir yandan, bütüncedeki öğelerin eksiksiz bir benzerlikler ve ayrılıklar dizgesi oluşturmasını bekleyebilmek için, bütüncenin yeterince geniş olması zorunludur; bir belgeler bütününü taradığımızda bir süre sonra, daha önce saptanmış olgu ve bağıntılara rastlayacağımız kesindir (göstergelerin özdeşliğinin bir dil olgusu olduğunu gördük); bu «geri dönüşler» gitgide sıklaşır ve sonunda artık yeni bir belge ortaya çıkmaz olur: Bu durumda bütünce doyma noktasına gelmiş demektir. Öte yandan, elden geldiğince türdeş olmalıdır bütünce: Önce, tözün türdeşliği söz konusudur. Yalnızca ses tözü karşısında bulunan dilbilimci gibi, bir tek ve aynı tözden oluşmuş belgeler üstünde çalışmanın yararı açık. Aynı biçimde, iyi bir besin bütüncesi ülküsel olarak, bir tek ve aynı türden belgeleri (örneğin, lokantadaki yemek dizelgelerini) içermelidir. Ne var ki gerçeklik düzlemi çoğu kez karma tözler sunar.

Örneğin, modada giysi ve yazılı dil; sinemada görüntü, müzik ve söz; vb. Demek ki, türdeş olmayan bütünceler de ele alınacak, ama söz konusu olan tözlerin dizgeli eklemlenişini incelemeye (özellikle, gerçeği, kendisini üstlenen dilden iyice ayırmaya), bir başka deyişle, doğrudan doğruya bunların türdeş olmama durumlarına yapısal bir yorum getirmeye özen gösterilecektir. Tözün türdeşliğinden sonra, süremselliğin (zamansallığın) türdeşliği söz konusu olacaktır. İlkece, artsüremli öğeleri en aza indirmelidir bütünce; dizgenin bir durumuyla, tarihin bir «kesit»iyle örtüşmelidir. Eşsüremlilik ve artsüremlilik arasındaki kuramsal tartışmaya burada yer vermeden yalnız şunu belirteceğiz: İşlemsel bir açıdan bütünce, eşsüremli bütünleri olabildiğince yakından kavramalıdır. Demek ki, çeşitlilik gösteren, ama sınırlı bir süreye sıkışmış bulunan bir bütünce, dar ama uzun süreli bir bütünceye yeğlenecektir. Örneğin, basın olguları incelendiğinde, aynı anda yayımlanmış çeşitli gazete örnekleri aynı gazetenin birçok yıl boyunca yayımlanmış sayılarına yeğ tutulacaktır. Kimi dizgeler kendi eşsüremliliklerini yine kendileri oluştururlar: Örneğin, yıldan yıla değişen moda. Öbür dizgeler için, sonradan artsüremlilik düzleminde bir tarama yapılacak olsa bile kısa bir süre dilimi seçmek gerekir. Daha işin başlangıcında yapılan bu seçimler salt işlemseldir ve zorunlu olarak bir yanlarıyla da buyrultusaldır: Dizgelerin değişim hızı önceden belirlenemez, çünkü göstergebilimsel araştırmanın belki de temel nitelikli (bir başka deyişle, en sonunda ulaşılacak olan) ereği doğrudan doğruya dizgelerin öz süremini, biçimlerin tarihini bulup ortaya çıkarmaktır.

D İ Z İ N

Anlambilim-Göstergebilim : II, 2, 2.
Anlamlama : II, 4.
Anlamlama desteği : I, 2, 7. III, 3, 1.
Anlatım : II, 1, 3.
Artsüremlilik-Eşsüremlilik : II, 5, 1.
Aykırılık : III, 1, 1. III, 3, 1.
Ayrılık : I, 1, 6. I, 2, 7. III, 3, 1.

Bağlantı : III, 1, 1.
Bağlılaşım : III, 1, 1.
Belirti [1] : II, 1, 1.
Belirti [2] : III, 3, 3.
Belirtke : II, 1, 1.
Benzerlik : II, 1, 1. II, 4, 2.
Besin : I, 2, 3. III, 1, 3.
Betimleme : IV, 1, 3.
Biçim : II, 1, 3.
Birimler : Anlamlı ve ayırıcı birimler : II, 1, 2. — dizimsel birimler : III, 2, 4.
Birleşim (Bir zorunluk olarak) : III, 2, 5. - Birleşim ve söz : I, 1, 3.
Birleşimsel değişkeler : I, 1, 6. III, 3, 6.
Birleştirme özgürlüğü : III, 2, 5.
Bitişiklik : III, 1, 1.
Buyrultusallık : I, 2, 6. II, 4, 2.
Bütünce : Sonuç.
Bütünleyim : III, 2, 5.

Çağrışımsal düzlem : III, 1, 1. III, 3, 1.
Çift yapılar : I, 1, 8.

Dağılım alanı : III, 3, 6.
Dayanışıklık : III, 2, 5.
Değer : I, 1, 2. II, 5.
Değişi : III, 3, 6.
Değiştirim : III, 2, 3.
Deyiş : I, 1, 7.
Dil : I, 1, 2.
Dil-Söz : I.
Dilbilim : Giriş.
Dilsel uygulayım : I, 2, 6.
Dizge : III, 3. - Karmaşık dizgeler : I, 2, 5.
Dizim : III, 2. - Kalıplaşmış dizimler : I, 1, 6. - Dizim ve söz : I, 1, 6. III, 2, 1. III, 3, 6.
Dizimsel zorunluklar : III, 2, 5.
Dizisel düzlem : III, 1, 1.
Düşünyapı : IV, 2.
Düzanlam-Yananlam : IV.
Düzenleniş : III, 3, 7.
Düzgü-Bildiri : I, 1, 6. I, 1, 8.
Eğretileme-Düzdeğişmece : III, 1, 2. III, 2, 7.
Eklemleme, eklemlilik : Çift eklemlilik : II, 1, 2. III, 2, 4. - Gösterge ve eklemleme : II, 5, 2. - Eklemleme ve dizim : III, 2, 2.
Eksik öğeli karşıtlık : III, 3, 3.
Eşleme : II, 2, 1.
Eşsüremlilik : Sonuç.
Gen-Dilbilim : I, 2, 1. III, 2, 6.
Giysi : I, 2, 2. III, 1, 3.
Gösteren : II, 3.
Gösterge : II, 1, II, 4, 1. - Göstergelerin sınıflandırılması : II, 1, 1. - Gösterge ve para : I, 1, 2. II, 5, 1. - Dil dışı gösterge : II, 1, 4. - Türsel gösterge : II, 3, 1. - Sıfır-gösterge : III, 3, 3.
Gösterge-işlev : II, 1, 4. III, 2, 4.
Göstergelerin özdeşliği : I, 1, 3. III, 2, 6.
Gösterilen : II, 2.
Gösterilen-Gösteren : II.
Güvenlik payı : III, 3, 6.

Hayvan dili : II, 4, 3.

İçerik : II, 1, 3.
İçerme : III, 2, 5.
İçkinlik : Sonuç.
İkicilik : Giriş, II, 4, 3. III, 3, 5.
İlkil : II, 2, 2.
İşlem : IV, 3.
İşlevdeşlik : III, 2, 3. III, 3, 2.

Karar verici çevre : I, 2, 2.
Karşıtlıklar : III, 1, 1. III, 3, 1. III, 3, 2. III, 3, 4.
Kesintililik : III, 2, 2.
Kişisel kullanım : I, 1, 7. I, 2, 3.
Konuşan topluluk : I, 1, 4.
Kullanım : I, 1, 5.
Kural : I, 1, 5.

Mobilya : I, 2, 4. III, 1, 3.
Müzik : II, 2, 3.

Nedenlilik : II, 4, 2 ve 3.
Nedensizlik : II, 4, 2.

Olay ve yapı : I, 2, 1.
Orantılı karşıtlık : III, 3, 3.
Ornatma : III, 2, 3.
Otomobil : I, 2, 4.

Öğe : III, 3, 1. III, 3, 5.
Özadlılık : I, 1, 8.

Sıfır derece : III, 3, 3.
Simge : II, 1, 1.
Sonsuz betik : III, 2, 3.
Söylem : I, 1, 3.
Söylemsel öğe : I, 1, 8.
Söz : I, 1, 3. - Söz ve dizim : I, 1, 6. III, 2, 1.
Sözbilim : III, 3, 7. IV. 2.
Sözdizim : III, 2, 1.
Sözyitimi : I, 1, 7. I, 1, 8.

Taslak : I, 1, 5.
Töz : Töz ve biçim : II, 1, 3. - Töz ve özdek : II, 3, 1.

Uyak : III, 3, 7.
Uzaklık (Göstergeler arasındaki) : III, 2, 6.

Üstdil : IV, 1. IV, 3.

Yananlam : I, 1, 6. I, 2, 5. III, 3, 6. IV.
Yananlam göstergebilimi : IV, 1.
Yananlamlayan : IV, 2.
Yansımalar : II, 4, 3.
Yansızlaşma : III, 3, 6.
Yazı ve kişisel kullanım : I, 1, 7.

Türkçe — Fransızca

TERİMLER DİZELGESİ

ad çekimi : déclinaison
adıl : pronom
anlak : intelligence
anlam : sens
anlambilim : sémantique
anlambirim : monème
anlamlama : signification
anlamlaşma : sémantisation
anlamlı : significatif
anlamlı birim : unité significative
anlamsal : sémantique
anlatım : expression
anlatım düzlemi : plan d'expression
anlıkçı : mentaliste
anlıksal : mental
ardışık : successif
artsüremlilik : diachronie
aykırılık : contraste
ayırıcı : distinctif
ayırıcı birim : unité distinctive
ayrılık : différence
ayrım sağlayıcı : différenciatif

bağıntı : rapport
bağlam : contexte
bağlantı : relation
bağlılaşık : corrélatif

bağlılaşım : corrélation
belirgin : pertinent
belirginlik : pertinence
belirti : marque; indice
belirtili : marqué
belirtisel simge : symbole indiciel
belirtisiz : non marqué
belirtke : signal
benzerlik : similarité, analogie
betimleme : description
biçem : style
biçim : forme
biçimbilim : morphologie
biçimbirim : morphème
biçimsel : formel
bildiri : message
bildirişim : communication
bileşik sözcük : mot composé
bilgi : information; connaissance
bireysel değişke : variante libre
birim : unité
birleşim : combinaison
birleşim bağlantısı : relation de combinaison
birleşimsel : combinatoire
birleşimsel değişke : variante combinatoire
birleşik dizimler : syntagmes combinés
bitişiklik : contiguité
buyrultusal : arbitraire (s.)
buyrultusallık : arbitraire (a.)
bütünce : corpus
bütünleyim : catalyse

çağrışımsal : associatif
çağrışımsal alan : champ associatif
çağrışımsal düzlem : plan associatif
çeviri : traduction
çift yapılar : structures doubles
çoğul : pluriel

çokanlamlılık : polysémie
çokyanlı karşıtlık : opposition multilatérale

dağılım alanı : champ de dispersion
dayanışıklık bağlantısı : relation de solidarité
değer : valeur
değişi : permutation
değişim : changement, variation; commutation
değişke : variante
değişken : variant
değiştirim : commutation
deyiş : style
deyişsel : stylistique
dışındalık bağlantısı : relation d'extériorité
dil : langue; (kimi bağlamlarda) langage
dilbilim : linguistique
dilbilimsel : linguistique
dilsel : linguistique, glottique
dilsel uygulayım : logo-technique
dilyetisi : langage
dizge : système
dizgesel düzlem : plan systématique
dizi : paradigme; série
dizim : syntagme
dizimsel : syntagmatique
dizimsel birim : unité syntagmatique
dizisel : paradigmatique
dolaylama : circonlocution
dudaksıl : labial
düşünyapı : idéologie
düzanlam : dénotation
düzenleniş : agencement
düzenek : mécanisme
düzgü : code

edim : acte
eğretileme : métaphore
eğretilemeli : métaphorique
eklembilim : arthrologie

eklemleme : articulation
eklemli : articulé
eklemli dil : langage articulé
eklemlilik : articulation
eklemlilik (çift) : double articulation
eksik öğeli karşıtlık : opposition privative
ereklik : finalité
eşanlı : simultané
eşanlamlı sözcükler : synonymes
eşdeğerlik : équivalence
eşleme : isologie
eşlemeli : isologique
eşlemesiz : non-i sologique
eşöğeli karşıtlık : opposition équipollente
eşsözsel : tautologique
eşsüremlilik : synchronie
evrenselcilik : universalisme
eylem : verbe
eytişim : dialectique (a.)
eytişimsel : dialectique (s.)

gen-dilbilim : macro-linguistique
gerçekleş(tir)me : actualisation
görüngübilimsel : phénoménologique
görüntü : icône
görüntüsel : icônique
gösteren : signifiant
gösterge : signe
gösterge dizgesi : sémiotique
göstergebilim : sémiologie
göstergebilimsel : sémiologique
gösterge-işlev : fonction-signe
gösterilen : signifié
güdümbilim : cybernétique

içerik : contenu
içerik düzlemi : plan de contenu
içerme : implication
içindelik bağlantısı : relation d'inclusion

içkin : immanent
içkinlik : immanence
ikicilik : binarisme
ikil : duel
ikiyanlı karşıtlık : opposition bilatérale
ilkil : primitif (a.)
işlem : opération
işlev : fonction
işlevdeşlik : homologie
işlevsel : fonctionnel
işleyimsel : industriel
izlek : thème
izleksel : thématique

kapantılı : occlusif (s.)
karşıanlıkçı : mécaniste, antimentaliste
kavramsal : notionnel
kayma : glissement
karşıtlık : opposition
kendilik : entité
kesintili : discontinu
kesintililik : discontinuité, discontinu (s.)
kılgı : praxis
kişisel kullanım : idiolecte
konudil : langage-objet
konudizge : système-objet
konueğretileme : métaphore-objet
konuşan birey : sujet parlant
konuşan topluluk : masse parlante
köken : radical
kullanım : usage
kural : règle; norme
kuralsal : canonique

nedenli : motivé
nedenlilik : motivation
nedensiz : immotivé
nedensizlik : immotivation

olasılık : probabilité
oluş : procès
orantılı karşıtlık : opposition proportionnelle
ornatma : substitution
ornatmalı : substitutif

örnek : modèle
öyküntü : copie; calque
özadlılık : autonymie
özellik : trait

sayıbilimsel dilbilim : linguistique statistique
saymaca : conventionnel
seçimlik değişke : variante facultative
seçme : sélection
ses : son
sesbilgisi : phonétique
sesbilim : phonologie
sesbirim : phonème
sesbirimaltı öğe : sub-phonème
sesleme : phonation
silinebilir karşıtlık : opposition supprimable
simge : symbole
simgesel işlev : fonction symbolique
sonek : suffixe
söylem : discours
söylemsel öğe : shifter, embrayeur
söyleniş : prononciation
söyleyiş : prononciation
söz : parole
sözbilim : rhétorique
sözce : énoncé
sözcük : mot
sözdizim : syntaxe
sözlük : lexique
sözlükbirim : lexème
sözvitimi : aphasie
sürekli karşıtlık : opposition constante

tanımlık : article
tekil karşıtlık : opposition isolée
titreşimli : sonore
titreşimsiz : sourd
töz : substance
tözsel : substantiel
tümce : phrase
tümcebilim : syntaxe

ulam : catégorie
uyak : rime
uyaran : stimulus
uygulayım : technique
uzlaşım : convention

ündeş : calembour
üstdil : méta-langage
üstdilsel : métalinguistique
üstsesbirim : archiphonème

yalın içerme bağlantısı : relation d'implication simple
yananlam : connotation
yananlamlayıcı : connotateur
yansıma : onomatopée
yansızlaşabilir karşıtlık : opposition neutralisable
yansızlaşma : neutralisation
yapı : structure
yapısal : structural
yapısal dilbilim : linguistique structurale
yazı : écriture
yazınsal : littéraire
yazınsal eleştiri : critique littéraire
yerine : allégorie